

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

1924 ANAYASASININ ÖZ TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ

İBRAHİM SOLMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. NURAN KOYUNCU**

KONYA-2023

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	İbrahim Solmaz		
	Numarası	19812301015		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	1924 Anayasasının Öz Türkçeleştirilmesi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İbrahim Solmaz

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	İbrahim Solmaz		
	Numarası	19812301015		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Nuran KOYUNCU		
Tezin Adı	1924 Anayasasının Öz Türkçeleştirilmesi			

Türk dil devriminden bugüne, hukuk dilimiz büyük oranda öz Türkçeleşmiştir. Bu özleşme hâli elan, günbegün sürmektedir. Hukuk dilinde yaşanan bu dönüşüm, dil devriminin 1930’lu yıllar boyunca süren yoğun çalışmalarının da etkisiyle, anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi ile başlamıştır.

Cumhuriyet devrinin ilk anayasası olan 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı Kanunla öz Türkçeleştirilmesi, hukuk dilinin özleştirilmesinin de resmî miladı olmuştur. Pek çok hukukî terim, bu değişiklik sonrasında yerini yeni üretilen öz Türkçe karşılıklarına bırakmıştır. Başta “anayasa” olmak üzere, “yasama, yürütme, yargı, savcı, milletvekili, bakan, cumhurbaşkanı, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay...” gibi hukuk dilinin en sık kullanılan terimleri hep bu değişiklikle hukuk diline girmiştir.

Türk hukuk dilinin dönüşüm seyri incelendiğinde, 1945’te anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesinin son ve en keskin dönüm noktası olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tarihî önemi hâiz bu süreç, henüz tüm noktalarıyla aydınlatılmamıştır.

Bu araştırmada, 1924 Anayasasının 1945 yılında öz Türkçeleştirilmesi tüm yönleriyle ele alınmış ve bu değişikliğin hukuk dilimize olan etkileri incelenmiştir. Birincil kaynakların kullanımına azamî önem gösterilen bu araştırmanın, Türk hukuk dilinin dönüşümündeki en önemli safhanın aydınlatılmasına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	İbrahim Solmaz		
	Student Number	19812301015		
	Department	Public Law		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Nuran KOYUNCU		
Title of the Thesis/Dissertation	Linguistic Purification of the 1924 Constitution of Turkey			

Since the Turkish language revolution, our legal language has been through a significant linguistic purification. This purification has been still going on day by day. This transformation in the legal language started with the linguistic purification of the language of the constitution with the effect of intensive works throughout the language revolution of the 1930s.

The linguistic purification of the first constitution of the Republican era, the “1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu” (1924 Constitution of Turkey), with the Law No. 4695 dated 10 January 1945, has also been the official milestone of the revolution of the legal language. After this amendment, many legal terms have been replaced by their newly produced Turkish equivalents.

The most frequently used terms of the legal language such as “Anayasa” (Constitution), “yasama” (legislation), “yürütme” (executive), “yargı” (judiciary), “savcı” (prosecutor), “milletvekili” (deputy), “bakan” (minister), “Cumhurbaşkanı” (the President), “Yargıtay” (Court of Cassation), “Danıştay” (Council of State), “Sayıştay” (Court of Accounts) have all entered the legal language with this amendment.

When the course of transformation of the Turkish legal language is analysed, it is understood that the linguistic purification of the constitutional language in 1945 was the last and sharpest turning point. However, this historically important process has not yet been clarified in all its points.

In this study, the linguistic purification in 1945 of the 1924 Constitution of Turkey is discussed in all its aspects and the effects of this change on our legal language are analysed. It is aimed that this research, in which maximum attention is paid to the use of primary sources, will contribute to the clarification of the most important stage in the transformation of the Turkish legal language.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ.....	1

Birinci Bölüm

TÜRK HUKUK DİLİNİN REFORM TARİHİ

I. Türkçede Reform Tartışmaları	5
A. Tarihi Arka Plan	5
B. Dilde Sâdeleşme Arayışları	6
C. Dilde Sâdeleşmeden Öz Türkçeleştirmeye.....	13
D. Öz Türkçe	22
II. Türk Hukuk Dilinde Reform	26
A. Hukuk Dili.....	26
1. Kavramsal Çerçeve: Dil, Millet ve Hukuk.....	26
2. Hukuk ve Dil İlişkisi	34
3. Bir İhtisas Dili Olarak Hukuk Dili	36
B. Türk Hukuk Dilinin Tarihi Seyri	41
1. Cumhuriyet Öncesi Hukuk Dili.....	41
a) Şer'î Hukukun Dili	41
b) Örfî Hukukun Dili.....	44
2. Cumhuriyet Sonrası Hukuk Dili.....	47
3. Anayasaların Dili.....	48
a) Kanun-i Esâsî.....	48
b) 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu	51
c) 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu	52
d) 1961 Anayasası.....	54
e) 1982 Anayasası.....	54
C. Hukuk Dilinde Reform İzleri (1920-1930).....	55
1. Genel Olarak.....	55
2. Hukuk Dilinde Bir İlk: 442 sayılı Köy Kanunu	57
3. Türkçe Kanunu ve Kanunların Sâde Yazılmasıyla İlgili Teklifler.....	61
4. Kanun Dilinde Karmaşa İzleri.....	67
5. Kanun Dilinde Reform İzleri.....	71
D. Hukuk Dilinde Tasfiye Hareketleri (1930-1940)	77
1. CHP'nin Öncülüğünde Dil Mühendisliği.....	77

2. TBMM’de Hukuk Dilinin Tasfiyesi.....	83
3. Hukuk Dilinin Öz Türkçeleştirilmesinde Sivil Çabalar	90
a) Suphi Nuri İleri.....	91
b) Orhan Arsal.....	94
c) Sadri Maksudi Arsal	97

İkinci Bölüm

1924 ANAYASASININ ÖZ TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ

I. Tarihî Arka Plan: Terimler Meselesi.....	102
A. Terimler Meselesinde İlk Kademe: Türk Hukuk Lûgati.....	102
B. Terimler Meselesinin Meselesi: Hukuk Terimleri.....	107
II. Hazırlık Çalışmaları.....	112
A. Yeni Anayasa Taslaklarının Hazırlanması	112
B. Tasarılar Hakkındaki Görüşler	115
1. Yürütme Organının Görüşleri.....	115
2. Yargı Organının Görüşleri.....	116
3. Yasama Organının Görüşleri.....	117
4. Nihâî Anayasa Taslağının Hazırlanması	117
III. Türk Hukuk Dilinde Devrim: 4695 Sayılı Kanun	119
A. Genel Olarak.....	119
B. Türk Hukuk Dilinin Yeni Terimleri	121
C. Kanun Teklifinin Müzâkeresi ve Kabulü	143
D. Değişikliğin Nitelendirilmesi Meselesi	147
E. Anayasanın Öz Türkçeleştirilmesini Takip Eden Çalışmalar	154
1. Mevzuatın Öz Türkçeleştirilmesi	155
2. Doktrinin Öz Türkçeleşmesi.....	157
IV. Hukuk Dilinde Karşı Devrim: 5997 Sayılı Kanun	162
A. Karşı Devrimin Sesleri: “Sarol Formülü”	163
B. Hukuk Dilinde Karşı Devrim: 5997 Sayılı Kanun	169
SONUÇ.....	178
KAYNAKÇA	183

KISALTMALAR

ASBÜ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
AÜHF	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Asis.	Asistan
Bkz.	Bakınız
B.	Birleşim
C.	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CMUK	Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu
Çev.	Çeviren
D.	Dönem
DP	Demokrat Parti
DR.	Doktor
Ed.	Editör
HMK	Hukuk Muhakemeleri Kanunu
HUMK	Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu
Hız.	Hazret-i
İ.	İçtima
İÜ AUZEF	İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi
m.	Madde
Ord.	Ordinaryus
Öğr. Gör.	Öğretim Görevlisi
Prof.	Profesör
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Aralığı
sy.	Sayı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	Türk Ceza Kanunu

TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Ticaret Kanunu
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim boyunca güvenini ve desteğini hep yanımda hissettiğim danışman hocam Prof. Dr. Nuran KOYUNCU'ya, tezimin geliştirilmesinde kıymetli eleştiri ve görüşlerini esirgemeyen Prof. Dr. Ramazan ÇAĞLAYAN'a, ayrıca yardımları için Arş. Gör. Yahya USMAN, Av. Mehmet BOYNIKAR ve Av. Mesutcan TUNCA'ya teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Tezimin uzun süren hazırlık sürecinde gösterdiği sabrı ve hiçbir zaman esirgemediği desteği için sevgili eşim Av. Elif HADİMİOĞLU SOLMAZ'a minnettarım.

GİRİŞ

Devletlerin anayasal düzenleri birtakım özellikler taşır. Bu özelliklerin bir kısmı tarihten gelir.¹ Tarih, müesseseleriyle devletin ve kültürüyle milletin tarihidir. Tarih içinde şekillenen bu özellikleri geleceğe taşıyan ise dildir. Bu nedenle anayasal düzenler, anayasa hukukunun evrensel kurum ve kuramları dışında, genellikle milletlerin dilinde vücut bulan köklerin üzerinde inşa olunur. Anayasal düzenler zaman içinde değişim gösterirler. Bu değişim, bazen yeni bir anayasa yaparak bazen de mevcut anayasada değişiklik yapılarak sağlanır. Sıklıkla tercih edilen yöntem anayasa değişikliğidir. Diğer bir deyişle anayasa değişiklikleri, anayasal düzendeki değişimin hukukî çerçevesini çizerler. 1924 Anayasasında 1928, 1931, 1934 ve 1937 yıllarında yapılan değişiklikler, bu türden anayasa değişikliklerine örnek verilebilir.² Ancak anayasalar her zaman bu türden değişikliklere konu olmaz. Özellikle siyasal iktidar ve hukuk arasındaki ilişkilerin sınırlarının belirsizleşmesi, anayasalar üzerindeki tasarrufların çeşitlenmesine uygun zemini hazırlar.

Bu tasarruflar genellikle anayasal ilke ve kuralların yorumlanması ve uygulanmasında kendilerini gösterir. Ülkemizde de siyasal iktidarlar, anayasalar üzerinde benzer tasarruflara teşebbüs etmişlerdir. Ancak 1924 Anayasası, tarihimizde -hatta dünya tarihinde- başka bir anayasaya nasip olmayan iki adet değişikliğe konu edilmiştir. Bunlar 1945 ve 1952 yıllarında anayasanın dilinde yapılan değişikliklerdir. İşin özü şudur: TBMM, 1924 tarihli *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'nu yazarken resmî dili olan Türkçeyi kullanmıştır. Fakat aynı TBMM, aynı anayasa metnini, özünde bir değişiklik yapmaksızın öz Türkçeleştirmiş ve 10 Ocak 1945'te 4695 sayılı Kanunla "*Anayasa*" başlığıyla yeniden yayımlamıştır.³ İşin ilginç yanı, 1924'te kabul edilen anayasanın diline yönelik en ufak bir itiraz ileri sürülmemişken, 1945'te kabul edilen yeni anayasa dilinin gerçek bir Türkçe olup olmadığı epey tartışılmıştır.

¹ Bülent Nuri Esen, **Türk Anayasa Hukuku**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1971, s. 11.

² 1924 Anayasasında beş ayrı değişiklik yapılmıştır. Bunlar, 14.04.1928 tarih ve 1222 sayılı Kanun, 10.12.1931 tarih ve 1893 sayılı Kanun, 05.12.1934 tarih ve 2599 sayılı Kanun, 05.02.1937 tarih ve 3115 sayılı Kanun ile 29.11.1937 tarih ve 3272 sayılı Kanun'dur.

³ 4695 sayılı Kanun, **Resmî Gazete**, 15.01.1945, sy. 5905.

1924 Anayasasının dilinde yapılan bu değişiklik, anayasanın esasına ilişkin hükümlerinde bir değişiklik yapılmamasına rağmen TBMM'yi en fazla meşgul eden yasama çalışmalarından biri olmuştur. Hukuk dilinde sık kullanılan terimlerin pek çoğu, bu değişiklik sonrasında yerini yeni öz *Türkçe* kelimelere bırakmıştır. Başta *anayasa* olmak üzere, *yasama*, *yürütme*, *yargı*, *savcı*, *milletvekili*, *bakan*, *cumhurbaşkanı*, *Yargıtay*, *Danıştay*, *Sayıştay*... gibi hukuk dilinin bugün de en sık kullanılan terimleri hep bu değişiklikle resmî hukuk diline girmiştir.

Öte yandan anayasa dilinde yapılan bu değişiklikler, toplumun her kesimi tarafından memnuniyetle karşılanmamıştır. Nitekim 1950 yılında ilk kez iktidara gelen ve çoğunlukla 1945 tarihli anayasa değişikliğinden rahatsız olan isimlerin mensup olduğu Demokrat Parti, deyim yerindeyse ilk fırsatta bu değişikliği ortadan kaldırmıştır. 24 Aralık 1952 tarihinde kabul edilen ve 491 sayılı *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu* metnini yeniden yürürlüğe koyan 5997 sayılı Kanun, hukuk dilinde 1945'te yapılan devrime karşı Demokrat Parti kadroları tarafından yapılmış âdeta bir karşı devrim olmuştur.⁴

Meltem Salimoğlu'na göre bu değişikliklerin ardında yatan kavga, bürokratik elitlerin siyasal mücadelesinde aranmalıdır:

“Her iki düzenleme de egemen sınıflarla iş birliği içindeki bürokratik elit gruplar tarafından yapılmıştır. 1945'te CHP, savaş sonrası yıpranan iktidarını ideolojik olarak güçlendirmek amacıyla devletin en güçlü sembollerinden biri olan Anayasa'yı siyasal mücadelesinde kullanmıştır. 1952'de DP'yi temsil eden bürokratik elit ise rövanşist bir tutumla Anayasa'yı değiştirmiştir. Dolayısıyla her iki düzenlemede de Anayasa bir güç gösterisinin aracı konumundadır. 1945'te resmî ideolojinin güçlendirilmesi ve halkın devrimlere yeniden tutundurulma çabası, 1952'de resmi ideolojiyi eleştiren bir partinin kendi ideolojisini kurma çabası vardır. Bunun için her iki parti de aslında farklı kaygılarla da olsa geçmişe döner. CHP ideolojisini yeniden inşa için 1930'larda olduğu gibi devrimlerin dinamizmini canlandırmak ister, DP ise CHP'nin iktidar olduğu dönemle politik hesaplaşmaya

---

⁴ 5997 sayılı Kanun, **Resmî Gazete**, 31.12.1952, sy. 8297.

girer. Bu doğrultuda iki parti de kimliğini ve ideolojisini Anayasa üzerinden tanımlamıştır.”⁵

Gerçekten de hem 1945'teki öz Türkçeleştirme işinde hem de 1952'de yeniden eski metne dönülmesi sürecinde ideolojik ve siyasî kaygıların etkisi yüksektir. Ancak her iki değişikliğe tek bir motivasyon hâkim değildir. Kimi isimler yalnızca dil ve kültür yönüyle, kimileri hukukî, kimileri ideolojik, kimileri ise yalnızca siyasî gâye ve beklentilerle sürece katkı sunmuş görünmektedir. Öte yandan, karşı devrimin ömrü de tıpkı muâırız olduğu ilk devrim gibi yaklaşık sekiz yıl sürmüştür. Zîra Demokrat Parti iktidarına askerî darbe ile son verilmesi üzerine hazırlanan 1961 Anayasasıyla birlikte, 1945'te anayasa diline giren pek çok terim yeniden anayasada yer almış ve zamanla eski terimlerin tamamen unutulmasına yol açmıştır.

Tarihten bugüne Türk hukuk dilinin dönüşüm seyri incelendiğinde, 1945'te anayasa dilinde yapılan öz Türkçeleştirme faaliyetinin son ve en keskin dönüm noktası olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tarihî önemi hâiz bu süreç, henüz tüm noktalarıyla aydınlatılmamıştır. 1930'lu yıllardan itibaren dilin özleştirilmesi çabaları hız kazanmış ve buna paralel olarak bugüne kadar süren çalışmalar sayesinde devâsâ bir literatür meydana gelmiştir. Bu çalışmaların bir kısmı, hukuk dilinin özleştirilmesi süreciyle doğrudan veya dolaylı olarak ilgilenmiştir. Fakat 1945 ve 1952 yıllarında yapılan anayasa dili değişiklikleri, bugüne kadar araştırmacıların yeterince ilgisini çekmemiştir.

Araştırmamız, Türk hukuk dilinde yaşanan dönüşümün en önemli aşaması olan 1924 Anayasasının öz Türkçeleştirilmesi sürecine odaklanmıştır. İlk bölümde, önce Türkçede reform tartışmaları ele alınmıştır. Bu tartışmalar, dilin sadeleşmesi yoluyla reforma tabi tutulması ile sonraki yıllarda ağırlık kazanan öz Türkçeleştirilmesi çerçevesinde açıklanmıştır. İlk bölümün ikinci alt başlığı ise Türk hukuk dilinde reform konusuna ayrılmıştır. Bu başlıkta ilk olarak *dil*, *millet* ve *hukuk* olguları arasındaki ilgi açıklanarak anayasa dilinin özleştirilmesi hamlesinin altında yatan fikrî zemin irdelenmiş ve “hukuk dili” kavramı açıklanmıştır. İkinci olarak Türk hukuk dilinin tarihî seyri

---

⁵ Meltem Salimoğlu, “Bürokratik Elitlerin Siyasal Mücadele Aracı Olarak Anayasa'nın Dili (1945-1952)”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 46, Sayı: 2, s. 499.

incelenerek 1924 Anayasasının öz Türkçeleştirilmesinin bu çizgideki yeri tespit edilmiştir. Üçüncü olarak hukuk dilimizin 1920 ilâ 1930 yılları arasındaki döneminde dikkat çeken reform izleri belirlenmiştir. Son olarak 1930 ilâ 1940 yılları arasında hukuk dilinde tasfiye hareketleri incelenmiş, bu bağlamda bireysel ve kurumsal çabalar ele alınmıştır. Araştırmamızın ikinci bölümünde ise 1924 Anayasasının öz Türkçeleştirilmesi süreci, geniş bir kapsamda incelenmiştir. Bu bölümde, anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi fikrinin tarihî arka planı, bu fikrin bir proje hâline getirilerek 1945'te hayata geçirilmesine kadar süren hazırlık dönemi, yeni hukuk terimlerinin sebep olduğu tartışmalar, anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesinin etkileri ve 1952'de yeniden eski anayasa metnine dönüş süreci bütün tafsilatıyla ele alınmıştır.

Araştırmamız, büyük oranda 1920 ilâ 1952 yılları arasındaki TBMM tutanaklarının incelenmesine dayanmaktadır. Dönemin ruhunun da aktarılabilmesi adına, tutanaklarda yer alan Meclis müzâkeratının büyük bir bölümü doğrudan nakledilmiştir. Ayrıca dönemin konuyla ilgili gazete, dergi ve kitaplarının pek çoğu incelenerek mümkün mertebe birincil kaynaklardan istifa edilmiştir. Son olarak Dr. Günal Seyit'in "*Türkiye'de Hukuk Dilinin Dönüşümü*" başlıklı kitabı ile Prof. Dr. Fethi Gedikli'nin "*İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Hukuk Fakültesinde 1941-1944 Yılları Arasında Yapılan Terim Çalışmalarına Dair*" başlıklı, Tarık Özcan'ın "*Erken Cumhuriyet Döneminde Hukuk Dilinin Özleşmesine Yönelik Sivil Arayışlar*" başlıklı ve Öğr. Gör. İbrahim Çoban'ın "*Türk Hukuk Kurumu'nun Kuruluşu ve İlk Yıllardaki Faaliyetleri*" makalelerinde, arşivlere dayanılarak verilen değerli bilgiler, araştırmamızda yol gösterici olmuştur.

Birinci Bölüm

TÜRK HUKUK DİLİNİN REFORM TARİHİ

I. TÜRKÇEDE REFORM TARTIŞMALARI

A. Tarihî Arka Plan

Türk edebiyatı, aralarında dil bakımından hiçbir yakınlık bulunmayan Arap ve Fars edebiyatlarının tesiri altında teşekkül etmiştir. Bu teşekkül süreci ise Türklerin İslâmlaşma tarihine bağlı olarak uzun bir gecikmenin ardından nihayete erebilmiştir. Zîra Türkler, kültürlerinin çekirdeği olacak İslâm dinine asırlar boyunca, parça parça ve çoğu istikrarsız siyâsî teşekküller vasıtasıyla girmiştir. Bu mühim vakıa, diğer tarihî ve içtimâî etkilerle beraber Tanzimat dönemine kadar sürecek bir dil tabakalaşmasını ve onun neticesi olan bir tür ikiliği doğurmuştur. Bu ikiliğin belli başlı âmili, divan şiirinin Farsçadan alınmış aruz vezninin etrafında gelişmesidir. Türkçenin bünyesine yabancı olan bu veznin ona bu kadar çok hâkim olması, zamanla kendi içinde bir zümre dilinin gelişmesine yol açmıştır. Aruz vezni, İran şiirindeki mânâ ve ses kuvvetine erişmesi için ihtiyacı olan kelimeleri ve ahenk kombinasyonlarını kendiliğinden Türkçeye taşımıştır. Öte yandan Arapçanın dînî terbiyedeki yeri, Türkler üzerinde yıllara sârî bir tesirin güvencesi olmuştur.⁶

Bu çerçevede -yazı dilinde kullanılan- Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsçanın tesiri altında zengin bir resmî yazışma ve edebiyat dili olarak tekâmül etmiştir. Zamanla oldukça ağdalı bir üslup kazanan bu dil, başta Osmanlı sarayı ve edebî mahfiller olmak üzere çeşitli çevrelerde kullanılmıştır. Öte yandan, halk arasındaki günlük konuşma dilinde, hemen her zaman sâde bir Türkçe kullanılmıştır.⁷ Bu ikilik giderek belirginleşmiş ve Osmanlı Türkçesi, yazı ve konuşma dilinde bariz bir şekilde farklılaşmıştır. Özellikle 1850'lerden itibaren devlet, din, bilim, edebiyat ve halk dilleri görünür biçimde

⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19 Uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, 7. Baskı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988, ss. 1-2.

⁷ Bu konuda kapsamlı bir çalışma için bkz. Yavuz Kartallıoğlu, **Osmanlı Konuşma Dili**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2021.

farklılaşmıştır.⁸ Bu farklılığın sebep olduğu sorunlar ise 19. yüzyılın gündemine dil meselesini taşımıştır.

B. Dilde Sâdeleşme Arayışları

Dilde sâdeleşme ihtiyacının altında, “anlatabilme” ve “anlayabilme” beklentisi vardır. Hayatın yeniden tanzim edilmekte olduğu 19. yüzyıl Osmanlı insanının da - bilhassa münevverlerinin- beklentisi budur. Dahası, “anlamı söyleyişe kurban etmeme” yaklaşımı, devrin çağdaşlaşma temâyülüne de uygundur. Zîra dil, bir anlaşma aracı olmasının yanı sıra düşünceyi geliştiren, başkalarına nakleden, uluslaştıran ve siyasal özgürlük rejiminin tesisi için gerekli ortamı hazırlayan bir araçtır.⁹ Gerçekten de Osmanlı münevverleri, yeni fikirlerini halka anlatırken metinlerinin süslü olmasından daha çok metinlerinin iyice anlaşılmasına önem vermişlerdir. Bu kapsamda, yazı dilinde kullanılan ağdalı üslûbun doğurduğu sorunları çözmek üzere, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dilde sâdeleşme arayışları başlamıştır.

Esasen “anlaşılır” bir Türkçeyle yazılması vurgusuna oldukça erken bir tarihte rastlanmaktadır. II. Murad (1404-1451) hemen her konuda Türkçe çeviri yapılmasını teşvik etmiş, bu çevirilerin de anlaşılır bir dille yapılmasını istemiştir.¹⁰ II. Bayezid (1447-1512), dedesi II. Murad’la benzer bir yaklaşıma sahiptir.¹¹ Yine II. Mahmud’un da (1785-1839) sâde ve anlaşılır bir dil taraftarı olduğu bilinmektedir.¹² Agâh Sırrı Levend, 15. yüzyıldan itibaren sâde edebî metinlerin kaleme alındığını, ilerleyen dönemlerde bir dereceye kadar bilinçli sâdeleşme eğiliminin bulunduğunu ancak 19. yüzyıla gelindiğinde kesin olarak sâdeleşme niyetinin görülebildiğini kaydetmektedir.¹³ Gerçekten de bu

⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 255.

⁹ Berkes, s. 254.

¹⁰ Hakan Erdem, “**Padişahın Açık Türkçe Israrı**”, <https://www.karar.com/yazarlar/hakan-erdem/padisahin-acik-turkce-israri-6425>, Erişim: 15.06.2022.

¹¹ Hakan Erdem, “**II. Bayezid: Türkçe Kelimelerle Açık ve Anlaşılır Yazın**”, <https://www.karar.com/yazarlar/hakan-erdem/ii-bayezid-turkce-kelimelerle-acik-ve-anlasilir-yazin-6483>, Erişim: 15.06.2022.

¹² Tanpınar, s. 110.

¹³ Devrin dil karmaşası, Mehmet Emin Âli Paşanın (1815-1871), hâriciye nezâretinde iken kâtiplerinin bir türlü sâde bir dille yazamamaları sebebiyle, önce Fransızca yazmaları ve ardından olduğu gibi Türkçeye tercüme etmeleri talimatını vermesinde görülebilir. Bkz. Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sâdeleşme Evreleri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1960, s. 142.

dönemde, devlet adamları ve yazarlar, sâdeleşme isteklerini hayata geçirmeye çalışmışlardır.¹⁴

Yazı dilindeki sâdeleşme cereyanı, daha ziyade resmî dilde ve başlarda resmî dilin bir kolu gibi görünen gazete dilinde başlamıştır. Zîra 19. yüzyılda devletin içinde bulunduğu güçlükler, zaman zaman olsa bile devleti efkâr-ı umumiyenin müzâheretine sevk etmiştir. Zamanla bu müzâherete daha fazla ihtiyaç duyan hükümetin sık sık beyannâmeler ve fermanlarla halka müracaat etmesi, kolay anlaşılır bir yazı diline ihtiyacın giderek artmasına sebep olmuştur.¹⁵ Böylece dil meselesi kaçınılmaz olarak Osmanlı devlet adamlarının gündemine girmiştir.

Nitekim yazı dilinin sâdeleşmesi yolundaki ilk teşebbüsün sahibi Tanzimat döneminin öncü devlet adamlarından Mustafa Reşid Paşa (1800-1858) olmuştur. Paşa, halk arasında eğitimin kolaylıkla yaygınlaşmasını teminen kitapların halkın anlayabileceği bir dil ve üslûpla yazılmasını istemiştir.¹⁶ Bu çerçevede, kurucusu olduğu Encümen-i Daniş'in çalışmalarında dilin anlaşılabilirliği hususuna özel bir önem verilmiştir.¹⁷ Dil alanındaki çabaları sebebiyle, Reşid Paşa, devrinin “resmî inşâsını değiştiren adam” nâmını elde etmiştir.¹⁸

İzleyen yıllar boyunca dil meselesi zaman zaman devletin gündemine gelmiş fakat hiçbir zaman köklü bir reforma konu edilememiştir. Sadrâzam Mehmed Said Paşa (1838-1914), *Hâtırat*'ında kendisinin de bir teşebbüsünün olduğunu ancak sonuç alınmadığını şöyle aktarıyor:

“Lisânımızın ıslâhına üdebâ-yı asır himmet etmekte iseler de bu hususun himmet-i hükûmete muhtac cihetleri de vardır. Ezcümle kitabet-i resmiyyede hâlâ cümel-i müselsele ve edevât ü ta'birât-ı zâide isti'mal olunduğu halde hükûmet bu üslûb-ı tahrire muhalefet etmiyor. Bu ise lisan-ı hükûmette şart-ı a'zam olan vuzûh-ı ifadeye

¹⁴ Türk hukuk dilinin gelişmesinde önemli bir projenin başlangıcı da Tanzimat dönemine rastlamaktadır. İslâm hukukuna dayalı yeni bir kanun yazılması amacıyla kurulan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti'nin hazırlayacağı kanunun “herkesin anlayabileceği ibârat-ı vazıha ile” yazılması kararlaştırılmış ise de bu tamamen mümkün olamamıştır. *Mecelle*, söz sanatlarının en güzel örneklerini barındırması yönüyle hukuk dilinde başarılı bir çalışma olarak görülmektedir. Bkz. **Levend**, s. 108.

¹⁵ **Tanpınar**, s. 110.

¹⁶ **Levend**, s. 81.

¹⁷ **Berkes**, s. 260;

¹⁸ **Tanpınar**, s. 142.

bedel, mükâtebatı muğlak, muakkad ve tafsilât ü te'vilât-ı muhtelefeye mütehammil bir hale koymakta, ale'l-husus mecâlis-i devlette geçen mübahasât minhaysi hiye hiye zabtetmek kabil olamamaktadır. Muharrerat-ı dîvâniyyede üslûb-ı kadim terkolunmak ve bir de bulunduğumuz asr-ı medeniyyete, hukuk-i beşere mugayır olan elkab ü elfâz-ı rıkkıyyet-kârâne lağvile, herkesin mâfevkine ihtirâmâtı ve akranına mûraâtı, mütemeddin milletlerin itibar eyledikleri usûl-i meşrua dairesinde kalmak ve aklâm-ı hükümeti bu hususlara mecbur eylemek, vesait-i ilmiyyeden ziyade bir nizam tesis ü neşri vasıtasıyla hâsıl olur. Erbâbiyle bi'l-müzakere, o yolda layiha-i nizamiyye kaleme alınup Bâbîali'ye verilmesini Maârif Nazırı Mustafa Paşa'ya havale eyledim. Tahsil-i neticeye vakit müsaid olamadı.”¹⁹

Dilin sâdeleşmesi uğrunda sonuçsuz kalan bir başka teşebbüs 19. yüzyılın sonlarına aittir. 19 Mayıs 1894 tarihinde Manastır İdadisi Müdürlüğüne gönderilen bir tamimde, mekteplerde Arapça ve Farsça kelimelerin etkisinden âzamî oranda kurtulmuş sâde bir dil öğretilmesi ve İstanbul şivesinin bu hususta esas kabul edilmesi tavsiye edilmiştir.²⁰ Bu tamimin başkaca eğitim kurumlarına da gönderilmiş olması muhtemeldir. Zira aynı tarihlerde, Maârif Nezaretinden Mâbeyn Başkâtipliğine gönderilen 7 Ekim 1894 tarihli bir cevap yazısından, Anadolu'da kullanılan ancak her yerde bilinmeyen Türkçe kelimelerin muallimler tarafından toplanarak yayımlanmak üzere İstanbul'a gönderilmesinin Bâbîaliden Maârif Nezaretine yazıldığı, bu yazıdan Mâbeyn Başkâtipliğinin de haberdar edildiği, ardından II. Abdülhamid'in dilde yenileşme hususundaki bu çalışmanın akıbetini sordurduğu, Maârif Nezaretininse “emrin maârif müdürlerine bildirildiği ancak hiçbir cevap gelmediği, zaten ‘padişahın gölgesinde’ olgunlaşan Osmanlıcanın artık böyle bir yenileşmeye ihtiyaç duymadığını” bildirdiği, başkaca bir çalışmanın da Nezaretçe yapılmadığı anlaşılmaktadır.²¹ Bu belgeler sâyesinde, dilde sâdeleşme meselesinin bizzat padişahın gündemine kadar girdiği anlaşılmaktadır.²²

¹⁹ Aktaran: **Levend**, s. 143.

²⁰ Tamimin tam metni için bkz. M. Fuad Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, ss. 313-4.

²¹ Yazının tam metni için bkz. **Levend**, s. 147.

²² Tarihî belgeler, II. Abdülhamid'in Türkçe hassasiyetini göstermektedir. Saray Baş Kâtibi Süreyya tarafından kaleme alınan 26 Temmuz 1894 tarihli ilk yazıda, padişahın Hıristiyan mekteplerinde Türkçe öğrenimi hususundaki emrine ilişkin detaylar yer almaktadır. Saray Baş Kâtibi Tahsin tarafından kaleme

Dilin sâdeleşmesi meselesi zamanla gündemi daha çok işgal etse de 19. yüzyıl boyunca radikal bir adım atılmamıştır. Zîra bu yıllarda Osmanlı Devleti ciddî siyâsî ve iktisâdî buhranlarla mücadele etmektedir. Balkanlarda başlayan milliyetçi isyan hareketleri, Rusya'nın ve Avrupalı devletlerin giderek daha fazla baskı kurması, dış borçların devleti bir darboğaza sürüklemesi gibi hadiseler âdetâ bu yüzyıla ipotek koymuştur. Buhranlı yıllar içinde bir çözüm arayan aydınlar ise üstesinden gelmeleri gereken pek çok meseleyle karşı karşıya kalmıştır. Bu yüzyıla rastlayan Tanzimat dönemi (1839-1876) aydınları için de dil, meseleler yığını içinden sâdece biri olabilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde daha çok dilin tamlamalarla örülü ağdalı yapısından arındırılmasına ve mânânın ön plana çıkarılmasına yönelik çalışmalar gündemde olmuştur.²³

Dilde sâdeleşme arayışları içinde, basının gelişmesine paralel olarak “anlaşılır dil” vurgusu daha fazla önem kazanmış ve “*dil çağdaşlaşması*” bir zorunluluk olarak Osmanlıların gündemine girmiştir.²⁴ Gazeteyi halkın anlayabileceği dili kullanan bir çağdaşlaşma aracı olarak gören ilk Osmanlı gazetecisi İbrahim Şinasi'dir.²⁵ Şinasi'nin bu yaklaşımı, ona Türkçenin sâdeleşme tarihinde çığır açan kişi pâyesini kazandırmıştır.²⁶

Aşağıda aktarılan Ahmet Hamdi Tanpınar'a ait satırlar, Şinasi'nin Türk edebiyatı tarihindeki yerini göstermesi bakımından önemli tespitler içermektedir:

---

alınan 30 Haziran 1896 tarihli diğer yazı ise İstanbul limanındaki rıhtım şirketinin tabelasında şirket adının Türkçe olarak yazılması emrini içermektedir. Bkz. Erdal Baran, "**Millî Edebiyat Dönemini Besleyen Türkçülüğün Kaynakları**", Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yıl 2019, ss. 354-5.

²³ Zeynep Korkmaz, **Cumhuriyet Döneminde Türk Dili**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1974, s. 29.

²⁴ Berkes, Osmanlıda -bir fikir aracı olarak- basın tarihini, bir “resmî havâdis kâğıdı” olarak değerlendirdiği Takvîm-i Vakayî (1831) ile diplomatik bir vaka sebebiyle bir İngiliz tarafından çıkarılan Ceride-i Havadis (1840) gazetelerinden sonra başlatmaktadır. Bkz. **Berkes**, s. 260.

²⁵ Henüz 1860'ta, *Tercüman-ı Ahval* gazetesinin ilk sayısında önsözde yer verilen şu satırlar, Şinasi'nin dilde sâdeleşme tarihimizdeki yerini göstermesi bakımından dikkate değerdir: “*Ta'rif hacet olmadığı üzre, kelâm, ifade-i meram etmeğe mahsus bir mevhibe-i kudret olduğu misillü, en güzel icad-ı akl-ı insanî olan kitabet dahi, kalemler tasvir-i kelâm eylemek fenninden ibaretdir. Bu i'tibar-ı hakikata mebni, giderek, umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede işbu gazeteyi kaleme almak mültezem olduğu dahi, makam münasebetiyle şimdiden ihtar olunur.*” Aktaran: **Levend**, s. 83; Şinasi hakkında muhtasar bir araştırma için bkz. Ömer Faruk Akün, “Şinasi”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sinasi>, Erişim: 16.06.2022.

²⁶ **Berkes**, s. 261.

“Şinasi'nin yaptığı hakkında bir hüküm verebilmek için, Türkçenin onun eline geçtiği gün nasıl bir durumda olduğunu düşünmek lâzımdır. Filhakika eski nesre, fikri bir süs tufanında boğan, yahut da herhangi bir salâbetten ve nizamdan mahrum olarak konuşan nesrimize, bir yazı dili haysiyetini verenlerin başında mutlak surette o vardır. Nesir onunla başlar. O, Türkçeye dil ve hayal unsuru itibariyle sâde ve şiirle bütün alâkalarını kesmiş bir cümle getirdi. Diğer taraftan, seci'yi ya tamamıyla atarak, yahut da cümlenin tabî ve mantikî bünyesine mal ederek, bir takım nükte ve cinaslardan hemen hemen elden geldiği kadar hudutlandırmağa çalıştığı bir sözlük içinde kurtardığı bu cümlenin, yalnız sâde olmasına çalışmadı, ayrıca 'söylenmiş söz değil, yazılmış söz' olmasını istedi.”²⁷

Şinasi'nin açtığı yolun en sıkı takipçisi Namık Kemal'dir. “*Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmilidir*” başlıklı makalesinde yazar, dile dair görüşlerini etraflıca ve dikkatle ele almıştır. Bu makalesinde her şeyden evvel eski edebiyatın aleyhinde olan Namık Kemal, ayrıca müspet birtakım tekliflerle bulunmuştur. Bu teklifler; Türkçe bir gramerin geliştirilmesi, yabancı dillerden alınacak ilmî terimlerin ve teknik kelimelerin sınırını çizecek bir lügat tanzimi, yabancı dillerden alınacak bu kelimelerin Türkçede kullanılacakları mânâ ile ve kullanıldıkları şekilde tespit edilmesi, dilin zahmetli sanatlardan ve ağdalı yapılardan arındırılması, Türkçeye özel bir belâgat kitabının hazırlanması ve öğretilmesidir.²⁸ Dil meselesi, devrin mühim simaları olan Ali Suavi, Ziya Paşa, Ahmed Midhat Efendi ve Şemseddin Sami gibi yazarların çalışmalarıyla devamlı olarak edebiyatın gündeminde yer bulmuştur.²⁹

Dilde sâdeleşme tartışmaları, dönemin pratik bir ihtiyacının yansıması olduğu kadar milliyetçilik akımından da izler taşımaktadır. Zîra dilde Arap ve Fars dillerine ait unsurların azaltılması sâdece dilin sâdeleşmesini temin etmekle kalmayacak, aynı zamanda millî kimliğin daha belirgin bir şekilde yansıtılması mümkün kılınacaktır. Bu yeni edebiyat anlayışına dair Fuad Köprülü'nün tespiti mühimdir:

²⁷ **Tanpınar**, s. 191.

²⁸ **Tanpınar**, ss. 419-20.

²⁹ **Levend**, s. 115; Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal'in, hukuk dilinin anlaşılır olmasıyla ilgili görüşleri için bkz. Ferhat Korkmaz, “Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal'de Kanun ve Kanunun Dili”, **Kanunların Dili ve Uluslararası Sempozyumu**, 15-17 Aralık 2017, Ankara.

“Saray’a ve onun dayanağı olan medrese’ye, tekke’ye, devlet adamlarına, a’yan ve eşrafa dayanan feodal klasik edebiyata karşılık, Şinasi - Ziya Paşa - Kemal mektebi, vatan, millet, halkçılık mefkûrelerine hizmet eden ve tamâmıyla Fransız edebiyatından mülhem yeni bir burjuvazi edebiyatı yaratmak istiyordu: Gazetecilik, siyâsî ve edebî tenkid, tiyatro, Garp edebiyatlarından terceme, memleketimizde işte bu suretle başladı.”³⁰

Osmanlıların dilde sâdeleşme gündemi, Tanzimat edebiyatından sonra Servet-i Fünûn Dergisi mensuplarıyla gelişen yeni edebiyatın da ana gündem maddelerinden olmuştur. Bu yeni edebiyatın mensupları, Fransız edebiyatının etkisiyle, duygu ve düşüncelerini mümkün olan en süslü cümlelerle ifade etmişler ve oldukça ağdalı, terkiplerden ve yabancı kelimelerden oluşan bir dille yazmışlardır. Nesirde Halid Ziya Uşaklıgil’in, nazımda Tefvîk Fikret ve Cenab Şehabeddin’in başını çektiği bu yazarların ortaya koyduğu yeni edebiyat dili, öyle tepki ve itirazlarla karşılaşmıştır ki, âdeta dilde sâdeleşme literatürü bu sâyede daha da zenginleşmiştir.³¹

Servet-i Fünûn edebiyatının en verimli yıllarından 1897’de başlayan Osmanlı-Yunan harbi, Osmanlılar içinde millî hissiyat ve efkârın yeniden canlanmasına vesile olmuştur. Bu sıralarda, Selânik’te çıkarılan *Asır* gazetesinde Mehmet Emin Yurdakul’a ait bir şiir yayımlanmıştır. “*Cenge Giderken*” başlıklı bu şiir, duru bir Türkçe ve hece ölçüsünde yazılması yönüyle edebiyat; Türk milletinin bir mensubu olmakla övünülmesi yönüyle de siyaset çevrelerinde yeni bir devrin işaret fişeğini atmıştır.³² Şairin bu şiirini, yazdığı diğer şiirleri takip etmiş ve sonunda hepsi derlenerek *Türkçe Şiirler* başlığıyla

³⁰ M. Fuad Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 301.

³¹ Yıllar sonra Halid Ziya Uşaklıgil, öncüsü olduğu yeni edebiyat dili ile ilgili pişmanlığını “*Süs merakı bize neler yaptırmış, ne ma’nâsız, ne sebepsiz ibtilâlara yol açmış!*” cümleleriyle ifade etmiştir. Aktaran **Levend**, s. 239.

³² **Levend**, s. 264; Arsal, şiir dilini ıslah sahasında selefi olmayan Mehmet Emin Yurdakul’un dilde Türkçülük ve edebiyatta milliyetçilik fikrini açıkça kavramış olmasına hayret etmektedir. Sadri Maksudi Arsal, **Türk Dili İçin**, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatı, 1930, s. 465; Bu fikrin açıkça kavranışında muhtemelen en büyük pay, -hiç beklenmedik bir şekilde- Cemâleddin Afganî’nindir. Sanılanın aksine Türkiye’de İslamcılardan daha çok Türkçüleri etkileyen Afganî, kavmiyetçiliği yermesine karşın milliyetçiliği açıkça övmüştür. Bununla bağlantılı olarak *Türk Yurdu*’nda yayımlanan bir yazısında, dünyevî işlerde lisan birliğinin tesirinin din birliğinden daha kuvvetli olduğunu savunmuştur. Afganî’yi âdeta mürşit olarak takip eden Yurdakul’un bu fikirlerden etkilenmiş olması gayet tabiidir. Nitekim “*Cenge Giderken*” başlıklı şiir için Yurdakul’u takdir eden Afganî, bu yolda şiirler yazması için şâiri teşvik etmiştir. Ayrıntı için bkz. Ahmed Güner Sayar, **Çekiç İle Örs Arasında Mehmed Âkif Ersoy**, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2021, s. 158.

yayımlanmıştır. Yurdakul'un memleket içinde çıkardığı sesin yankıları memleket sınırlarını da aşmıştır. Kaynaklarda belirtildiğine göre, meşhur İskoçyalı oryantalist E. J. W. Gibb, Türk edebiyatında halkın sesinin ilk kez bu şiirlerden işitildiğini, Türk şiirinin doğru mazmunu ile doğru ifade tarzını Yurdakul'un bulduğunu, bu gelişmenin altı asır beklendiğini belirtmiştir.³³

Türkçe Şiirler'in dikkatleri üzerine topladığı dilde sâdeleşme hareketi, Meşrûtiyet dönemiyle birlikte yeni bir aşamaya geçmiştir. Tanzimat dönemi yazarları, dilde sâdeleşmenin daha çok teorik yönünde durdukları hâlde, II. Meşrûtiyet döneminde yazarlar fikirlerini pratiğe dökmeye önem vermiştir.³⁴ Özellikle, Selânik'te çıkarılan *Genç Kalemler* dergisinde yazan ve bu sıralarda Bulgaristan sınırında bir köyde bölük komutanı olan Ömer Seyfeddin'in "yeni lisan" vurgusu bu döneme damgasını vurmuştur. Ona göre yeni lisan, eskisinden Arapça ve Farsça terkiplerden ve edatlardan arınmış olması yönüyle farklı olacaktır. Yazarın görüşleri o kadar ses getirmiştir ki, Ziya Gökalp'e göre Türkçü hareketlerin doğuşunda bile Ömer Seyfeddin'in yeni lisana dair özverili inancının etkisi görülmektedir.³⁵

Meşrûtiyet devrinde, diğer pek çok konuda olduğu gibi dilde sâdeleşme konusunda da fikirler oldukça zıt noktalardan çatışmıştır. Mehmet Âkif Ersoy'un aşağıda aktarılan açıklamaları, bu durumu gözler önüne sermektedir:

"Her iki fırka o kadar ileri gitti ki aralarını bulmak kabil olamadı. Evet, bir kısmı rahmetli Veysî'nin devrini ihya etmek istiyor; diğeri de bize Mâverâünnehir'den Osmanlılar için pek yeni olan hiç işlenmemiş, yaradıldığı gibi kalmış bir lisan getirmek hevesine kapılıyordu. Her iki taraf bir yığın da'vâlarla, delillerle ortaya atılarak zaten tezebbülden [tezezbüb] kurtulmayan efkârımızı büsbütün karıştırdı."³⁶

³³ Aktaran: **Levend**, s. 270.

³⁴ Kamile İmer, **Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi**, Türk Dil Kurumu Yayınevi, Ankara, 1976, s. 85.

³⁵ Ayrıntı için bkz. **Levend**, s. 383; Türk milliyetçiliğinin teorisyenlerinden Gökalp, dile dair görüşlerini *Türkçülüğün Esasları* başlıklı kitabında derlemiştir. Gökalp, dil bilmeceğini Türkçülük önünde aşılması gereken bir engel olarak ele alır. Ona göre ulusal bir dil, halkın -özellikle de İstanbul hanımlarının- dilinden yararlanmak suretiyle, tüm yabancı kelimeleri dilden tasfiye etmeye gerek duymaksızın, Türkçe karşılıklarını ikame ederek veya karşılığı çeşitli yöntemlerle üretilerek geliştirilebilir. Bkz. **Korkmaz**, s. 36.

³⁶ **Levend**, s. 311.

Yukarıda genel hatlarıyla açıklandığı üzere, Türk dilinde sâdeleşme tarihinin Osmanlı safhası, daha çok edebî tartışmalar içinde cereyan etmiş ancak sistemli bir devlet programından yoksun olduğu için edebî çevrelerin entelektüel bir tartışması olmaktan fazla öteye gidememiştir. Bununla birlikte, Cumhuriyet devri Türkiye'sinin dil politikalarının şekillenmesinde, bu dönemdeki tartışmaların önemli katkısı olmuştur.

C. Dilde Sâdeleşmeden Öz Türkçeleştirmeye

Osmanlıların döneminde *modernleşme* odaklı dilde sâdeleşme arayışları, cumhuriyet döneminde *uluslaşma* odaklı kapsamlı bir dil programına evrilmiştir. Bu programın ilk adımı alfabe devrimi olmuş, ardından dil devrimi gelmiştir. Esasen alfabe meselesinin tarihi cumhuriyetin ilanından çok daha öncesine gider. Nitekim, Arap harflerinin Türkçeye uygun olmadığı, dilde muğlaklık ve yanlış yazımlara yol açtığı, öğrenilmesinin zor olduğu gibi hususlar, daha önce Osmanlı münevverleri tarafından tartışılmış ve çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur. Ancak 1851'den itibaren Ahmet Cevdet Paşa'nın çabalarıyla başlayan alfabe değişikliği denemeleri, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye sunulan çözüm önerileri, Meşrûtiyet döneminde ileri sürülen fikirler ve nihayet 1913'ten sonra Enver Paşa tarafından kısmen uzun ve programlı olarak yürütülen Arap harflerinin birleşmelerine ilişkin yeni kuralların yer aldığı plan, ayrı ayrı sonuçsuz kalmıştır.³⁷

Bu çabaların hepsi, henüz dilde sâdeleşme arayışlarının sürdüğü dönemlere aittir. Peki dilde yeterince sâdeleşme sağlanmış olsaydı, alfabe meselesi de çözülmüş olmaz mıydı? Bu soruya olumsuz cevap vermek durumundayız. Zîra dilin sâdelikten uzaklaşmasına sebep olan etkenlerden biri de bizzat alfabenin kendisi olmuştur. *Encyclopaedia Britannica*'nın 1926 tarihli 13. baskısı için "Türkler" başlıklı bir makale yazan Sir Charles Eliot, alfabenin muğlaklarından bahsettikten sonra meselenin özetini şöyle vermektedir:

"Bunun sonucu, Arap harfleriyle yazılan saf Türkçe kelimelerin çoğunlukla Türkler için dahi zor anlaşılır hâle gelmesi ve bunların yerlerine olabildiğince çok Arapça

³⁷ Geoffrey Lewis, **Trajik Başarı-Türk Dil Reformu**, 1. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007, ss. 37-8.

eşanlamlıların kullanılmasıdır. Çünkü bu eşanlamlıların nasıl yazılacağı konusunda hiçbir şüphe yoktur.”³⁸

Geoffrey Lewis, Eliot’un tespitine مہمد پاشا اولدو cümlesini örnek vermektedir. Bu cümle, “Mehmed, paşa oldu” olarak anlaşılabilirdiği gibi “Mehmed Paşa öldü” olarak da anlaşılabilir. Bu nedenle, ilk anlam için “Mehmed, paşalık mevkiine terfi ettirildi”; ikinci anlam için de “Mehmed Paşa terk-i diyar eyledi ve cennete yürüdü”, “Mehmed Paşa Hakk’ın rahmetine kavuştu” veya en azından “Mehmed Paşa vefat etti” şeklinde daha fazla kelime kullanılması tercih edilmiştir.³⁹

Dilin içinde bulunduğu bu durum, erken bir dönemde Atatürk’ün de ilgisini çekmiştir. Onun II. Meşrûtiyetin ilanı ile başlayan inkılâp hareketinin ikmaline dair düşünceleri ve Arap alfabesinin sebep olduğu sorunlara karşı dikkatini gösterir bazı detaylar bilinmektedir.⁴⁰ Ancak Atatürk, devrimlerin peyderpey uygulanması gerektiğini düşündüğünden dil devrimi için uygun zamanın doğmasını beklemiştir. Bu nedenle, 1923’ten 1928’e kadar pek çok devrimin hayata geçirildiği bu dönemi alfabe ve dil devrimleri için bir hazırlık dönemi olarak görebiliriz.⁴¹

Alfabe devriminin ateşli taraftarlarından ve aynı zamanda dilde tasfiyenin de ateşli karşıtlarından Hüseyin Cahid Yalçın, 1922’de Atatürk’e “Niçin Latin yazısını almıyoruz?” sorusunu yönelttiğinde, Atatürk’ten “henüz zamanının gelmediği” cevabını almıştır.⁴² Nitekim 1923 yılında, İzmir’de düzenlenen Millî İktisat Kongresi’nde, kongrenin işçi delegelerinden İzmirli Nazmi ve arkadaşlarının Latin alfabesinin kabulü ile ilgili verdikleri önergeyi, kongre başkanı Kazım Karabekir sert tepki göstererek reddetmiş ve bu teşebbüsün yanlışlığına dair basına beyânat vermiştir.⁴³

³⁸ Lewis, s. 37.

³⁹ Lewis, s. 37.

⁴⁰ Ayrıntı için bkz. **Korkmaz**, ss. 48-50; İsmail Habib Sevük’ün anlattığına göre, 17 Mart 1923’te Tarsus’ta bir seyahatte bulunan Atatürk’ün “en büyük şairimiz kimdir” sorusuna, Lâtife Hanım “elbet Tevfik Fikret’tir” cevabını vermiş ve bu cevap Atatürk tarafından kabul edilmiş gibidir. Sevük, Atatürk’ün bu cevaba itiraz etmemiş olması sebebiyle o sıralar hâlis Türkçe için endişelendiğini belirtmektedir. İsmail Habib Sevük, **Dil Davası**, İnkılâb Kitabevi, İstanbul, 1949, s. 24.

⁴¹ Aktaran: **Korkmaz**, s. 53.

⁴² Selâmi Kılıç, "Türkiye’de Latin Harfleri Meselesi (1908-1928)", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 1991, s. 558.

⁴³ Bkz. **Kılıç**, s. 558.

Alfabe devriminin en kararlı uygulayıcılarından olan İsmet İnönü, anılarında, o dönemki tereddütlerini aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir:

“Harf inkılabı ilan edilmeden iki sene evvel Atatürk’e söyledim: “Bu, kolay bir iş değildir. Sen, harp zamanı karargâhta çalıştın mı?” dedim. “Hayır” dedi. “Ben bilirim, dedim. Bunu tecrübe ettim. Bütün devlet muamelatı, her şey bozulacak. Herkes iki yazı kullanacak. Kabul edildi diye kendisini mecbur hissederek yeni harfleri kullanacak, bir de asıl işidir, kıymetli işidir diye eski harfleri kullanacak. Başa çıkamayız. İyi düşün.” Atatürk’e bunları söyledim ve benim ikazım cesaretini kırdı. Harf inkılabını iki sene sürükledi.”⁴⁴

Bahsi geçen konuşmadan yaklaşık iki sene sonra, 9 Ağustos 1928’te, Atatürk harf devriminin başladığını aşağıdaki cümlelerle duyurmuştur:

“Arkadaşlar, bizim ahenk-dâr zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmıyan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyyetindeyiz. Anladığımızın âsârına yakın zamanda bütün kâinat şahid olacaktır. Buna kat’iyyetle eminim.”⁴⁵

Atatürk’ün bu tarihî açıklamasından sonra alfabe meselesine yoğunlaşmış ve nihâyet 3 Kasım 1928’de *Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun* yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla, “Latin esasından alınan Türk harfleri” kabul edilerek “devletin bütün daire ve müesseselerinde ve bilcümle şirket, cemiyet ve hususî müesseselerde” yeni alfabe ile yazılmış olan yazılarla işlem yapılması mecburî tutulmuştur. Yeni alfabenin öğretilmesi adına tüm Anadolu’da eğitimler verilmiş ve eski alfabenin terk edilmesini hızlandırmak için gerekli denetimler yapılmıştır. Bu kez görülmüştür ki, Latin alfabesi ile yazılan bazı Arapça ve Farsça kelimeler ve özellikle bu dillere ait gramer kuralları Türkçeye tam olarak uymamaktadır.⁴⁶ Bu durum, uygun zamanı beklenen dil devrimi için gerekli zemini kısa zaman içinde hazırlamıştır.

⁴⁴ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 222.

⁴⁵ **Levend**, s. 402.

⁴⁶ Öte yandan, bu pratik meselenin ardından yürüyen gizli bir gayenin olduğu, alfabe ve dil devriminin aslında İslâm ve Osmanlı kültürüne dayanan geçmişle irtibatı engelleyen bir paravan olduğu, bir millileşme hareketi değil bir Batılılaşma hareketi olduğu yönünde pek çok görüş ileri sürülmüştür. Bkz. D. Mehmet Doğan, **Batılılaşma İhaneti**, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 157-90; Bu konuyu tartışan bir araştırma

Latin alfabesine geçilen 1928 yılından sonra, öz Türkçe kelime üretme işi tam bir akım hâlini almıştır. Önce alfabe devriminde çalışmak üzere 1928’de kurulan Dil Encümeni, halk ağzından kelime derlemeye girişmiş ve encümen üyesi Ragıp Hulusi Özdem bu işle görevlendirilmiştir.⁴⁷ Ardından daha kapsamlı olarak Türk dilinin sınırlarını çizmek ve kelime haznesini ortaya çıkarmak üzere bir sözlük hazırlanması için Başbakan İsmet İnönü’nün riyâsetinde, 17 Şubat 1929’da bir toplantı yapılmış ve Dârülfünun heyeti görevi üzerine almıştır.⁴⁸ Dil çalışmaları ilerledikçe, sözlük hazırlığı ve etimoloji araştırmalarını gramer, sentaks, filoloji ve lengüistik çalışmaları takip etmiştir. Tüm bu çalışmalar, dil devrimine giden yolun zeminini inşa etmiştir.

02-11 Temmuz 1932 tarihlerinde Ankara’da düzenlenen 1. Türk Tarih Kurultayı’nda, dil ile ilgili gözlem ve düşüncelerini olgunlaştıran Atatürk, Kurultayın son akşamında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyelerinin de bulunduğu bir mecliste, “Dil işlerini düşünecek zaman da gelmiştir” ifadeleriyle bu işleri organize edecek bir dil akademisinin kurulmasına ilişkin düşüncesini açıklamıştır. Üyelerin de olumlu görüşüyle, hemen ertesi gün, yani 12 Temmuz 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuş, Mustafa Sâmih Rifat’ın başkanlığında, umumî kâtip olarak Ruşen Eşref Ünaydın, üye olarak da Celâl Sahir Erozan ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu görevlendirilmiştir.⁴⁹

Atatürk’ün Cemiyetin çalışmaları henüz başlamadan Türkçenin kapsamlı olarak ele alınacağı bir kurultay toplamak istemesi üzerine, 26 Eylül 1932’de Dolmabahçe Sarayı’nda 1. Türk Dil Kurultayı toplanmıştır. Yerli ve yabancı dil bilginlerinin katıldığı

---

için bkz. Mete Kaan Kaynar ve Nurettin Kalkan, “Cumhuriyet’in Dil Reformunu Okumak: Köprü Mü, Paravan Mı?”, **Mukaddime**, Yıl 2019, Cilt: 10, Sayı: 2, 444 – 469.

⁴⁷ Dil Encümeni 1931’de bütçede ödeneğin kesilmesine kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Bkz. **Levend**, s. 407.

⁴⁸ **Levend**, s. 407.

⁴⁹ Şükrü Halûk Akalın, "Yetmiş Beş Yılda Türk Dil Kurumu", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Temmuz 2007, Sayı 667, s. 10; Ragıp Hulûsi, Cemiyetin maksadını “*Bugünkü cihan medeniyetini temsil eden garp aleminin daha bundan dört asır evel dinlik ve dünyalık bütün kültür dilini milli dilden geliştirmek suretiyle kazandığı medeni erginliğe Türk milletini de biran evel erişirmek; onların aşmış ve geçmiş oldukları türlü inkılâp dağlarını, derelerini en kestirme yoldan aşmak ve geçmek; böylece onlara bir an evel yetişip katışarak onlarla medeniyetin engin sahalarında boy ölçmek ve bunun için de "Türk dilini, müstait olduğu en yüksek kemal derecesine vardırmaq"* olarak açıklamıştır. Ragıp Hulusi Özdem, "Türk Dili Tetkik Cemiyeti", **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, Yıl 1933, Cilt 1, Sayı 1, ss. 31–40.

bu Kurultay, Türkçenin tarihinde âdeta bir dönüm noktası olmuştur. Kurultay, önemli katılımcılarından Hasan Âli Yücel tarafından aşağıdaki ifadelerle tanıtılmıştır:

“26 Eylül 1932 tarihi, Türk kültür hayatının bir dönüm noktasıdır. Türk Dili Kurultayında yeni bir irfan inkılâbının başlangıcını görmüş olduk. Düşünmenin, anlama ve anlaşmanın, zekâ yaratmalarının cemiyet içinde haricî bir şekil alması demek olan (dil) millileşmedikçe, düşünüş ve anlayışın millî olamayacağı meydana çıkarıldı. Dilimiz Türk olmadıkça düşünüşümüzün Türk olamayacağı, düşünüşümüz Türk olmadıkça da bir Türk kültürünün varlığına imkân bulunamayacağı canlı, özlu bir hakikat olarak ortaya konuldu.

Bu hakikat, şimdiye kadar, ancak parça parça duyulmuştu. Bu kadar açık, bu kadar keskin, bu kadar toplu olarak hiç kimse tarafından ileri sürülmemiş hiçbir zaman bu derece geniş bir ekseriyetle taraftar kazanmamıştır. Bugün bütün Türk münevverleri görmüşlerdir ki Türk kültürünün belkemiği Türk dilidir. Diğer medenî milletlerin, bugün bizim yapmağa azmettiğimiz işi, daha önce yapmış olduklarından haberi olmayan, resmî unvanı ister âlim, ister edip olsun, fikir itiyatlarının esirliğinden kafasını kurtaramayan birtakım geri düşünceliler, bu hesaba katılmağa değmiyecek kadar kıymetsizdir. Türk kültürünün rönesansını bağırarlara kulak vermeyip köşelerinde esniyenler, böyle şey olur mu diye bıyık altından gülenler kavuklu birer mezar taşıdır.”⁵⁰

Kurultayda Hüseyin Cahid Yalçın’ın “dili tabii tekâmülüne bırakmak gerektiği” yönündeki itirazı uzun tartışmalara sebep olmuştur. Kaynaklarda belirtildiğine göre, Yalçın, bir dilin şahsiyetinin sarfında ve nahfında olduğunu düşünmektedir. Ona göre, bu şahsiyet sırf yabancı dillerden kelime ithal edilmesi sebebiyle bozulmaz. Yalçın’ın düşüncelerine karşı Hasan Âli Yücel “insan irâdesi”ni merkeze alan konuşmasıyla itiraz etmiş, M. Fuad Köprülü ise bahsedilen tekâmülün ileriye doğru değil bilâkis bir zamandan sonra geriye doğru olduğu yönünde Yalçın’ı eleştirmiştir.⁵¹

⁵⁰ Hasan Âli Yücel, “Dil Kurultayında Ortaya Konulan Başlıca Meseleler”, **Yeni Türk**, Teşrinisani 1932, s. 105.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Levend**, ss. 411-5; Falih Rıfki Atay, dil devrimine dair Hüseyin Cahid Yalçın’ın görüşlerine daha yakın olduğunu, bu görüşlerin kuvveti hakkında Atatürk’e görüşünü bildirdiğini, Kurultayda görüşleri baskın gelen Yalçın’ın etkisini kırmak adına Atatürk’ün Samih Rıfat’ı hasta yatağından kaldırarak kürsüye getirttiğini, bu sayede kısmen tartışmaların dengelendiğini, Kurultay sonrasında Atatürk’ün kendisine hak verdiğini yazmıştır. Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Bateş Yayınevi, İstanbul, 1980, ss. 474-5.

Kurultayda seçilen yeni Merkez heyetinin ilk toplantısında çalışma kolları kurulmuş; lûgat-ıstılah kolu başkanlığına Celâl Sahir Erozan, gramer-sentaks kolu başkanlığına Ahmed Cevad, derleme kolu başkanlığına Ragıp Hulusi Özdem, lengüistik-filoloji kolu başkanlığına Hamit Zübeyr Koşay, etimoloji kolu başkanlığına Hasan Âli Yücel, neşriyat kolu başkanlığına ise İbrahim Necmi Dilmen seçilmiştir. Heyetin her bir kolu, yoğun bir çalışma programı ile kısa zaman içinde oldukça verimli sonuçlar almıştır.⁵² Kurultaydan bir süre sonra, 21 Kasım 1932’de kabul edilen 13507 sayılı *Söz Derleme Talimatnamesi* ve akabinde yayımlanan genelgelerle, Türkçe söz varlığı derleme çalışmaları resmîyet kazanarak Cemiyetin dışına, tüm Anadolu’ya açılmıştır.

2. Türk Dil Kurultayı, 18-23 Ağustos 1934 tarihlerinde yine Dolmabahçe Sarayında düzenlenmiştir. Bu Kurultayda heyet raporları okunmuş, dil ile ilgili tezler dinlenmiş ve yeni görevlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca, Türk Dili Tetkik Cemiyetinin ismindeki Arapça kökenli kelimeler öz Türkçe karşılıklarıyla değiştirilerek “Türk Dili Araştırmaları Kurumu” adını almıştır. Bu kurultaydan sonra bir kılavuz çalışma kolu kurulmuş ve bu kol tarafından hazırlanan *Osmanlıcadan Türkçeye* ve *Türkçeden Osmanlıcaya* cep kılavuzları 26 Eylül 1935’te yayımlanmıştır.⁵³ Bu yıllarda yaygınlaşan “kelime üretme” veya “var olan ancak ölmüş kelimeleri diriltme” çabaları, bu kılavuzlar sayesinde bir araya getirilmiştir.

Öte yandan, bu çalışmalarda gerçekten Türkçe kökenli kelimeler önerildiği gibi Avrupalı dillerden de kelime ithal edilmiştir. Bu çarpık durum, 2. Türk Dil Kurultayı üzerine İngiliz diplomatlarca hazırlanan rapora mizahî bir tarzda şu cümlelerle yansımıştır:

“Konferans başkanı, “kendi payına düşen ‘onurun’ (kökeni Fransızca ‘honneur’ kelimesi) farkında olduğunu” söyledi. Cumhurbaşkanı’nın söylevinden bahseden gazeteler, “tez’ini, onu dikkatle izleyen milletin doldurduğu kalabalık ‘salon’a ‘tribün’den okurken, ‘hoparlör’ün imdada yetiştiğini” kaydettiler.”⁵⁴

⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz. **Levend**, ss. 415-9.

⁵³ **Levend**, s. 422.

⁵⁴ Aktaran: Soner Çağaptay, "Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite", **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 255.

1935'te Avusturyalı dilbilimci Dr. Phil H. F. Kırvergic tarafından Atatürk'e gönderilen *La Psychologie de Quelques Elements des Langues Turque* (Türk Dillerindeki Bazı Unsurların Psikolojisi) başlıklı eserde açıklanan sıra dışı bir tez, Dil Devriminde yeni bir dönemin başlamasına vesile olmuştur. Dillerin menşei hakkında sosyolojinin ve antropolojinin sunduğu bilgileri, Sigmund Freud'un psikanaliz teorisi ile birleştiren bu teze göre, insana kendi benliğini tanıtan varlık güneştir. Güneşin aydınlık, parlaklık, yükseklik, büyüklük, süreklilik, zaman, büyüme, çoğalma gibi nitelikleri, insan için çok yönlü bir kavram fikrini uyandırmıştır.⁵⁵ Kaynaklarda belirtildiğine göre, Kırvergic; ilk insanların su, ateş, toprak, büyüklük, küçüklük gibi maddî ve mânevî kavramları birbirlerine, güneşe verdikleri tek bir isimle anlattıklarını iddia etmektedir. Bu kavramı anlatan ilk ses Türkçenin kökü olan *ağ* sesidir. Zamanla, güneşin insan zihninde uyandırdığı düşünceler çeşitlenmiş, bu sâyede yeni ses ve kelimelerden oluşan yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu iddiaları, çeşitli dilbilimcilerin ve antropologların çalışmaları ile Türk dil ve tarih tezleriyle birlikte değerlendiren Atatürk, tüm dillerin atasının Türkçe olduğu tezine dayanan Güneş-Dil teorisini bizzat geliştirmiştir.⁵⁶

24-31 Ağustos 1936 tarihlerinde düzenlenen 3. Türk Dil Kurultayının asıl gündemi Güneş-Dil teorisi etrafında geçen görüşmeler olmuştur. Kurultayda kabul edilmiş olan yeni anatüzük uyarınca Türk Dili Araştırmaları Kurumu, Türk Dil Kurumu adını almış ve başkanlığına Maârif Vekili Saffet Arıkan getirilmiştir. Kurultay sonrasında, Güneş-Dil teorisinin ışığında dilin menşei ve Türkçenin tarihi çalışmalarına devam edilmiştir. Öte yandan, yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar bulunması çalışmaları hemen hemen durmuştur.

⁵⁵ **Korkmaz**, s. 76.

⁵⁶ Türk dilinin kadimliği fikri, daha önce Kaygusuz Abdal (ö. 1444) ve İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1725) tarafından dile getirilse de kapsamlı bir tez olarak ilk kez 1894'te, Bursalı Feraizcizade Mehmed Şakir (ö. 1911) tarafından yazılan *Persenk* başlıklı eserde ileri sürülmüştür. Yazara göre, Türk dili cennette Allah tarafından Hz. Âdem'e öğretilen dildir. Daha da önemlisi, Türkçe tüm dillerin menşeidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Koç, "Cumhuriyet Döneminde Türkçe Etrafında Oluşturulan Dil Tezlerinin Osmanlı Kökeni: Feraizcizade Mehmed Şakir'in *Persenk* Açıklaması", **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2006, Sayı 10, s. 239-318; Tiyatro sanatçısı Oğuz Bora'nın (1921-1998) Feraizcizade Mehmed Şakir'in ailesinden naklettiği bir hâtıraya göre, "3. Türk Dil Kurultayı'nın bitişini izleyen günlerde Büyük Ada'daki ünlü Yat Kulübü'nün terasında Giresun milletvekili Hakkı Tarık Us, Atatürk'e Mehmet Şakir'i ve onun *Persenk* adlı eserini anlatır. Bunu dikkatle dinleyen Atatürk'ün Hakkı Tarık Us'a verdiği cevap şudur: "Daha önce niye haber vermediniz? Artık çok geç." demiştir. Aktaran: Dursun Şahin, "Güneş Dil Teorisi ve Mehmet Şakir", <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1586>, Erişim: 19.06.2022.

Bu çerçevede dil devrimini dönemlere ayıran İsmail Habib Sevük, dil devriminin Atatürk riyâsetindeki ilk on yılını, üç safhada incelemiştir. *Birinci safhada*, Atatürk davayı sâdece idealist tarafıyla ele almıştır. Bu safhanın simge çalışması *Tarama Dergisi*'dir. *İkinci safhada* hem realist hem idealisttir. Bu safhanın simgesi ise *Cep Kılavuzları*dır. *Üçüncü safhada* ise Atatürk yalnız realisttir. Bu safhanın tek gündemi Güneş-Dil teorisidir.⁵⁷

Güneş-Dil teorisinin dilde tasfiye hareketinin aşırılıklarını durdurmak üzere Atatürk tarafından bilinçli olarak geliştirildiği iddiası pek çok kez ileri sürülmüştür.⁵⁸ Teoriye hiçbir zaman inanmayan Falih Rıfki Atay'a göre, Atatürk'ün maksadı birçok yabancı kelimenin Türkçe olduğunu ispat ettirerek Türkçenin kelime haznesini zenginleştirmektir. Anılarında anlattığına göre, bir akşam Atatürk kendisini çağırarak “*Dili bir çıkmaza saptamışsınız... Bırakırlar mı dili bu çıkmazda? Hayır. Ama ben de işi başkalarına bırakmam. Çıkmazdan biz kurtaracağız.*” demiştir.⁵⁹

Akşam gazetesinin Ankara muhabiri iken dil devrimini yakından takip etmekle görevlendirilen Şevket Rado, o günleri şu sözlerle anlatmaktadır:

“...Çankaya'da oluşturulan dil inkılâbı hareketlerini yakından takip edemediğim için gazetenin sahibi Necmettin Sadak'ın ricası üzerine Falih Rıfki Atay irtibatı sağlamayı üzerine almıştı. Ben dil inkılâbına dair haberleri ve gerekli direktifleri ondan alıyordum. Falih Bey arada bir beni çağırır, “Gazeteye söyle, yeni kelimeleri biraz daha fazla kullansınlar!” derdi. Hatta bir gün, çok iyi hatırlıyorum, beni çağırmış: Yazı işleri müdürüne söyle! Yeni kelimeleri yalnız makalelerde kullanıyorlar. Haberlerde hiç kullandıkları yok. Bu kelimeleri halka duyurmak ve benimsetmek için haberlerde de kullanmaları isteniyor” demişti.

Bu minval üzere gitmekte iken günün birinde bir de baktık: Bir Güneş-Dil teorisi ortaya çıktı. Bu teori sayesinde, Türkçede “yabancı” olduğu iddia edilen ne kadar kelime varsa aslında bunların Türk köklerinden gelmekte olduklarının anlaşıldığı ileri sürülüyor, dolayısıyla bu kelimeleri dilimizden atmaya gerek olmadığı havası

⁵⁷ Sevük, s. 30.

⁵⁸ Başgil'e göre, “meseleyi hâledip tatlıya bağlama” bakımından teorisinin pratik değeri inkâr olunamaz. Bkz. Ali Fuad Başgil, *Hâturalar*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2018, s. 143.

⁵⁹ Atay, ss. 477-9

her tarafa yayılmaya başlıyordu. İşte bu sıralarda Falih Rıfkı Atay'a dil inkılâbına dair yeni haberlerin ne olduğunu sormaya gittiğimde, “Arkadaşlara söyle, yeni kelimeler üzerinde fazla durmasınlar, konuşulur gibi yazmaları kâfidir!” dedi. Bu da gösteriyordu ki, Çankaya’da dil inkılâbı hareketi yumuşamış, tasfiyecilik hızını kaybetmiş, dilde normal bir sadeleştirmeye doğru gidilmesi tercih edilir olmuştu.”⁶⁰

Gerçekten de Atatürk’ün 1936 yılıyla birlikte dilde tasfiye hareketinin aşırılıklarına mesafe koyduğuna dair dikkate değer kayıtlar bulunmaktadır. 1933’ten 1935’e kadar Dil Bayramı münasebetiyle Türk Dil Kurumuna çektiği telgraf metinlerini tümüyle öz Türkçe kelimelerle yazan Atatürk, 1936’daki mesajında dört, 1937’deki mesajında ise altı adet Arapça kökenli kelime kullanmıştır.⁶¹

1 Kasım 1938 günü TBMM’de Başbakan Celal Bayar tarafından okunmak üzere yazdığı açılış metni, aynı zamanda Atatürk’ün Dil Kurumuna gönderdiği son mesaj olup tercih ettiği kelimeler yönüyle oldukça dikkat çekicidir:

“Dil Kurumu en güzel ve feyizli bir iş olarak türlü ilimlere ait Türkçe terimleri tespit etmiş ve bu suretle dilimiz yabancı dillerin tesirinden kurtulma yolunda esaslı adımını atmıştır. Bu yıl okullarımızda tedrisatın Türkçe terimlerle yazılmış kitaplarla başlamış olmasını kültür hayatımız için mühim bir hadise olarak kaydetmek isterim.”⁶²

Dil devrimi ile ilgili yazılan iki cümlede toplam on bir Arapça kökenli kelime kullanan Atatürk’ün bu tercihi oldukça manidardır. Lewis’e göre, teknik terimlerle ilgili çalışmaları nedeniyle Kurumu öven Atatürk, bazı görüşlerinin ciddiye alınamayacağını kendisine söyleme dürüstlüğüne hiç yanaşmadan coşkuyla alkışlayan yakın çevresine duyduğu hayal kırıklığını yansıtmaktadır.⁶³

1939’da yapılması gereken 4. Türk Dil Kurultayı 2. Dünya Savaşı’nın başlaması yüzünden üç sene gecikmeli olarak 10-15 Ağustos 1942 tarihlerinde yapılabilmektedir. Dil

⁶⁰ Şevket Rado, “Dilde Tasfiyecilik”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Mayıs 1988, Cilt LV, Sayı 437, s. 240.

⁶¹ Lewis, s. 92.

⁶² Şerafettin Turan, “Atatürk, Gazi Mustafa Kemal (1881-10 Kasım 1938)” <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-gazi-mustafa-kemal-1881-10-kasim-1938/>, Erişim: 19.06.2022.

⁶³ Lewis, s. 93.

Devriminin hazırlık dönemi olan 1940 öncesindeki çalışmalarda bilimsel sistematik eksikliğin doğurduğu aşırılıklar ve sonuçları bu kurultayda tartışılmış ve daha sonraki çalışmalara ilişkin bir yön tayin edilmeye çalışılmıştır. Akabinde sözlük çalışmaları esaslı olarak ele alınmış, başta 668 sayfalık *Türkçe Sözlük* olmak üzere önemli eserler yayımlanmıştır.⁶⁴ Terim çalışmalarında da yeni bir aşamaya geçilmiş olup yüksekokullarda ve fakültelerde hazırlanan terimler, üniversitede kurulan komisyon tarafından düzenlenmiş ve Türk Dil Kurumunda tekrar gözden geçirilerek terimlerin Türkçeleştirilmesi çalışmalarına yön verilmiştir.⁶⁵ Her ne kadar Türk Dil Kurumu dilin özleştirilmesi çalışmalarına öncülük etse de özellikle 1940'tan sonraki dönemde akademiye, basından edebiyata kadar pek çok isim bu sürece dâhil olmuştur.

Dil Devriminin en önemli adımlarından birisi 1945'te 4695 sayılı Kanunla *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'nun öz Türkçeleştirilmesi ve “Anayasa” başlığıyla yeniden yayımlanması olmuştur. Bu radikal değişime karşılık 1952'de yine radikal bir şekilde eski metne dönülmesine rağmen bu geri dönüş kısa sürmüş ve zamanla Türk hukuk dili büyük oranda öz Türkçeleştirilmiştir. Araştırmamızın ikinci bölümünde, anayasa dilinin öz Türkçeleştirildiği bu süreç tafsîlâtıyla ele alınmıştır.

D. Öz Türkçe

“Öz Türkçe”, sözlüklerde tanımlanmış bir kavram değildir. İlk olarak kim tarafından kullanıldığı da belirsizdir. Bu belirsizlik, kavramın literatürde ittifakla tanımlanamamış olması ile had safhaya ulaşmıştır. “Öz” kelimesinin kavrama kattığı mânâ “içine yabancı bir unsur karışmamış olan, arı, saf, hâlis” cihetinden olmalıdır.⁶⁶ Bu durumda “öz Türkçe”, içine yabancı dillerden bir unsurun karışmadığı Türkçe olarak tanımlanabilir. Dilin bu derece arı, saf bir hâle gelmesinin mümkün olup olmadığı ise bu kavram üzerindeki tartışmaların menbaini oluşturmaktadır.⁶⁷

⁶⁴ Bu eserlerin bir listesi için bkz. **Levend**, ss. 446-8.

⁶⁵ **Levend**, s. 446. Bu dönemde yapılan terim çalışmaları ile ilgili detaylı açıklama, araştırmamızın ikinci bölümünde yer almaktadır.

⁶⁶ **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, “Öz”, <http://lugatim.com/s/öz>, Erişim: 26.07.2022.

⁶⁷ Durmuş Hocaoglu'na göre, öz Türkçe yanlış bir kavramdır: “*Öz Türkçe tutkunluğunun ilmi/felsefi bakımdan en zayıf taraflarından birisi, yeterince sağlam bir şekilde tanımlanmamış bir kavram, daha doğru bir ifadeyle, bir “yanlış kavram” oluşudur. Bu yanlış kavram(landırma)dan, karîne ile de olsa, adetâ, “Öz Türkçe” ile, Tanrı Teâlâ'nın katından sırf Türkler için inzâl kılınmış steril, sâf, katışıksız bir lisan kastedildiği istihraç edilebilmektedir; tabiatıyla, hedef kitle de yine steril, sâf, katışıksız bir millet olan Öz*

“Öz Türkçe” kavramının literatürde müşterek bir tanımı bulunmasa da tâliplerinin bu kavram ile neyi kastettiklerini irdelenebilir. İlk olarak, Dil Devriminin âdetâ teorik çerçevesinin çizildiği Sadri Maksudi Arsal’a ait *Türk Dili İçin* başlıklı eserin konuya bakışına ele alabiliriz. Arsal kitaba şu cümlelerle başlar:

“Bu kitabın mevzuu ve gayesi Osmanlı devrinden kalma yazı dilini düzeltmek, yabancı sözlerden ayırtlamak ve öz türkçe söz köklerinden bir edebi ve ilmi dil yaratmak gerekliliğini ispat etmektir.

Bunun için önce Türklerden başka büyük milletlerin dil tarihinden misaller alıyorum. Büyük milletlerin yalnız kendi dillerindeki söz hazinesi yardımı ile nasıl medeniyet dili yarattıklarını, dillerini ayırtlamak için ne gibi tedbirler aldıklarını gösteriyorum. Bundan sonra Türkün ilim ve yazı dilinin bugün Arap ve Acem dillerinin boyunduruğu altında bulunduğunu, Osmanlı devrinden kalma bu yazı dilinin milletçi ve demokratik Türkiyenin dili olarak kalması mümkün olmadığını türlü bakış noktalarından ispat etmeğe çalışıyorum. Bundan başka, üçüncü derecede Türk dilini yabancı sözlerden ayırtlamak, arıtmak, öz türkçe sözlerden bir yazı dili yaratmak için alınmasını gerek saydığım tedbirlerden bahsediyorum.”⁶⁸

Görüleceği üzere Arsal için öz Türkçe, yalnız Türkçe köklerden oluşan, arıtılmış, öz bir Türkçedir. Ona göre böyle bir dile ulaşmak için, gerekli tedbirler alınmalı ve kararlı çalışmalar yapılmalıdır. *Türk Dili İçin*’de çizilen bu çerçeve, kendi el yazısıyla eseri takdim eden Atatürk tarafından da uygun bulunmuş olmalıdır. Söz konusu takdim yazısı aşağıda nakledilmektedir:

“Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması milli hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir; yeter

---

*Türkler olmalıdır, başka türlü düşünülemez. Hâl böyle olunca, buradan da, ilkin bir anakronizm çıkmaktadır: Millet denilen insan topluluklarının bugün ne ise tarihin en derin dehlizlerinde de aynıyla o şekilde mevcut olduğu faraziyesine dayanan, tarihi geriye götürme yanlışlığı. Hâlbuki, dil gibi millet de bir kerede verilen değişmez, statik bir şey değil, dinamik bir süreçtir, bitimsiz bir süreç. Ve tabii ki Türk dili ve Türk milletinin de mütemâdi bir oluşum hâlinde olmaması düşünülemez. İkincileyin, böyle bir faraziye, sâfi ve katışıksız bir soy kökeni problemine gelir dayanır ki bu da Irkçılık için kapı açar; hâlbuki, hemen-hemen her milletin bir irkî orijini olmakla beraber millet ve irk aynı şey değildir. Irk’ın insan irâdesinden müstakil tabii, yâni, biyolojik/fizyolojik/genetik bir veri olmasına mukabil millet tarihî ve kültürel ve irâdenin eseridir.” Durmuş Hocaoglu, “Öz Türkler ve Öz Türkçe”, *Yeniçağ Gazetesi*, 15.09.2006.*

⁶⁸ Sadri Maksudi Arsal, 1930, s. 11.

ki bu dil, şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.”⁶⁹

Arsal’ın ve Atatürk’ün çizdiği çerçeve, başlarda “öz Türkçe” kavramından neyin anlaşılması gerektiğiyle ilgili yeterli bir kanaat oluşturmaktadır. Buna göre öz Türkçe, bir program dahilinde işlenen Türk dilinin ulaşacağı saf ve zengin bir medeniyet dili olarak görülmektedir. Özellikle Atatürk’ün kullandığı “yabancı diller boyunduruğu” ifadesi, öz Türkçeye âdeta bir “kızıllema” misyonu yüklediğini göstermektedir.

Öz Türkçe kavramı, pratik yararı nazara alınarak da açıklanmıştır. Dil Devriminin en hararetle günlerinde, Türk Dil Kurumunda ve Milli Eğitim Bakanlığında dil çalışmalarına ciddî katkılar sunan Hasan Âli Yücel, 1934’te yazdığı “Öz Türkçe Nedir?” başlıklı yazısında öz Türkçe için şu satırları kaleme almıştır:

“...Öz Türkçe, ulusun birbiriyle anlaşmasının sesidir. Kara budunun bize söyleyeceği, bizim ona söyleyeceklerimiz var. Ulus işlerini yüklenmiş olanlar ulusa anlaşılır bir dille düşünüp söylemezlerse ulusçuluk, bir kuru sözden özge ne olabilir?

Varsın Arabcalı, Farsçalı sözlerden ayrılmak istemeyen üç beş tiryaki Osmanlıca ile (haşır) olsun. Biz Sadabad bahçelerinden arta kalmış bülbüllerin sesini değil. yaşamak isteyen bir yığının dilek haykırışını duymak, can kulağımızı onun bağı üstüne koymak istiyoruz. Ancak ondan aldığımız duygulardan ulusal bir deyiş çıkacak. Biz onu yazmak, onu söylemek kaygusundayız.

Dil değişimine inananlar, ona yürekten katılanlar; evimizde oturup düzgün kafiyeli, Nedim ağzından gazeller yazarak kendimizi ve iki üç (tiryaki)yi eğlendirmek hevesinde değiliz. Bizim bütün düşüncemiz, derisi katılmış eline sapanını tutan, çatlak topuklu, çorapsız ayağıyla Türk topraklarının göbeğine basan yurttaşlarımızın dediğini anlamak, istediğini yapmak, yapmasını istediğimizi ona kolayca anlatmaktır.

---

⁶⁹ Sadri Maksudi Arsal, 1930, s. 1.

İşte öz Türkçe, bu kaygıları, bu dilekleri, bu ülküleri anlatan; bu kaygılarda, bu dileklerde, bu ülkede ulusun anlaşmasına yarayan bir dildir.”⁷⁰

Hasan Âli Yücel için öz Türkçe, sâdece yabancı dillere ait unsurlardan arınmış, saf bir Türkçe demek değildir. O, “öz Türkçe” sayesinde, yönetenler ile yönetilenler arasında bir irtibatın sağlanacağını düşünmektedir. Bu yönüyle, Türkçe kökenli kelimelerden oluşan ancak ulusla irtibatı sağlayamayan bir Türkçe, Yücel’in perspektifine göre “öz Türkçe” olmayacaktır. Fakat uygulamada bu kriter göz ardı edilmiş gibidir. Zîra Dil Devrimi yıllarında üretilen “öz Türkçe” kelimelerin azımsanmayacak bir kısmı, dil işleriyle uğraşan bir azınlık dışında hemen herkes için “öğrenilmesi gereken” kelimeler arasına girmiştir.

Sonraki yıllarda “Öz Türkçe” kavramı, “Türkçenin bir evresi” olarak açıklanmıştır. Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan “Öz Türkçeden Ne Anlıyoruz?” başlıklı yazıda, bu soru şu cümlelerle cevaplanmaktadır:

“...İkide bir soruyorlar, “Neden Türkçe değil de, öz Türkçe?” Şunun için: Dilimiz, uzun tarihi boyunca türlü evreler geçirmiştir. Her evre, ereğine göre adını da birlikte getirmiştir. Türkçe sözcüğünün başına getirilen eski, yeni, sade, öz gibi sıfatlar bu evreleri adlandırmak, birbirinden ayırmak içindir. Yoksa, bu adlar, dil içinde yeni bir dil demek değildir...”

“...Ereği de yeni bir dil yaratmak değil, Türkçeyi, özleştirip geliştirmektir. Türkçe kök ve eklerle sözcükler türetme, yabancı sözcüklerin yerine Türkçelerini bulup koyma işidir. Bu, karşıcılarının niteledikleri üzere “tasfiyecilik” değildir. 29 Mayıs 1965 günlü bildirimizde de belirttiğimiz gibi “Türk Dil Kurumu yüzde yüz özleştirmeci değildir; ama bu bizi özleştirmeye doğru sürekli olarak yol almaktan alıkoymayacaktır...”⁷¹

Burada karşımıza yeni bir kavram daha çıkmaktadır: “tasfiyecilik”. “Tasfiyeci” kelimesi, *Kubbealtı Lûgati*’nda “*özellikle dilden yabancı unsurların ayıklanması*

⁷⁰ Hasan Âli Yücel, “Öz Türkçe Nedir?”,

<https://www.meb.gov.tr/meb/hasanali/yazilardansecmeler/haliozturkce.htm>, Erişim: 26.07.2023.

⁷¹ TDK, “Öz Türkçe Üzerine: Öz Türkçeden Ne Anlıyoruz?”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Mayıs 1967, Cilt XVI, Sayı 188, ss. 651-2.

tarafâtârı olan kimse, özleştirmeci” şeklinde açıklanmaktadır.⁷² İlk bakışta “öz Türkçeci” ve “tasfiyecî” kavramları birbirlerinin yerine kullanılabilir görünmektedir. Zîra her iki kavramın da odak noktasında “dilde yabancı unsurların arındırılması, dilin saflaştırılması” yer almaktadır. Bu benzerlik, sonraları öz Türkçecilerin “tasfiyecî” olarak itham edilmesinin de önünü açacaktır.⁷³ Ancak tasfiyeciliğin biraz daha uzun bir tarihî geçmişi vardır.

Dilde tasfiyeciliğin başlangıcı Tanzimat Dönemine kadar uzanmakta ve “sâdeleşme” hareketi ile birleşmektedir. Aslında tarihsel olarak “sâdeleşme” hareketi önce gelmektedir. Şinasi başta olmak üzere bazı Tanzimat yazarlarının dilde gereksiz süs ve tamlamalardan kaçınarak daha sâde bir dilde yazmaları ve bunu sistematik olarak savunmaları, Şemseddin Sami öncülüğündeki bir kısım yazarların tepkisini çekmiştir. Bunun üzerine sâdeleşme yanlısı yazarlara karşı reaksiyoner bir hareket olarak tasfiyeciler bir araya gelmiştir. Tasfiyecilik hareketi, Türkçeye Arapça ve Farsçadan girmiş olan tüm kelimelerin diğer Türk lehçelerinden alınacak karşılıklar ile değiştirilmesi ya da yeni kelimeler üretilmesini savunmuştur. Buradaki “tüm” ifadesi, tasfiyecilerin aşırı bir hareket olarak nitelendirilmesine yol açmıştır.⁷⁴ Sâdeleşme ve tasfiye hareketleri hakkında daha detaylı bilgiye araştırmamızın devam eden başlıklarında yer verilmiştir.

II. TÜRK HUKUK DİLİNDE REFORM

A. Hukuk Dili

1. Kavramsal Çerçeve: Dil, Millet ve Hukuk

Eski Türkçede *til* veya *til* şeklinde kullanılan *dil* kelimesi, günümüz Türkçesinde “konuşma organı” ve “lisan” mânâlarında kullanılmaktadır.⁷⁵ TDK Güncel Türkçe

⁷² **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, “Tasfiyecî”, <http://lugatim.com/s/tasfiyecî>, Erişim: 28.07.2022.

⁷³ Levend, s. 483; Biz bu araştırmada, *özleştirme* ve *tasfiye* kelimelerini kullanırken yalnız ıstılâhî mânâ ile bağlı kalmadık. Yeri geldiğinde, bağlamına uygun olarak lugavî mânâda da kullandık. Zîra, dilin öz Türkçeleştirilmesi, en nihayetinde bir özleştirme ve saflaştırma (tasfiye) işidir.

⁷⁴ Zeynep Korkmaz, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I-II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2023, ss. 750-1.

⁷⁵ Türkçe dışındaki dillerde de benzer bir durumla karşılaşmaktayız. Örneğin, Latince *lingua*, Arapçada *lisan* ve Farsçada *zebân* hem “konuşma organı” hem de “anlaşma aracı” olarak tanımlanmaktadır. Araştırmamız boyunca ayrıca belirtmediğimiz sürece, biz *dil* kelimesi ile “lisan” mânâsını ifade etmiş

Sözlük'te *dil*, “İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban; bir çağa, bir gruba, bir yazara özgü söz dağarcığı ve söz dizimi” şeklinde tanımlanmaktadır.⁷⁶

Genel olarak dil; duygu ve düşüncelerin insanlar arasında aktarımını sağlar ve bu yolla kültürün oluşmasına hizmet eder. Bu, dilin temel sosyal işlevlerinden biridir. Dil sayesinde insanlar zaman ve mekân engeli olmaksızın birbirleriyle bağ kurar; ortak değerler ve davranışlar etrafında bir araya gelirler. Dil, geçmişte yaşamış insanların düşüncelerinden izler taşır. Bu yönüyle, gelecekte yaşayacak insanlara da düşüncelerini derinleştirme fırsatı sunar. Bir diğer ifadeyle, sâdece iletişim kurma yönüyle değil düşünme yönüyle de insanlar için önemli bir araç olan dil, âdetâ insanlar için bir düşünme mekanizmasıdır.⁷⁷ “İç konuşma” olarak *düşünce* ve “dış konuşma” olarak *dil* arasındaki bu ilişki, eski tarihlerden bu yana bilinmektedir. Nitekim, Eski Yunancada *logos* ilmi olan “*logike*”, Arapçaya “*mantık*” (منطق) şeklinde tercüme edilmiştir. Mânâ olarak *mantık* ile eş olan *nutuk* (نطق) kelimesi, dil ve düşünceyi bir arada içermektedir.⁷⁸

“Devlet ve toplum” ile “din ve dünya” arasındaki geçiş yollarını açan dil, düşüncenin gelişmesinde, toplumsallaşmasında ve hatta uluslaşmasında hâkim unsurdur.⁷⁹ Zîra dinler ve ideolojiler, muhataplarına sözlü veya yazılı olarak dil aracılığıyla ulaşır. Kitleler konuşarak, paylaşarak ve anlaşarak anlamlı birlikteliklere dönüşür; bu birliktelikler yine dil sayesinde pekiştirilir. Bu çok yönlü işlevi sebebiyle dilin etnik kimlik, millet, kültür ve din gibi toplumsal kategorilerle olan ilişkisi sosyal bilimlerde dâima dikkat çekmiştir. Aralarında derin bağlar bulunan bu kavramlar arasında pek çok ortak nokta olmasına rağmen, dil gibi “görünür” ve “canlı” bir şahidin muâdili yoktur. Özellikle etnik kimliklerin oluşumunda dile özel bir önem atfedilmektedir. Zîra

---

olacağız. Farsçadan gelen *dil* (دل) kelimesi ise “gönül, kalp, yürek” anlamlarında kullanılan farklı bir kelimedir. Bkz. Nişanyan Sözlük, “dil” <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/dil>, Erişim: 20.07.2022

⁷⁶ Güncel Türkçe Sözlük, “dil”, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim: 20.07.2022.

⁷⁷ Macit Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 71.

⁷⁸ Ragıp Hulûsi Özdem, “Dil Mükemmelliği ve Dil Mükemmelleştirme Görünceleri - I”, *Türkiyat Mecmuası*, Yıl 2010, Cilt 4, s. 64; Benzer bir durum Farsçada da görülebilir. Örneğin Feridüddîn-i Attâr tarafından yazılan *Mantıku't-Tayr* (منطق الطير) isimli eser, günümüz Türkçesine “Kuşların Diliyle” veya “Kuş Dili” şeklinde tercüme edilmiştir. Ali Şîr Nevaî'nin bu esere yazdığı nazîresine verdiği isimse *Lisânü't-Tayr* (لسان الطير) şeklindedir. Bkz. H. Dilek Batıslam, “Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Yıl 2002, Sayı 7, s. 188.

⁷⁹ Berkes, s. 254.

etnisite ve dil ilişkisi, bir özelliğiyle diğer toplumsal kategorilerden ayrılmaktadır: Dil, etnik kimlikle bir çatışma içinde değildir bilakis onun bütünleştiricisidir.⁸⁰ Bu nedenle, dil ve millet arasındaki ilişki sosyal bilimlerde bâriz bir şekilde öne çıkmıştır.

Mukayeseli Türkolojinin öncülerinden Reşid Rahmeti Arat, milleti meydana getiren âmiller arasında en mühim unsurun dil olduğunu, hatta dil denildiğinde -o dili konuşan- millet, millet denildiğinde -o topluluğun konuştuğu- dilin kastedildiğini belirtmiştir.⁸¹ Ona göre, insanlık tarihinde maddî ve mânevî her şeylerini değiştiren topluluklara rastlanabilir ancak dilini değiştirmiş olan bir topluluğa rastlanmaz. Dil o kadar önemlidir ki, milletin kaybolması dili kaybetmemekte ancak dili kaybolmuş bir millet tarih sahnesinden silinmektedir.⁸² Tarık Buğra da benzer bir yaklaşıma sahiptir:

“Gümrüksüz bir dünya -belki- olacaktır; ama o dünyada ancak sözlerine Çin Seddi’nden, Majino’dan, Zigfrit’ten bir kat daha sağlam gümrük duvarları kurabilmiş milletler -Hür ve bağımsız- yaşayacak, yaşayabilecektir. Dilini kaybeden millet olmaz; olsa da devlet kuramaz, hür ve bağımsız yaşayamaz: Devletlerin sağlamlık derecesini anlamak için bir sağlam ölçü de millî dilin sağlamlık derecesidir.”⁸³

Dil, yalnız “gümrüksüz bir dünyada” millî benliğini koruyan milletlere has bir kalkan değildir. Derin toplumsal meselelerin, savaşların ve iktisâdî buhranların gündemde olduğu, ideolojilerin birbirini boğazladığı dönemlerde de dilin milletler için hayâtî bir önemi hâiz olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, böyle bir dönemde yazan Namık Kemal, insan cemiyetlerinin terakkîsini dillerinin gelişmesine, inhitatını ise dillerindeki geriliğe bağlamıştır.⁸⁴

⁸⁰ Aktürk, etnisite ile dilsel kimliğin özdeş olmamasına örnek olarak İrlanda ve İskoçya örneklerini vermektedir. Bu diller, yakın zamana kadar İngilizcenin gölgesinde kalan ölü dillerden sayılmasına rağmen İrlandalı ve İskoç etnik kimlikleri yok olmamış bilakis toplumsal ve siyasal olarak canlı bir etnik grup örneği olmuşlardır. Bkz. Şener Aktürk, "Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl 2006, Sayı 38, s. 31.

⁸¹ Reşid Rahmeti Arat, "Dil Meseleleri ve Türk Dili", **Türk Kültürü Dergisi**, Yıl 1965, Cilt 3, Sayı 27, s. 173.

⁸² Reşid Rahmeti Arat, "Dil Tabî Bir Varlıktır", **Türk Kültürü Dergisi**, Yıl 1975, Cilt 14, Sayı 158, s. 69.

⁸³ Tarık Buğra, **Düşman Kazanmak Sanatı**, Ötüken Neşriyat, 9. Basım, İstanbul, 2022, s. 80.

⁸⁴ Namık Kemal’e göre Osmanlı Devleti’nin başlıca çöküş sebebi dildir. Ona göre, eski âlimlerin sâdece Arapçaya önem vermeleri ancak Türkçeyi hiç önemsemeyerek gramerini geliştirmemeleri, eğitimin yaygınlaşmasına engel olmuş ve böylece milleti harap etmiştir. Bu eski dil, “*Türkçe addolunabilmek*

Dil ve millet arasındaki bağı bir başka açıdan bakan Carl Brockelmann, Sadri Maksudi Arsal'ın *Türk Dili İçin* başlıklı eserine yazdığı önsözünde, “Dil bir milletin hususiyetlerinin sadık aynasıdır.” demiş ve dil bahsini millî benlik ve millî haysiyet açısından şöyle ele almıştır:

“Millî benliğini, millî haysiyetini şuur ve idrak edebilecek seviyeye erişmedikçe, hiçbir millet, siyasî yahut manevî cihetten kendisinden üstün olan yabancı milletlerin harsî tesirine ve bu harsin nakili olan yabancı sözlerinin millet diline girmesine mani olmak gerekliliğini kavrayamaz.”⁸⁵

Özetle, bir milletin doğuşunda, ilerleyişinde, çöküşünde, milleti millet yapan özelliklerinde, dile özel bir önem verilmiştir. Şüphesiz çok eski tarihlerden bu yana dillerin böyle işlevleri olmuştur. Fakat şurası da bir gerçektir ki, dilin “millî” bir bağlamda ele alınmasının tarihi o kadar da eski değildir. Zîra “millet” (*ulus, nation*) denilen vâkıanın modern sosyal bilimler ışığında tanımlanması çok yenidir.

Dile millî bir anlam yüklenmesinin tarihi 18. yüzyılın sömürgecilik faaliyetlerine kadar uzanmaktadır. İlk olarak, sömürü amacıyla dünyanın çeşitli bölgelerine ulaşan Portekizli, Hollandalı ve İspanyol denizciler, tüccarlar, askerler ve misyonerler, pratik amaçlarla gittikleri ülkelerin dillerinden basit sözlükler toplamıştır. Yine bu sömürgecilik faaliyetlerine katılan bilim adamları da gittikleri bölgelerin dillerini öğrenebilmek için benzer çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların Avrupa kamuoyunu ne kadar etkilediği tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, İngilizler'in Bengal'i işgaliyle birlikte bölgeye giden İngiliz müsteşrik William Jones'un Sanskritçe hakkındaki öncü çalışmalarının, Avrupalıların düşünce dünyasında devrime sebep olduğu bir gerçektir.⁸⁶ Jones, Sanskritçe ile Avrupa dillerini birlikte çalışarak “tarihsel ve mukayeseli dilbilim” ile “kültürlerarası mukayese” çalışmalarının öncüsü konumuna yerleşmiştir.⁸⁷ Bu

---

salâhiyetinden bile mahrumdur.” Aktaran: M. Fuad Köprülü, "Türk Dili Hakkında Namık Kemal'in Bazı Düşünceleri", *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, Yıl 1940, Sayı 92, s. 98.

⁸⁵ Sadri Maksudi Arsal, 1930, s. 3.

⁸⁶ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, 2.Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 86.

⁸⁷ Bulut'un ifadeleriyle: “Jones, kültürlerin birbirleriyle mukayese edilmesini mümkün kılacak bir "dil" tanımına ulaşma çabasındaydı. Farklılıkları göstermek suretiyle yapılan bir karşılaştırma, on sekizinci yüzyılın sonunda böyle bir dile duyulan ihtiyaca verilmiş kısmi bir cevaptı.” Bkz. Yücel Bulut, "Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Yıl 2003, Cilt 3, Sayı 6, s. 100.

çalışmaların diğer bir sonucuysa, Latincenin Avrupa kıtasında yüzyıllardır süren hâkimiyetinin sarsılması olmuştur.

Latince, antik dönemde İtalya'nın birkaç dilinden biridir -o kadar.⁸⁸ Zamanla, diğer dillere nazaran ön plana çıkan Latince, bu konumunu yaklaşık bin yıl kadar korumuştur. Ancak Avrupa'da yaşanan filolojik/leksikografik dil devrimi, başta Latince olmak üzere diğer kutsal diller Yunanca ve İbranicenin statüsünü halk dillerinin düzeyine indirmiştir.⁸⁹ Bu sürecin tek itirici gücü elbette dil devrimi değildir, bunun yanında dînî, siyâsî, iktisâdî ve felsefî sebepleri vardır. Bununla birlikte, dil devriminin tek sonucu da kutsal dillerin iktidarını kaybetmesi olmamış, ayrıca dînî, siyâsî, iktisâdî ve felsefî sonuçları olmuştur.

Anderson, kutsal dillerin iktidarını elinden alan en önemli güç olarak matbaanın icadıyla hızla gelişen yayın pazarı kapitalizmini işaret etmektedir. Ona göre, yayın dilleri üç farklı yoldan millî bilincin temelini atarak bunu sağlamıştır. *Birincisi*, yayın dilleri sayesinde, Latince ile halk dillerinin arasında bir düzeyde, bir mübadele ve iletişim alanı yaratılmıştır. Böylece, milyonlarca insan, basılı eserler aracılığıyla birbirlerinin “farkına varmış”, hayal edilecek bir cemaatin ilk nüveleri atılmıştır.⁹⁰ *İkincisi*, kapitalist yayıncılık -kilise etkisinde bilinçsizce değişmesine mâni olarak- dile yeni bir sabitlik kazandırmış, bu sabitlik “kadim millet” fikrinin inşâ edilmesine katkı sağlamıştır. *Üçüncüsü*, kapitalist yayıncılık, yayın diline en yakın lehçeyi öne çıkarmak suretiyle bir iktidar dili yaratmıştır.⁹¹ Anderson'a göre, bu devrimci faaliyetin yürütücüleri dil bilimleri uzmanları, tüketicileri ise toplumun çeşitli sınıflarıdır.⁹²

⁸⁸ Tore Janson, **Dillerin Tarihi**, 1.Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 215.

⁸⁹ **Anderson**, s. 86.

⁹⁰ Anderson'un oldukça popüler tanımına göre, ulus hayal edilmiş bir cemaattir: “*Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder.*” Bkz. **Anderson**, s. 20.

⁹¹ Hobsbawn, Anderson ile aynı kanaatleri paylaşmakta ancak tüm bunların milliyetçilik ve okuryazarlık öncesi devrin sıradan insanların dilinde etkisinin olmadığını ifade etmektedir. Ona göre, Çin'de veya Hindistan'da yaşayan sıradan insanlar için Mandarinlerin veya Doğu Hindistan Şirketi'nin Latince veya İngilizce kullanmasının hiçbir önemi yoktur. Eric J. Hobsbawn, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, 2.Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 79–82.

⁹² **Anderson**, s. 92

Avrupa'nın bu sınıfsal yapısı bir başka açıdan ele alındığında, meselenin bir başka yönü daha aydınlanmaktadır. Feodalitenin eski egemen sınıfları (soylular, toprak sâhipleri, saray erkânı ve ruhbanlar) arasındaki dayanışma genellikle akrabalıklara, himâyeye ve şahsî sadakatlere dayanmıştır. Bir diğer ifadeyle, bu sınıflar kendi aralarındaki iç bütünlüklerini “dil dışında” veya en azından “yayın dili dışında” kurmuştur. Öte yandan, dünya tarihi açısından tümüyle hayâlî bir esas üzerinden dayanışma kurabilen ilk toplumsal sınıf olan burjuvazi, yayın dili sâyesinde kendileri gibi binlerce insanın var olduğunu görebilmiştir.⁹³ Böylece, eski egemen sınıflarla burjuvazi arasındaki bu dayanışma farkı, kutsal dillerin akıbetlerini önemli oranda etkilemiştir.

Bu noktada, İskoç siyaset teorisyeni Tom Nairn'in dikkat çektiği hususa da yer verilmelidir. Nairn'e göre, yeni orta sınıftan milliyetçi entelijansiyanın kitleleri tarihe dâvet etmesi ve davetiyenin de kitleler tarafından anlaşılabilir bir dilde yazılması gerekiyordu.⁹⁴ Elbette diğer bir gereklilik de kitleleri iknâ edecek bilimsel ve coşkulu fikirlerin üretilmesiydi. Bu amaçla, bir yandan yayın pazarı kapitalizmi gelişirken diğer yandan kitleleri sürükleyici çalışmalar yayın pazarına sürülmüştür. Bu sâyede, kitleler ortak tarih ve kültür birikimlerini, kendi yerel dillerinden okuyabilmiştir.

Bu amaçla değilse bile, bu vadide ilk kez, dil ile millet arasındaki bağa kutsiyet atfeden bir tez felsefî olarak temellendirilmiştir.⁹⁵ Kaynaklarda belirtildiğine göre, milliyetçilik teorilerinin öncü düşünürü Johann Gottfried von Herder (1744-1803), dilin sâdece insanlar arasında iletişim sağlayan bir araç değil, milletlerin tarih ve kültürlerinin deposu olduğunu ileri sürmüş ve dikkatleri bu noktaya çekmiştir.⁹⁶ Dilin milletlerin oluşumundaki en önemli etken olduğu tezi, milletler -veya daha küçük ölçekte etnik gruplar- için dile hayâtî bir nitelik atfedilmesine alan açmıştır. Bu teze göre, dil, milletler için bir ölüm kalım mücadelesinin aracıdır. Herder, halkların nasıl kendi dilleri varsa,

⁹³ **Anderson**, s. 93; Milletlerin kökenlerinde etnik unsurların olduğu tezini ileri süren Smith'e göre, bir *ethnienin* en çok paylaştığı ve diğer insan topluluklarından en çok ayıran ortak kültürel öğelerin biri din, diğeri dildir. Bkz. Anthony D. Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, 1.Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 51.

⁹⁴ Aktaran: **Anderson**, s. 96.

⁹⁵ Milliyetin, bir tür “platonik dil” fikriyle mistik biçimde özdeşleşmesinin, milliyetçi entelektüellerin ideolojik kurgularının karakteristik bir özelliği olduğu hakkında bkz. **Hobsbawm**, s. 77.

⁹⁶ İlker Aytürk, "Türk Dil Milliyetçiliğinde Batı Meselesi", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl 2006, Sayı 38, s. 95.

aynı şekilde ulusal terbiyelerinin de olduğunu öne sürmektedir. Bu “ulusallık” kavramı, giderek milliyetçilik teorilerinin merkezine yerleşmiştir.⁹⁷

Herder’in ardından, Friedrich von Schlegel, August Wilhelm von Schlegel ve Wilhelm von Humboldt gibi bilim adamlarının geliştirdiği “dillerin köklerine göre tasnifi” ilkesi gündeme gelmiş ve çekimli dillerin diğerlerinden üstün olduğu tezi ileri sürülmüştür.⁹⁸ Dillerin “yalınlayan”, “bitişken” ve “çekimli” olarak üçe ayrıldığı bu teze göre, dillerin yaratıcılığı ve esnekliği, o dili konuşan milletlere -diğerlerine nazaran- üstünlük vermektedir.⁹⁹ Burada kastedilen çekimli dillerin çoğunluğu elbette Avrupalı dillerdir. Bu nedenle, Avrupalıların; esnek, gelişime açık ve hep üstünlük kuracak milletlerden olduğuna -Avrupalılar için- hayret edilecek bir durum yoktur.

19. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa ve çevresinin halk dilleri üzerinde çalışmalar yapan dilbilimcilerin bereketli faaliyetleri, milliyetçilik teorilerini önemli ölçüde beslemiş ve biçimlendirmiştir.¹⁰⁰ Teorideki bu hareketliliğe karşılık pratikte de pek çok siyâsî, iktisâdî ve içtimâî gelişme olmuştur. Bu süreç, başta Avrupa olmak üzere dünyanın pek çok bölgesinde kaçınılmaz değişimlere sebep olmuştur. Bu değişimlerin belki de en önemli sonucu, devletlerin ve toplumların yeniden şekilleneceği ulus devletleri çağının başlaması olmuştur.

Öte yandan, milliyetçilik her toplumda aynı formda uygulanmamıştır. Kimi toplumlarda sosyal bağları yıkıcı etki uyandırırken, kimi toplumlarda bu bağları güçlendiren bir ideoloji olarak tebarüz etmiştir. Bu farklılık, toplumların etnik çeşitlilikleri ve milliyetçilik kavrayışlarından doğmaktadır. Örneğin Eriksen’e göre,

⁹⁷ Anderson, s. 84.

⁹⁸ Türk milliyetçilerinin ilk “kültürcü” kuşağının Schlegel ve Humboldt’ın teziyle meşgul oldukları hakkında bkz. Tanıl Bora, **Cereyanlar**, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 233.

⁹⁹ Bu üç tez hakkında Aytürk şu açıklamaları yapmaktadır: “Demek oluyor ki, yalınlayan, bitişken ve çekimli diller aynı zamanda bir medeniyet hiyerarşisinin göstergeleridir. Kökleri asla değişikliğe uğramayan Çince Çin ulusunun 19. yüzyıldaki derin kış uykusunun bir açıklaması kabul edilir. Kelime kökleri değişmeyen, ancak ek alabilen Ural-Altay dillerini konuşan Türkler, Macarlar, Finler medeniyet yarışında ortada yer alırlar. Çekimli dilleri konuşan milletler ise diğerlerine kıyasla en medeni olanlardır. Bu gruba Batı ulusları, Araplar ve Yahudiler girer. Bu sınıflandırmanın ve tezin pratikteki faydası Batı dışındaki milletlerin “düzelmecek eksiklik ve geriliklerine” o gün için bilimsel kabul edilen bir açıklama getirmesi olmuştur.” Bkz. Aytürk, s. 96.

¹⁰⁰ Anderson, s. 87; Yazara göre, Türk milliyetçiliğinin tohumlarını 1870’lerin İstanbul’unda halk dilinde yapılan yayıncılıkta bulmak mümkündür. Bkz. Anderson, ss. 87-91.

özellikle etnik çeşitliliğin bulunduğu toplumlarda, hukuk ve etnisite arasında devamlı olarak süren bir gerilimden bahsedilebilir. Bu türden toplumlar, milliyetçiliği “bürokratik hukuk ilkelerine göre şekillenmiş tarafsız ve evrensel bir ideoloji” veya “toplumun her bir bireyi için âdil ve eşit hakları vadeden etnikler üstü bir düşünce sistemi” olarak kabul ederek bu gerilimi aşabilirler.¹⁰¹ Etnik çeşitliliğin olduğu ve fakat milliyetçiliğin başka türlü, özellikle de kavmî esaslara göre anlaşıldığı toplumlarda ise bu gerilim az çok devam edecektir.

Anthony D. Smith, “sivil” ve “etnik” olmak üzere iki farklı milliyetçilik modelinden söz eder.¹⁰² Sivil modele hâkim olan fikir, toprağa bağlı (teritoryal) millet fikridir. Burada kastedilen toprak, sıradan bir toprak parçası olmayıp “tarihî” bir toprak, “yurt”, “halkın beşiği” olmalıdır. Aynı zamanda, bu topraklarda, yasaları ve kurumlarıyla tek siyâsî iradeye sahip, ortak sivil kültürün parçası olan bir topluluk bulunmalıdır. Buna karşılık, sivil millet modelinin üstünlüğüne meydan okuyan “etnik model”, Doğu Avrupa ve Asya’dan, bu toprakların koşullarına göre geliştirilmiştir. Etnik millet modelinin temelinde, fitrî bir topluluk fikri yatmaktadır. Smith’e göre birey, sivil milleti kendisi seçebilir fakat etnik milleti kendisi seçemez.¹⁰³

Sivil modelde bireyleri siyâsî bir topluluk hâline getiren, âdeta sivil milletin “harcı” olan şey hukuktur. Hukukun bu işlevini etnik modelde kültür, genellikle de dil ve âdet almıştır. Bu nedenle, Doğu Avrupa ve Asya’daki etnik milliyetçilik hareketlerinin doğuşunda, sözlük bilimi, dilbilim ve halkbilim alanlarında çalışma yapan bilim adamlarının katkısı başı çekmiştir. Özellikle lengüistik ve etnografik çalışmalar, dil açısından başarıya ulaşılmayan yerlerde dahi “halkın millete evrilişine” katkı sağlamış; toplulukların mit, tarih ve dil bilinçlerine önemli katkılar yapmıştır.¹⁰⁴

Smith’in “sivil” ve “etnik” milliyetçilik modellerinin daha erken bir yorumu Friedrich Carl von Savigny tarafından yapılmıştır. Kaynaklarda belirtildiğine göre,

¹⁰¹ Thomas Hylland Eriksen, **Etnisite ve Milliyetçilik**, Avesta, İstanbul, 2004, s. 180.

¹⁰² Milliyetçilik çalışmalarında bu karşıtlık; batı-doğu, mülkî-soykütüksel, siyâsî-kültürel, ilerici-gerici, akılcı-romantik, liberal-otoriter, iyi-kötü gibi terimlerle de ifade edilmiştir. Bkz. Ayhan Akman, "Milliyetçilik Kuramında Etnik-Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı", **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, Yıl 1985, Cilt IV, s. 81.

¹⁰³ Anthony D. Smith, **Millî Kimlik**, 1.Baskı, İletişim Yayınları, 1994, ss. 24-8.

¹⁰⁴ Smith, s. 29.

Savigny için diller ve âdetler nasıl bir halkın ruhunun ifadesi ise hukuk kuralları da halkın ruhunun ifadesinden başka bir şey değildir. Ona göre hukuk kurallarını, milletlerin vicdanı kendiliğinden yaratır. Önce örf ve âdet şeklinde tebarüz eden bu kurallar, ardından kanunlaştırılır. Bir diğer ifadeyle, kanun koyucunun görevi hukuku yaratmak değil, tıpkı bir dil bilgisi uzmanının dilin kurallarını tespit etmesi gibi, var olan hukuk kurallarını tespit etmektir.¹⁰⁵ Savigny, somutlaştırılması güç kavramlarla konuşuyor olsa da dil, millet ve hukuk arasındaki ilişkiyi -bir yönüyle- gözler önüne sermektedir.

Hukuk, Savigny'nin ileri sürdüğü gibi belirli bir toplumdaki değer ve kuralların sistematik bir hâle getirilmesiyle oluşabileceği gibi, dinlerin ve inanç sistemlerinin öngörmesiyle de oluşabilmektedir. Bir diğer ifadeyle, hukukun tek kaynağı *halkın ruhu* veya *rasyonel akıl* değil aynı zamanda ilahî mesajlar da olabilmektedir. Ancak kaynağı ne olursa olsun, hukuk kendini sâdece dil ile ifade edebilmektedir. Hukuk kurallarının yazılı veya yazısız olması ya da mevzû olup olmaması da önemli değildir. -Varlığını değilse bile- hayâtiyetini dile borçlu olan hukukun kendine özgü bir dilinin olması da gayet tabiidir. İşte bu dile “hukuk dili” denilmektedir.

2. Hukuk ve Dil İlişkisi

Bir önceki başlıkta, *dil* ve *düşünce* arasındaki bağlantıya etimolojinin de yardımıyla değinmiştik. Hatırlanacağı üzere, Eski Yunancada “düşünme” mânâsında kullanılan *logike* kelimesine, Arapçada *nutuk* (نطق) ile aynı kökten türetilen ve aynı mânâda da kullanılmış olan *mantık* (منطق) karşılığı verilmiştir. Şimdi bu etimolojik irtibata bir yenisini daha ekleyerek dil ve düşüncenin aynı zamanda hukukla da ilişkili olduğuna değineceğiz. Latince *lex* kelimesi, “yasa, hukuk” anlamına gelmektedir. *Lexicon* ise “kelime” anlamındadır. *Lex* kelimesinin ilgi (genitif) hâli *legis*, çoğul hâli *leges* kelimesidir. *Logos* ise Yunancada “söz” ve “düşünce” mânâları ile kullanılmaktadır. Bu ortak kökler, tarih öncesi dönemlerde dilin gelişiminin yasaların gelişimi için bir koşul olmasıyla açıklanmıştır.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ernst Eduard Hirsch, **Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri**, 3.Baskı, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2001, s. 88.

¹⁰⁶ Bernhard Grossfeld, “Language and the Law”, **Journal of Air Law and Commerce**, Yıl 1985, Cilt 50, Sayı 4, s. 798; *Söz ve yasa* anlamlarının nasıl keşiştiğine dair “kralın sözünün yasa olduğu günlere” atfen

Gerçekten de dil ve hukuk, insanlık tarihi ile yaşıttır ve birbirleriyle etkileşimli olarak gelişmiştir.¹⁰⁷ Kur'an-ı Kerim'in Bakara Suresinin 31. ayetinde Allah (c.c.), ilk insan olan Hz. Adem'e bütün isimleri öğrettiğini buyurmaktadır.¹⁰⁸ Bu ayetin zâhir mânâsı Allah tarafından konulan isimlerin Hz. Adem'in ruhuna nakş ve ilham olunması; muhtemel mânâsı ise gerektiğinde bizzat isimlendirebilmeyi haiz bir ruhun Hz. Adem'e üflenmesi olarak tefsir edilmiştir.¹⁰⁹ Öte yandan, Mâide Suresinin 29. ayetinde Hz. Adem'in oğlu Habil'in kullandığı "zalimlerin cezası" ifadesinden de anlaşılmaktadır ki, henüz ilk insanlar "suç" ve "ceza" kurumlarının bilincindedir; dahası bu kurumlar söz ile dile getirilebilmektedir.¹¹⁰ Dünyadaki ilk insanların dil ve hukukla karşı karşıya kaldığı bu yakınlık tesadüf değildir. Bu yakınlık, zamanla toplum hâline gelen insanlar arasındaki iletişimi sağlayan ve düzenleyen bir sistemin omurgasını teşkil etmiştir.

Nitekim -hem *eşref-i mahlûkat* hem de *esfel-i sâfilin* olan- insanlar, karşılaşılabilecekleri kötü ve haksız durumları önlemek amacıyla hak, adalet, menfaat, üstünlük gibi beklentilerle çeşitli kurallar ve ilkeler koymuşlar; ayrıca bu çerçevede hareket etmesi amacıyla objektif bir kurum oluşturmuşlardır.¹¹¹ Bu objektif kurum, yâni devlet, tarih boyunca değişik şekiller olsa da ilk insanlardan bu yana hep var olmuştur. Doğal yaşamın toplumsal yaşama dönüşmesinin bu normatif çerçevesi, toplumsal sözleşme teorilerine de bu bağlamda konu olmuştur. Yâni kural koyma ve hukuk, insanlık

---

yapılan bir tahmin hakkında bkz. <https://www.alphadictionary.com/goodword/word/etymology>, Erişim: 24.07.2022.

¹⁰⁷ Çağlayan'ın ifadeleriyle, "*Âdem ve Havvâ'nın yeryüzüne indiği günden bu yana hukuk vardır denilebilir.*" Bkz. Ramazan Çağlayan, "Geçmişten Günümüze Hukuk Dilimiz Üzerine", **Türkçe Şûrası**, ASBÜ Yayınları, Ankara, 2022, s. 461; Kılıç; hukukun bir disiplin ya da forma dönüşmeden önce, bir bilgi ve bilinç düzeyi olarak insanî varoluşun ontolojik bir cüzü olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Bkz. Muharrem Kılıç, "Hukuksal Yorumun Filozofik-Yorumbilimsel Bağlamı", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl 2011, Cilt 16, Sayı 1, s. 64.

¹⁰⁸ "*Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti...*" **Kur'an-ı Kerim Kur'an Yolu Meali**, Bakara Suresi, 31. ayet, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/38/31-33-ayet-tefsiri>, Erişim: 24.07.2022.

¹⁰⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, 1. Cilt, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2021, s. 423.

¹¹⁰ Kur'an-ı Kerim'de, Habil'in şu sözü yer almaktadır: "*Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasın! Zalimlerin cezası işte budur.*" **Kur'an-ı Kerim Kur'an Yolu Meali**, Mâide Suresi, 29. ayet, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Mâide-suresi/698/29-30-ayet-tefsiri>, Erişim: 24.07.2022.

¹¹¹ Köylerde bile insanlar arasındaki çatışmaları çözen saygın ve objektif kişilere rastlanılabilir. Bkz. Takiyettin Mengüşoğlu, **İnsan Felsefesi**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015, s. 523.

tarihi boyunca hep olagelmıştır. Hayrettin Ökçesiz'in ifadesiyle, "Bu, insanın derisidir. Dışına çıkamaz. Ama içerisinde nasıl durur? – Dil ile."¹¹²

Devlet, toplumdaki düzeni hukuk aracılığıyla sağlar. Hukuk ise o toplumda konuşulan dil üzerinden geliştirilir. *Hak, sorumluluk, ceza, tazminat* gibi sayısız hukuk terimi, hemen herkes için aynı mânânın anlaşılmasını mümkün kılan bir dil sayesinde toplumsal düzenin yapıtaşları hâline gelmiştir. Böylece, devletin düzeni iyi kurgulanmış bir hukuka, hukukun düzeni gelişmiş bir dile bağlıdır. Bu kuralların anlaşılması ve yorumlanmasında da yine dil kaidelerine başvurulmaktadır.¹¹³ Yâni dil, hukukun hem gelişme sürecinde hem de uygulamasında her an başat bir rol oynamaktadır.

Sağlam bir hukuk sistemi için gerekli olan ilk unsur, söz varlığı ve kaideleriyle oturmuş bir dildir. Hukukî ilkeler ne kadar güçlü değerlere dayanırsa dayansın, iyi ifade edilemediği takdirde ancak düzensizliğe hizmet eder. Bu nedenle, dilin imkânlarının âzamî oranda kullanılması gereklidir. Dil, içimizde bir akor oluşturmayı amaçlar. Nitekim ritmi sayesinde müzikleri nasıl takip ediyorsak, dili sayesinde de hukuku öyle içselleştiririz. Öte yandan dil, hukukun amacına hizmet etmek için genetik-kültürel hassasiyetleri kullanır.¹¹⁴ Örneğin bir kanun maddesinde "Türkiye Büyük Millet Meclisi" ifadesi yerine "parlamento" teriminin kullanılması, maksadı aynen karşılar. Fakat mânâ, hemen her Türk vatandaşı için ilkinde çok daha güçlüdür ve derin tarihsel bir duyguya hitap eder.

3. Bir İhtisas Dili Olarak Hukuk Dili

Dil, ihtisas cihetine göre genel ve özel dil olarak iki alt başlıkta incelenebilir.¹¹⁵ Genel dil, insanların günlük iletişim ihtiyaçlarını görmelerinde kullanılan ve herhangi bir alana özel durum taşımayan dildir. "Genel dil" için günlük hayatta halkın kullandığı dili örnek verebiliriz. Öte yandan, ilmî, meslekî veya herhangi bir özel alana ait terimleri

¹¹² Hayrettin Ökçesiz, "Hukuk ve Dil", *Argumentum*, Yıl 1991, Sayı 14, s. 205.

¹¹³ Nitekim Ernst E. Hirsch, hukuk kaidelerinin şart ve netice kısımlarının anlaşılabilmesi için dil kaidelerinin gerekli olduğunu belirterek dilin bu yönüne dikkat çekmiştir. Bkz. Ernst E. Hirsch, "Pratik Hukukta İlmî İspat ve Tefsir", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl 1944, Cilt 1, Sayı 2, s. 13.

¹¹⁴ **Grossfield**, s. 803.

¹¹⁵ Selim Erdin, "Yasaların Dili", *Mecmua Ankara Hukuk Fakültesi Öğrencilerinin Fakültelerine Armağanı*, 1. Baskı, Ankara, Yıl 2008, s. 206.

barındıran ihtisas diline “özel dil” denilmektedir. Hukuk dili, hukuk kurallarını içeren ve hukukçular tarafından meslekî faaliyetlerinde kullanılan tipik bir özel dildir.¹¹⁶

Hukuk dili, genel olarak mevzuatın dili ile örtüşse de aslında ondan çok daha geniş bir kapsama sahiptir. Bu nedenle kanun, kararname, yönetmelik gibi resmî hukuk dilini içeren yasal düzenlemelerin yanı sıra içtihatlar, akademik çalışmalar, dilekçeler, bilirkişi raporları, müzakereler ve sair yargısal metinler, hukuk dilinin kaynakları arasında yer almaktadır.¹¹⁷

Hukuk dili, kendiliğinden gelişen ve serbest bir biçimde anlam kazanan terimleri içermez. Kelimeler, kanun koyucuların ve hukukçuların elinde şekillenerek belirli hukukî karşılıkları olan terimler hâline gelir. Hukuk terimleri, yaşayan dilden beslendiğinde dahi hukuk dünyasında özel bir anlama/nüansa sahip olmaktadır. Murat Erol, hukuk dilinin oluşumundaki bu sürecin üç sacayağı üzerinden şekillendiğini belirtmektedir:

“(1) Yeni kelime türetmek: Kelimeler çoğu kez eski kavramlarla bağlantılı şekilde türetilmektedir.

(2) Yabancı kavram ve kelimelerin olduğu gibi kullanılması: Yeni durumu izah edecek kavram bulunamaması durumlarında kavram korunarak sadece lafzî ve kelimenin yazımında uyarlamalar yapılmaktadır.

(3) Dildeki kimi mevcut kavramların yeni anlamlar giydirilmek suretiyle hukuk diline taşınması.”¹¹⁸

“Egemenlik, suçüstü, içtüzük” gibi kelimeleri yeni kelime türetme yöntemine; “ipotek, sigorta, anonim, konkordato” gibi kelimeleri yabancı kavramların kullanılmasına; “rehin, kefil, şahit” gibi kelimeleri de gündelik dildeki anlamın yanında hukuk dilinde yeni bir anlam kazanmasına örnek verebiliriz. Kelimeler hukuk dilinde özel bir anlam kazandıkları gibi, olay veya olgular da hukuk dilinde yeniden tanımlanmakta ve tasvir edilmektedir. Nitekim hukukçunun görevi de bir olay veya olguyu hukuk dili

¹¹⁶ Ejder Yılmaz, “günlük dil-uzmanlık dili” ayrımını esas alarak hukuk dilini “uzmanlık dili” olarak nitelendirmektedir. Bkz. Ejder Yılmaz, **Hukuk Dilinin Gelişmesi ve Sadeleşmesi**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2022, s. 68.

¹¹⁷ Fethi Gedikli, **Hukuk Dili ve Adli Yazışmalar**, İÜ AUZEF Yayını, İstanbul, 2019, s. 17.

¹¹⁸ Murat Erol, “Türkiye’de Hukuk ve Kanun Dilinin Gelişiminde Anlam Sorunu”, **Türkçe Şûrası**, ASBÜ Yayınları, Ankara, 2022, ss. 443-4.

aracılığıyla hukukun alanına taşımaktır. Hukukçuya bu tür bir görevin yüklenmiş olmasında başat aktörün hukuk dilinin bir ihtisas dili olması olduğunu ifade edebiliriz.

Nitekim hukuk dilinin en karakteristik özelliği, yorum yapılabilmesi için yeterli oranda hukukî bilgiye ihtiyaç duyulmasıdır. Hukuk dili gerek söz varlığı gerekse yapısal örgüsü itibarıyla yazı dilinin en ağır, en seviyeli ve en karmaşık türü olarak nitelendirilmektedir. Bunun nedenleri arasında, söz varlığının yanı sıra derin bir arka plana yaslanmış terminolojik altyapısı, birbirine bağlanmış uzun cümlelerin varlığı, fiillerden daha çok isimlerin ve isimleştirmelerin kullanılıyor olması ve buna bağlı olarak dilin büründüğü soyutluluk yer almaktadır. Bu nedenle, meslekten olmayanlar arasında kolay anlaşılamayan bir dil olduğu kanaati yaygındır. Aslında bu “anlaşılma zorluğu” ihtisas dillerinin pek çoğunun belirgin özelliklerindedir. Hukuk dilinin bu noktadaki farkı, içerdiği kelimeler itibarıyla günlük dile yakın bir dil olmasına rağmen yine de kolay anlaşılamamasıdır.¹¹⁹ *Savunma, itiraz, delil* gibi kelimeleri bu duruma örnek verebiliriz. Konuşma dilinde sıkça kullanılan bu kelimeler, hukuk dilinde teknik anlamları olan birer terim hâline gelmektedir. Hukuk dilinin başka ihtisas dillerinden bir diğer farkı ise - deneye veya gözleme hukukta yer olmadığından- kuralların vücut buluşunun doğrudan dil üzerinde olmasıdır. Hirsch bu hakikati, “*hukuk kaidelerinin haricî tezahür şekli lisandır*” olarak ifade etmiştir.¹²⁰

Hukuk dili, pek çok ihtisas diline nazaran sağlam ve oturmuş bir söz varlığına sahiptir. Bir diğer yönüyle, hukukî terimlerin ilke ve mânâlarının yüzyılları aşan tarihleri, birçok disiplinde rastlanılması zor bir durumdur. Söz gelimi, Roma hukukunun veya İslâm hukukunun birçok terimi, bizzat terimin kendisi veya bu terimin karşıladığı mânâ olarak yaşayan hukuk dilinde bulunmaktadır. Ancak özellikle fennî bilimlere ait terimler, bilimde ve teknolojiye yaşanan hızlı değişimlerle kısa sürede unutulabilmektedir. Örneğin, tarihi oldukça eskiye dayanan *pacta sunt servanda* (ahde vefâ ilkesi), herhangi bir hukukçunun tereddüt etmeden açıklayabileceği bir ilkedir. Oysaki “*hayvancık*” (animalcules) denildiğinde, bunun daha önce bakteriler için kullanılan bir terim olduğu

¹¹⁹ İbrahim Ahmet Aydemir, "Türk Hukuk Dili Üzerine Araştırmalar I", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Yıl 2010, Cilt 58, Sayı 2, s. 21.

¹²⁰ Ernst E. Hirsch, "Hukuk Bir Bilim Kolu Mudur?", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl 1944, Cilt 2, Sayı 1, s. 35.

ilk anda akla gelmez. Zîra ilk bilimsel araştırmalarda hayvancık olarak görölmüş ve adlandırılmışsa da artık kullanılan terim bakteridir. Bilim ilerledikçe ve yeni araştırmalarla yeni sonuçlar elde edildikçe, bakterilerle ilgili isimlendirme de çok hızlı bir şekilde değişebilir ancak ahde vefâ ilkesinin yerini yeni bir ilkenin alması son derece düşük bir ihtimaldir.

Hukuk dili, kendi içinde çeşitli kriterlere göre ayrılarak incelenmiştir. Zîra hukuk dili, farklı kalıplarıyla hayatın pek çok noktasında görünebilen bir ihtisas dilidir. Sosyolog Brenda Danet, hukuk dilini yazılı veya sözlü olması ile resmiyet derecesine göre (kalıplaşmış, resmî, danışma amaçlı, gündelik) incelemektedir. Söz gelimi, vasiyetnâme kalıplaşmış bir yazılı hukukî metin iken, mahkeme kararı resmî bir yazılı hukuk metnidir. Yine nikâh töreni kalıplaşmış bir sözlü hukuk dilinin örneği iken, hâkimlerin tanıkları dinlemeleri resmî, görgü tanıklarının ifadeleri danışma amaçlı, bilirkişi açıklamaları sözlü, hukukçuların kendi aralarındaki konuşmaları ise gündelik bir sözlü hukuk diline örnek teşkil etmektedir.¹²¹

Hukuk dilinin bu görünülerinden kanun dili, resmî ve yazılı hukuk dilinin bir alt dalı olarak hukuk dilini en çok etkileyenlerin başında gelir. Zîra kanun dili, uygulayıcılarının ve muhataplarının en nihâyetinde kullanmak ya da karşılaşmak zorunda kalacakları dildir. Hukuk, bir toplumda uyumsuzlukların çözümü, insan davranışlarının yönlendirilmesi ve devlet işleyişinin sürdürülmesi gibi işlevleri üstlenmektedir. Bu bağlamda, hukuk ve dil arasındaki ilişkide iki temel sorun bulunmaktadır: *İlki*, hukuk normlarının nasıl yorumlanıp anlaşılacağı ve uygulanacağı; *ikincisi*, hukuk karşısında muhataplarının durumunun nasıl olacağıdır.¹²²

Bugün daha yaygın olan hukukî pozitivizmin bakış açısına göre, hukuk normları mükemmeldir ancak şekli özürleri olabilir. Hâkimin yapması gereken bu özürleri aşarak bir çözüme ulaşmaktadır. Bu yaklaşımın geçmişi 18. yüzyıl sonlarına kadar uzanır. Avrupa'da büyük kodifikasyon hareketlerinin gerçekleştiği bu dönemde, her uyumsuzluğun çözümünü kapsayan bir "yasa hukuku" amaçlanmış ve bu hukuk dilsel

¹²¹ Işıl Özyıldırım, "Türk Yasa Dili", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl 1999, Cilt 16, Sayı 1, s. 90.

¹²² **Ökçesiz**, s. 205.

anlamda bir “hukukî kavramlar sistemi” olarak geliştirilmiştir. Neredeyse her bir değer veya durum için alt ve üst kavramlar oluşturulmuş, bunlardan yine alt ve üst kavramlar türetilerek her biri ayrı ayrı tanımlanmıştır. Bu kapsamda hukukçular, uzun bir süre, dilin çok anlamlı ve belirsiz yapısına rağmen tek anlamlı, objektif ve rasyonel olarak denetlenebilir bir kanun dili hayal etmişlerdir. Ancak, dil yaşayan gerçekliğin ifadesidir ve bu nedenle gerçekliğin çeşitliliğine göre çok boyutlu bir yapıya bürünmektedir.¹²³ Bu nedenle, sâdece kavramlar üzerinden yürütülmek istenen bir hukuk yorumu tekniği, tümüyle mümkün olmamıştır.

Bu pozitivist yaklaşımın karşısına, hukukî hermenötik yaklaşımı konumlanmıştır. Bu yaklaşıma göre, hukuk normları mecbûren ve dâima eksik olduğu için, hâkim, yaratıcı bir bakış açısıyla hukuku yorumlamalı ve gerçeğe ulaşmalıdır. Dile semantik açıdan yaklaşan bu görüş, hukuk normunun ötesinde, diğer faktörlerin de hukukun anlaşılmasında ve uygulanmasında rollerinin olabileceğini hukuk câmiasının gündemine getirmiştir. Bu kapsamda, hukuk ve dil ilişkisi, kapalı devre bir ilişki olmaktan çıkarak çok boyutlu bir yapıya bürünmüştür.¹²⁴

Önce pozitivist, ardından semantik bakış açısı ile zenginleşen hukuk-dil ilişkisi literatüründe, bugün her iki yaklaşımı savunan görüşlere de rastlanmaktadır. Hukuk dili de kaçınılmaz olarak bu iki yaklaşımdan etkilenmektedir. Zîra bir hukuk kuralı, yazısız olanlar bir yana, kelimelerden ibarettir. Ancak, hukuk kuralı kelimelerden ibaret olan metnin kendisi değil anlamıdır. Bu nedenle, hukuk kurallarının anlamının tespiti gerekir ki, buna hukukta “yorum” denilmektedir.¹²⁵ İster pozitivist bakışla ister hermenötik yaklaşımla olsun, hukukun yorumu dâima hukuk dili üzerinden yapılır. Söz gelimi, bir hukukçu için mevzuatta yer alan “tanık”, yalnızca “gören ve gördüğünü anlatan” kişi değil, “gördüğünü önceden belirlenmiş tanık delili hükümlerine göre anlatan” kişidir.

Kanun dili, hukuk dilinin en önemli unsuru olduğundan, kanunların dili değiştiğinde er ya da geç hukuk dili de değişmekte, bu değişimden mecbûren hukukçular da etkilenmektedir. Hukukçuların daha muhafazakâr oldukları yönündeki yaygın

¹²³ Ökçesiz, ss. 205-6.

¹²⁴ Ökçesiz, s. 206.

¹²⁵ Gözler, “Yorum İlkeleri”, *Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaşması*, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2012, s. 17.

kanaatin her zaman hakikatin ifadesi olmadığına, hukuk dilindeki değişim bâriz bir gerçektir.¹²⁶ Araştırmamızın devam eden bölümünde, bu değişim Türk hukuk dili tarihi üzerinden ele alınmıştır.

B. Türk Hukuk Dilinin Tarihî Seyri

Osmanlı tarihindeki pek çok konuda olduğu gibi, hukukun da kırılma noktası Tanzimat dönemine rastlamaktadır. Hukuk bu dönemde bir değişim ve gelişim sürecine girmiştir. Bu dönemde yapılan yasal düzenlemelerden tabii olarak hukuk dili de etkilenmiştir. Fakat hukukun dili, Tanzimat öncesinin dilinden tümüyle uzaklaşmamıştır. Hukuk dilindeki değişimin başladığı yıllar, hukuk sisteminin yeniden düzenlendiği 1920’li yıllara tekabül etmektedir. Bu nedenle, hukuk dilinin tarihî seyrini “Cumhuriyet Öncesi” ve “Cumhuriyet Sonrası” olmak üzere ikili bir ayrımla inceledik.

1. Cumhuriyet Öncesi Hukuk Dili

Osmanlı hukuku, esas itibariyle fıkha dayanan *şer’î hukuk* ve padişahların yasama yetkisine dayanan *örfi hukuktan* oluşmaktadır. Bu nedenle, Türk hukuk dilinin bu evresi *şer’î hukuk* ve *örfi hukuk* açısından ayrı başlıklarda incelenmiştir.

a) *Şer’î Hukukun Dili*

Osmanlı Devleti’nde, *şer’î hukuk* (fıkıh) eğitiminin verildiği medreselerde, eğitim dili genel olarak Türkçe, kaynak eserlerin dili ise genel olarak Arapçadır.¹²⁷ Fıkıh literatüründe yer yer Türkçe eserler görülmekle birlikte, bunların çoğu tercüme veya Arapça eserlere yazılmış şerhlerdir.¹²⁸ Öte yandan, Osmanlı hukukunun muhataplarının büyük bir kısmı sâdece Türkçe bilmektedir. Bu nedenle hukuk uygulamasında durum biraz farklılaşmıştır. Nitekim Osmanlı mahkemelerinde yargılama dili olarak dâima Türkçe kullanılmıştır. Yine fetva kitapları da ekseriyetle Türkçe kaleme alınmıştır.¹²⁹

¹²⁶ Çağlayan, s. 476.

¹²⁷ Mehmet İpşirli, "Medrese", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/medrese#2-osmanli-donemi>, Erişim: 21.07.2022.

¹²⁸ Bu eserlere, hukuk eğitiminde yaygın olarak kullanılan ve “ukûbat”tan (ceza hukuku) “ferâiz”e (miras hukuku) tüm hukuk dallarını içeren kaynaklardan İbrâhim Halebî’nin (956-1549) *Mülteka’l-ebhur*’u gösterilebilir. Bkz. Erdin, s. 220.

¹²⁹ Gedikli, s. 56.

Türk hukuk diline katkıları bağlamında fetva kitaplarının önemini ayrıca belirtmek gerekmektedir. Zîra Osmanlı şer'î hukuku, fıkha dayanan bir “fetva sistemi” temelinde gelişmiştir. Bu sisteme göre önce bir sorun tespit edilmiş; bu sorun, Zeyd, Amr, Bekr, Hind, Zeyneb gibi isimler üzerinden örneklenmiş ve “el-cevab” ifadesinden sonra bu sorun özelinde çözümün nasıl olacağı düzenlenmiştir. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi (1115-1703) tarafından verilen bir fetva örnek olarak aşağıda aktarılmaktadır:

“Zeyd ‘Menzilim fevtimden sonra falan cihete vakfolsun’ deyu vasiyet ettikten sonra Zeyd vasiyet-i merkûmeden rucû edip menzil-i mezbûru bey‘a kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.”¹³⁰

Yukarıda aktarılan fetva, yaygın olarak karşılaşılan mensur fetva türündendir. Osmanlı Devleti’nde, özellikle 16-17. yüzyıllarda bazı şeyhülislâm ve müftülerin nazım türünde fetva verdikleri de bilinmektedir. Bu türden fetvalar pek fazla yaygınlaşmamış olsalar da hukuk dilinin ilginç metinleri arasına girmişlerdir. Örnek bir manzum fetva metni aşağıda aktarılmaktadır:

“Bir imâmın gınâsı muğni iken

Kılsa dâ'im su'âl-i vech-i sarîh

Ana yevm-i cezâ 'azâb ola mı

Ya ana iktidâ olur mı sahîh

el-cevâb:

Cerr-i mûsâ olur harâm-ı kabîh

Cezm ider ref' ü nasbı cerr-i sarîh”¹³¹

Yâni bu sistemde önce bir uyuşmazlık meydana gelmekte, bu uyuşmazlığa göre verilmiş bir fetva ile çözüm üretilmektedir. Zamanla bu şekilde verilen fetva sayısı on binleri aşmasına rağmen, hukukçuların önüne daha önce bir benzeri çözülmemiş sorun ve uyuşmazlıklar gelmeye devam etmiştir. Bunun bir sonu olmadığı ve hukukçuların milyonlarca fetva ile toplum düzenini sağlayamayacakları gerçeği, hukukçuları

¹³⁰ Aktaran: **Gedikli**, s. 57.

¹³¹ Aktaran: Muhittin Eliaçık, Manzum Fetvaların Dil Özellikleri, **VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı**, 24-28 Eylül 2012, 2020, Cilt: I, s. 1470.

“meseleci” yöntem yerine “soyut” yöntemle yasama faaliyeti yürütmeye yöneltmiştir. Nitekim Tanzimat dönemindeki hukukî düzenlemelerle peyderpey fetva sisteminin yerini modern yasama sistemi almıştır.¹³²

Tanzimat dönemi, diğer pek çok alanda olduğu gibi hukuk sisteminde de önemli değişimlere yol açmıştır. Bu nedenle Tanzimat “kanunlaştırmalar çağı” olarak nitelendirilmiştir.¹³³ 1858 tarihli *Kanunname-i Arâzi* ve özellikle 1868-1876 yılları arasında hazırlanan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* bu kanunların en önemlileridir. Özellikle *Mecelle*'nin hukuk tarihimizde eşsiz bir yeri bulunmaktadır. Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye nâzırı Ahmet Cevdet Paşa'nın riyâsetinde yedi kişilik bir heyetin hazırladığı *Mecelle*, 1851 maddeden oluşmaktadır. Osmanlı hukukunda kazuist (meseleci) yöntemin yerine soyut yönetime geçişte köprü hizmeti gören bu eser; kanunnâmelerde, fetva kitaplarında ve fıkıh çalışmalarında yer alan belli başlı hükümleri sistematik olarak maddeler hâlinde içermektedir.¹³⁴ Ayrıca bu eser, İslâm hukukundaki ilk derli toplu kanunlaştırma çalışmasıdır.

Fethi Gedikli'ye göre, yetkin bir hukuk dili olan Türkçe, bu özelliğini *Mecelle*'ye borçludur. Hatta *Mecelle*'nin “küllî kaideler” olarak nitelendirilen ilk 99 maddesi, atasözü olacak kadar güçlü maddelerdir.¹³⁵ Bu maddeler, hukuk kurallarının soyutlanabilmesi ve veciz bir şekilde ifade edilebilmesi açısından, dönemine öncülük eden örneklerdir. *Mecelle*, dönemine göre nispeten sâde ve basit bir dile sahiptir. Birçok maddenin normatif nitelikteki birinci kısmından sonra, konuyu açıklayan örnek kısmı gelmektedir. Bu usûl, kanun tekniğine pek uygun değilse de dönemin koşullarında anlamlı bir tercihtir.¹³⁶ *Mecelle*'yi fikhî çağdaş bir şekilde kanunlaştırmış olması yönüyle önemli gören Velidedeoğlu, buna karşılık, kanunun gereksiz ayrıntı ve tekrarlar sebebiyle fazla uzun

¹³² Velidedeoğlu, ss. 282-6.

¹³³ Gedikli, s. 75.

¹³⁴ Velidedeoğlu, s. 286.

¹³⁵ Gedikli, s. 76.

¹³⁶ Mehmet Âkif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecelle-i-ahkam-i-adliyye>, Erişim: 21.07.2022.

olduğunu ve ayrıca dilinin Tanzimattan önceki ağdalı dili devam ettirdiğini düşünmektedir.¹³⁷

Gerçekten de *Mecelle*'de, bazen sâde bazen de ağdalı bir dil kullanılmıştır. Küllî kaidelerin aşağıda yer verilen bazı maddeleri, bu duruma örnek verilebilir:

“Bir işden maksad ne ise hüküm ona göredir.” (m.2)

“Örf ile tayin nas ile tayin gibidir.” (m.45)

“Alâ hilâfi'l-kıyâs sâbit olan şey sâire makîsün-aleyh olamaz.” (m.15)

“İki fesad teâruz ettikde ehaffi irtikâb ile a'zaminin çaresine bakılır.” (m.28)

Mecelle ile aşağı yukarı aynı dönemlerde ithal edilen kanunların birçoğu Fransa'dan alınmıştır. Buna rağmen dönemin hukuk dilinde Fransızca etkisi pek azdır. Zira kanunlar tercüme edilirken mümkün mertebeye terimler de Türkçeleştirilmiştir. Gedikli, bugünkü hukuk dilimizde Avrupa menşeli terimlerin az olmasında bu ilk terimleştirmelerin etkisini görmektedir.¹³⁸ Bu dönemdeki terimleştirme gayreti, hukuk lûgatlerinde de görülebilir. Nitekim Osmanlıların ilk hukuk sözlüğü örnekleri Fransızca-Türkçe çalışmalardır.¹³⁹

b) Örfî Hukukun Dili

Osmanlı Devleti'nde *örfi hukuk* daha çok kanunnâmeler üzerinden gelişmiştir. Genel olarak kanunnâme, belirli bir konudaki hukukî maddeleri ihtiva eden padişah hükmüdür. Ancak Osmanlılarda *kanunnâme* teriminin anlamı; vezirlerin ve paşaların yürürlüğe koyduğu düzenlemeler, yetkili bir kamu otoritesinin belirlediği kanunlar ya da hukukî reform tasarılarını kapsayacak şekilde genişlemiştir.¹⁴⁰ Osmanlı Devleti'nde kanunnâmeler her zaman Türkçe kaleme alınmıştır.

¹³⁷ Velidedeoğlu, *Mecelle*'nin ilk 100 maddesini (ilk madde fikhın tanımını yapmakta olup küllî kaide niteliği bulunmamaktadır), gereğinden fazla önemsenmiş bulmaktadır. Ona göre, birkaçı istisna, bu maddeler tüm İslâm hukukunun değil sâdece *Mecelle*'nin bile genel kuralı olmaktan uzaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Velidedeoğlu**, ss. 286-7.

¹³⁸ **Gedikli**, s. 88.

¹³⁹ Ali Adem Yörük, "İlk Hukuk Lûgatlerimiz (1870-1928)", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Yıl: 2006, Sayı 2, s. 101.

¹⁴⁰ Halil İnalçık, "Kanunnâme", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kanunname>, Erişim: 21.07.2022.

Örneğin beş yüz yılı aşkın bir süre önce yazılan Fatih Kanunnâmesi, sâde bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Kanunnâmenin bir maddesi şöyledir:

“Ve şeyhü'l-islâm ulemanın reisidir. Ve muallim-i Sultan dahi kezalik serdâr-ı ulemadır. Vezir-i âzam onları riayeten üstüne almak münasiptir.”

Kanunnâmenin diğer maddeleri de benzer bir sâdelikte yazılmıştır. Bu durum, kanunnameyi yazan Leyszâde Mehmed Efendi'nin kanunnâmenin girişindeki “ve herkes müstefid olmak için ıstılah ve ibarattan feragat olunup...” ifadelerinden de anlaşılmaktadır.¹⁴¹

Osmanlıların cezaî, hukukî, idarî, malî ve adlî düzenlemelerini içeren ve II. Bayezid döneminde “*Kitab-ı Kavanin-i Örfiyye-i Osmaniye*” başlığıyla yürürlüğe konulan kanunnâmenin dili de dönemine göre sâde sayılabilir. Bununla birlikte, Fatih Kanunnâmesine göre daha fazla Arapça kelime kullanılmaya başlandığının altını çizmek gerekir. Kanunnâmenin “içindekiler” bölümünden bir parça şöyledir:

*"EVVELKİ BAB dört fasıl üzerine tertip olunup cinayat mukabelesinde olan cürüm ve siyaset beyanında vaz' olundu ki sipahi ve raiyet ve şerif ve vazî ve denî ve refî, arasında müşterektir. Şöyle ki her kim bu ceraimden birisiyle mücrim ola, mukabelesinde tayin olunan ukubetle muakap olur. Fasl-ı evvel zinaya müteallik cürmü beyan eder. Fasl-ı sâni tedarube ve teşatime ve katl-i nefse müteallik cürmü beyan eyler. Fasl-ı salis şürbi-i hamr ve sirkat ve gasp ve taaddiye müteallik cürmü beyan eyler. Fasl-ı râbi mücerret siyasetin beyan eder.”*¹⁴²

¹⁴¹ Kanunnâme genel olarak sâde bir Türkçe ile yazılmış olsa da iş, resmî yazışmalardaki unvanlara gelince ağdalı bir Arapça etkisi devreye girmektedir. Örneğin 30.madde şöyledir: “*Vezir-i âzam: Düstur-i ekrem müşir-i ešham nizamü'l-âlem nâzım-ı menazimü'l-ümem enisü'l-devletü'l-kahire celisü's-saltanatü'z-zahire müdir-i umurü'l-cumhur birreyü's-saib mütemmim-i mehamü'l-enam...*” Aktaran: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Tanzimattan Önceki ve Sonraki Hukuk Dilimizden Örnekler”, **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1978, s. 277; Osmanlıların, unvanları özellikle Arapça kullanmaları gibi dikkat çekici diğer bir bilgiye Selçuklulara ait vesikalarda rastlamaktayız. Resmî yazılarında Farsçayı kullanan Selçuklular, devlet görevlilerinin unvanlarını -Farsça metin içinde- istikrarlı olarak Türkçe yazmışlardır. Örneğin, askerî emirlere *Uluğ hass alp uğurlu, sübaşı beg*; uc kumandanlarına *sipeh-bud-i diyâr-i uc*; kale muhafızlarına *Kutluğ bilge hâss kütüvâl beg*; emir'âriz için *Kutluğ bilge inanç 'âriz beg*; askerlere *Bilge inanç yahşi beg*; naiblere *Uluğ inanç nâib beg*; valilere *Bilge inanç hâss vâli beg*, *Uluğ hâss ked-hudâ beg*, *İnanç kabız beg*; içdiş emirine *İnanç bilge, işdiş-başı* gibi Türkçe unvanlar ilâve edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1958, s. 174.

¹⁴² Aktaran: **Velidedeoğlu**, s. 279.

Burada bir noktanın dikkatlerden kaçmaması gerekir. Eski tarihlerden itibaren, doğrudan halkı ilgilendiren düzenlemelerde Osmanlılar mümkün merteye açık bir dil kullanmıştır. Örneğin, 17. yüzyılın ortalarında yazılan *Kanunnâme-i Osmani* başlıklı eserde yer alan bir düzenleme, dönemine oranla oldukça sâde bir Türkçe ile yazılmıştır:

“*Hamamcılar hamamı pak ve temiz tutar. Suyu mutedil hamamı ısı ola ve dellâkler cüst ü çabük ola, Usturaları keskin ola: Ziyade hizmet edüp muhkem kimse sürüp sabunlayanlar ve kiselerin usturaların pak tutalar. Kâfir başın ve uyuzlu başın traş ettikte usturalarıyla müslümanların başını traş etmeyeler...*”¹⁴³

Kanunnâmelerden başka, devlet görevi olan kişilerin talimatları, halkın arzuhâl ve şikâyetnâmeleri de hep Türkçe yazılmıştır.¹⁴⁴

Genel olarak bakıldığında, Cumhuriyetin ilanından önceki döneme ait hukuk dilinin Türkçe ve Arapça unsurlardan meydana geldiğini söyleyebiliriz. İslâmî literatürün daha çok Arapça eserlerden müteşekkil olması, fıkha dayanan şer’î hukukun da büyük oranda Arapça etkisinde gelişmesine yol açmıştır. Öte yandan, örfî hukuka ait metinler ise hemen her zaman Türkçe kaleme alınmış fakat bu metinlerin dilinde de yer yer Arapça kökenli kelimeler yer almıştır.

Tüm bu söylediklerimiz, iş günlük hayatta sıkça karşılaşılan hukukî terimlere geldiğinde kısmen esnetilmelidir. Örneğin *alım satım, aldatmak, and içmek, bağışlamak, bildirmek, borç, borçlu, dolandırmak, ergen, kınamak, kira, kiracı, köy, kullanmak, mühürlemek, onarmak, ödemek, öldürmek, pay, pişmanlık, pul, rüşvet, satıcı, sermaye, soru, soruşturmak, suç, suçlu, tanık, tanıklık, uzlaşmak, vekil, vergi, yanılmak, yaralamak, yardımcı, yasak, yokluk, yük, zorlamak* gibi kelimeler, ilk bakışta 1930’larda üretilmiş bir dizi öz Türkçe hukuk terimi olarak görülebilir. Halbuki bu kelimelerin hepsi, yazımı 1732 yılında tamamlanan Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi’nin *Lehçetü’l Lügat* başlıklı çalışmasından alınmıştır.¹⁴⁵ Yani bu döneme ait hukuk dilinde Arapça kökenli

¹⁴³ Aktaran: **Velidedeoğlu**, s. 286.

¹⁴⁴ **Gedikli**, s. 56.

¹⁴⁵ Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi, **Lehçetü’l Lügat**, Hazırlayan H. Ahmet Kırkkılıç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara, 2022.

terimlerin fazlaca bulunması, günlük hayatta sıkça kullanılan hukuk dilinin büyük oranda Arapça etkisinde olduğunu söylememize imkân vermemektedir.¹⁴⁶

2. Cumhuriyet Sonrası Hukuk Dili

23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi’nin açılması ve 29 Ekim 1923’te Cumhuriyetin ilan edilmesi, pek çok bakımdan yeni bir devrin ilk adımları olmuştur. Devletin temel fonksiyonları olan yasama, yürütme ve yargı süreçleri ilk yıllarda hızla yeniden düzenlenmiştir. Bu doğrultuda yapılan yasama faaliyetleri, âdeta yeni bir kanunlaştırmalar dönemini başlatmıştır. Hukuk sisteminin büyük bir hızla yeniden şekillendirildiği bu dönemde, hukuk dili nispeten sınırlı olarak etkilenmiştir. Zira eski hukuk sisteminde kullanılan ve belirli hukukî kurumları temsil eden terimlerin büyük bir kısmı, yeni dönemin hukuk sistemine de geçmiştir. Bu nedenle, Osmanlılardan devralınan hukuk dili, Cumhuriyet hukukçuları tarafından bir süre daha kullanılmıştır. Dahası, hukuk dili özleştirilirken üretilen yeni terimler dahi hukukçular tarafından ânında değil zamana yayılarak benimsenmiştir.¹⁴⁷

1930’lardan itibaren önce halkın dili, yani hukukun muhataplarının kullandığı dil öz Türkçeleştirilmiştir. Hâliyle hukuk dili de bu durumdan doğrudan etkilenmiştir. Bu nedenle, hukuk dilinin öz Türkçeleşmesi, önce günlük hayatta, konuşma dilinde olmuştur. Konuşma dilinin ardından doktrin ve içtihadın dili, en son da mevzuatın dili öz Türkçeleşmiştir.¹⁴⁸ Elbette bu sıralama, hukuk dilinin bugüne kadar olan genel seyrini makro planda göstermektedir. Mikro planda yapılan bir inceleme gösterecektir ki, hukuk dilimizin tarihi, bir medcezir andırmaktadır. Örneğin bu sıralamaya göre en son özleşen mevzuatın dilidir. Buna karşılık mevzuat dilinde özleşme eğilimi Meclisin ilk dönem çalışmalarına kadar uzanmaktadır.

¹⁴⁶ Nitekim *Lehçetü’l Lügat* yazarı Esad Efendi, halk arasında yayılmış bazı Arapça ve Farsça kelimeleri, millî bir şuurla Türkçeleşmiş kabul etmektedir. Ona göre, halk tarafından kullanılan her kelime Türkçedir. Bkz. **Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi**, s. 19.

¹⁴⁷ **Hirsch**, s. 194.

¹⁴⁸ Kemal Gözler, **Hukuk Dilinin Öz Türkçeleşmesi Üzerine**, Ekin, Bursa, 2021, s. 9.

1920’li yıllarda hazırlanan Medeni Kanun, Borçlar Kanunu, Ceza Kanunu, İcra ve İflâs Kanunu gibi temel kanunların dilinde sınırlı bir özleşme eğilimi görülmektedir.¹⁴⁹ Bu eğilim, 1930’larda Dil Devriminin de etkisiyle tasfiyeciliğe doğru kaymıştır. Özellikle 1945’te anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi, hukuk dili açısından tarihî bir dönüm noktası olmuştur. Hukuk dili oldukça erken bir dönemde değişime sokulmasına rağmen, temel kanunlarımızdaki Arapça kökenli kelimelerin tasfiyesi ancak 2000’li yıllarda gerçekleştirilebilmiştir.¹⁵⁰ 4271 Sayılı Türk Medeni Kanunu 2001’de, 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu 2004’te, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu, 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu da 2011’de yürürlüğe girerek hukuk dilinde öz Türkçeleşme zirveye ulaşmıştır.¹⁵¹

3. Anayasaların Dili

Türkiye tarihinde; 1876, 1921, 1924, 1961 ve 1982 tarihli olmak üzere beş adet anayasa bulunmaktadır. Bu başlık altında, her bir anayasa “hukuk dili” çerçevesinde ele alınmaktadır.

a) *Kanun-i Esâsî*

Cumhuriyet öncesi hukuk dilimizin en önemli metinlerinden olan *Kanun-i Esâsî*, ilk yazılı anayasamız olarak bilinmektedir. 2 asker, 16 sivil bürokrat ve ulemâdan 10 kişi olmak üzere toplam 28 üyeden meydana gelen *Cemiyet-i Mahsusa* adındaki bir kurul tarafından hazırlanan metin, Sadrazam Mithat Paşa’nın başkanlığındaki Heyet-i Vükela’dan da geçerek padişah II. Abdülhamit tarafından 23 Aralık 1876’da kabul ve ilân edilmiştir.¹⁵²

Kanun-i Esâsî, Türkçenin gramerine veya söz varlığına bâriz bir yenilik getirmemiştir. Hukuk dili açısından da olağanüstü katkılarının olduğunu söyleyemeyiz.

¹⁴⁹ Dil bakımından 1920’li yılların istisnai kanunu, 442 sayılı Köy Kanunu’dur. Bu kanunla ilgili tafsilata araştırmamızın devam eden sayfalarında yer verilmiştir.

¹⁵⁰ **Gözler**, 2021, s. 9.

¹⁵¹ 2000’ler sonrasında yazılan İslâm hukuku kitaplarının da önemli bir bölümü öz Türkçe terminolojiyi tercih etmektedir. Günümüzde pek çok fıkıh kitabında, *akit*, *muamele*, *icap*, *muhakeme*, *ariyet* gibi terimlerin yerini *sözleşme*, *işlem*, *öneri*, *yargılama*, *ödünc* gibi öz Türkçe terimler almıştır. Ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için bkz. **Gözler**, 2021, s. 10.

¹⁵² Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, 36. Baskı, İstanbul, 2021, s. 132.

Bununla beraber, anayasanın hazırlık çalışmalarında gündeme gelen “resmî lisan” tartışmaları, o güne kadar Osmanlıların üzerinde pek fazla durmadığı bir konuya dikkatlerin çekilmesini sağlamıştır. Bu bahsi kısaca ele alarak konuya giriş yapalım.

Kanun-i Esâsî’de müstakil bir “resmî lisan” maddesi yoktur. Sâdece, devlette istihdam edilebilme koşulunun düzenlendiği 18. maddede bu hususa yer verilmiştir: “*Tebaa-i Osmaniyenin hidemât-ı devletde istihdam olunmak için devletin lisân-ı resmîsi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır.*” Bu madde esasen memurların Türkçe bilme zorunluluğunu düzenlemektedir. Fakat maddede geçen “*devletin lisân-ı resmîsi olan Türkçe*” ifadesi ile resmî dilin Türkçe olduğu ilk kez anayasal bir güvenceye alınmıştır.¹⁵³ *Kanun-i Esâsî*’nin 18. maddesi ile bağlantılı olarak düzenlenen 57. maddesine göre, meclis çalışmalarının dili Türkçe olacaktır. Yine 68. maddede mebus seçilebilme şartları arasında Türkçe sayılmıştır. Bu düzenlemelerle, dilin kamu düzeni içindeki yeri ve bu yerin hukukî zemini meselesi çözülmüş gibidir.

Aradan biraz zaman geçince, *Kanun-i Esâsî*’ye göre kurulan ilk Meclis-i Mebûsanda Türkçenin daha önce üzerinde pek durulmayan bir özelliği fark edilmiştir. Mebuslar, geldikleri yörelerin Türkçeleri ile konuştuklarından İstanbul Türkçesinden başka diğer lehçelerin Türkçeleri de meclis zabıtlarına girmek durumunda kalmıştır. Fakat bu iş zannedildiği kadar kolay olmamış ve stenograflar âdeta görev yapamaz hâle gelmiştir. Hatta konuşulanları zabıt tutmaya ve yazı diline çevirmeye memur edilen Ahmet Mithat Efendi, işin zorluğundan bir gün bayılmış ve Meclis çalışmaları ertelenmiştir.¹⁵⁴ Bu durum, Türkçenin ele alınmasını gerektiren yeni bir sorun olarak Osmanlıların gündemine girmiştir. Bu kısa tarihî çerçeveyi çizdikten sonra, anayasayı hukuk dili bakımından inceleyebiliriz.

¹⁵³ Bu maddenin Meclis-i Vükelâ’nın hazırladığı anayasa taslağındaki ilk hâlinde, ayrıca, Osmanlı topraklarında yaşayan herkesin kendi dillerinde eğitim ve öğretim görebilmelerini düzenleyen bir cümle daha bulunmaktadır. Ancak anayasa çalışmalarında bulunan Eğinli Said Paşa; zaten bu durumun fiiliyatta böyle olduğunu, bir de anayasada düzenlenmesi durumunda diğer dillerin statülerinin Türkçe ile eşitleneceği endişesini II. Abdülhamit’e bildirerek maddeden bu hususun çıkarılmasını sağlamıştır. Bkz. Yücel Karlıklı, “Türk Anayasaları ve Dil”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Yıl 2012, Sayı 20, s. 56.

¹⁵⁴ Enver Ziya Karal, “Tanzimat’tan Sonra Türk Dili Sorunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi II*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 317.

Kanun-i Esâsî döneminin yaygın hukuk dilinin özelliklerini yansıtmaktadır. O döneme ait 1840 tarihli Cezâ Kanunnâme-i Hümayunu, 1850 tarihli Kanunnâme-i Ticaret-i Berriye, 1851 tarihli Kanun-ı Cedid (Kanun-ı Cezâ), 1858 tarihli Cezâ Kanunnâme-i Hümayunu, 1858 tarihli Kanunnâme-i Arâzî, 1863 tarihli Kanunname-i Hümayun-ı Ticaret-i Bahriye, 1869-1876 tarihli Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye; 1879 tarihli Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanunu, 1880 tarihli Usûl-i Muhâkemat-ı Hukukîye Kanun-ı Muvakkatı, 1917 tarihli Hukuk-ı Âile Karamnâmesi, 1917 tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Şer'iyeye Nizamnâmesi gibi kanunlar incelendiğinde, hukuk dilinin o dönemde kullanılan Türkçe ile ve belâgatli bir üslupla kaleme alındığı, Arapça kökenli kelimelerin yanı sıra Farsça ve Arapça tamlamaların yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.¹⁵⁵ Gerçekten de *Kanun-i Esâsî*'nin metni üzerinde hem söz varlığı hem de dil bilgisi kuralları açısından -tıpkı az önce sayılan diğer kanunlarda olduğu gibi- Arapça ve Farsçanın etkisi vardır.¹⁵⁶

Örnek olmak üzere Anayasanın 7. maddesini aşağıda naklediyoruz:

“Vükelanın azil ve nasbı ve rütbe menasıp tevcihi ve nişan itası ve eyalâtı mümtazenin şeraiti imtiyaziyelerine tevfikân icrayı tevcihatı ve meskûkat darbı ve hutbelerde namunun zikri ve düveli ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilânı ve kuvvei berriye ve bahriyenin kumandası ve harekatı askeriye ve ahkâmı şeriye ve kanuniyenin icrası ve devairi idarenin muamelatına müteallik nizamnamelerin tanzimi ve mücazaatı kanuniyenin tahfifi veya affi ve meclisi umuminin akt ve tatili ve ledeliktiza heyeti mebusanın azası yeniden intihap olunmak şartile feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindedir.”

İlk anayasamızda yer alan bu maddenin dili üzerinden iki noktaya dikkat çekmek isteriz.

- 1. Kanun dilinin değişime olan direnci.-** Örneğin bugün pek çok hukukçu için hiçbir anlam ifade etmeyen *meskûkat* terimi, 765 sayılı TCK ile 2004 yılına kadar hukuk dilimizin bir parçası olarak yaşamıştır. Aynı şekilde; *tahfif*, 1412

¹⁵⁵ Çağlayan, s. 465.

¹⁵⁶ Hakan Özdemir'in tespitine göre, Anayasadaki kelimelerin %75'i yabancı kaynaklıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Özdemir, "**Cumhuriyet Tarihinde Hukuk Dilindeki Değişmeler ve Gelişmeler**", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 23.

sayılı CMUK ile 2004'e kadar ve *intihap*, 6762 sayılı TTK ile 2011'e kadar temel kanunlarımızda kullanılmıştır.

- 2. Bazı terimlerin cebren tasfiye edilememesi.-** *Azil, icra, sulh, idare, meclis, af, fesh* gibi terimler günümüzde son derece yaygın olarak kullanılmaktadır. Oysaki bu terimlerden *azil* için “görevden çıkarılmak”, *icra* için “yürütme”, *sulh* için “barış”, *idare* için “yönetme”, *meclis* için “kamutay”, *af* için “bağış”, *fesh* için “kaldırmak, bozmak” karşılıkları uzun yıllar önce önerilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Üzerinden yaklaşık bir buçuk asır geçse ve hukuk sistemi bambaşka bir hâle bürünse de dilde yerleşmiş bazı kelimeler haricî müdahalelerle tasfiye edilememektedir.

b) 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu

Kanun-i Esâsî'yi yürürlükten kaldırmadan, millî mücadele dönemindeki hukukî dayanak ihtiyacını karşılamak için Büyük Millet Meclisinin hazırladığı ilk anayasa, 20 Ocak 1921'de *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu* adıyla kabul edilmiştir. Bu Anayasa, Türk anayasaları içindeki en kısa anayasa olup biri münferit madde olmak üzere 24 maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler içinde Türkçe ile ilgili bir düzenleme bulunmamakla birlikte, 2.maddesine 1923'te cumhuriyetin ilan edildiği 364 sayılı Kanun'la “Resmî lisanı Türkçedir” cümlesi eklenmiştir.

Tıpkı *Kanun-i Esâsî* gibi 1921 Anayasasında da Arapça ve Farsça unsurlara rastlanmaktadır. Nitekim toplamda 633 kelime bulunan metnin yalnızca 144 kelimesinin Türkçe kökenli olduğu tespit edilmiştir.¹⁵⁷ Bu sayıya “Türkçeleşmiş” kelimeler dahil edilmemiştir. Öte yandan, Arapça ve Farsça kurallara göre oluşturulmuş kelime grubu sayısında *Kanun-i Esâsî*'ye göre ciddi bir düşüş gözlemlenmektedir.

Örnek olmak üzere Anayasanın 5. maddesini aşağıda naklediyoruz:

“Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan âzanın âzalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık heyet lâhik heyetin içtimana kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülmediği

¹⁵⁷ Özdemir, ss. 53-6.

takdirde içtima devresinin yalnız bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet Meclisi âzasının her biri kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.”

Yukarıda alıntılanan maddede, *kalm* olarak gösterilen tamlamalar Türkçe kurallara göre oluşturulmuştur. *Kanun-i Esâsi*'deki “devre-i ictimaiye”, 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nda “içtima devresi” olarak yazılmıştır. Kelimeler aynıdır fakat tamlama bu kez Türkçe dil bilgisi kurallarına göre yapılmıştır. 1921'deki bu tercih, 1924'te bir adım daha ileriye taşınmıştır.

c) 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu

İkinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, henüz ilga edilmemiş *Kanun-i Esâsi* ve olağanüstü koşullarda yazılan yetersiz *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu* ile anayasal bir düzenleme ihtiyacı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu “iki anayasalı” duruma artık bir son verilmesinin gerekmesi üzerine Meclis, yeni bir anayasa hazırlamış ve 20 Nisan 1924'te kabul ederek hukuk tarihimize kazandırmıştır.¹⁵⁸ 1924 Anayasası, 1921 Anayasasına göre uzun ve ayrıntılı bir metne sahiptir. Cumhuriyetin ilanı ile Türk toplum hayatına giren yeni kavramlar ilk kez bu Anayasada yer almıştır.¹⁵⁹ Yine, resmî dilin Türkçe olduğunun ayrıca ve açıkça belirtilmesi bu Anayasayla birlikte bir gelenek hâline gelmiştir.

1924 Anayasası, Türkçe kökenli kelime oranı açısından önceki anayasalara yakın bir görüntüye sahiptir. Zîra Anayasada yer alan toplam 2.587 kelimenin 624'ünün Türkçe kökenli olduğu hesaplanmıştır.¹⁶⁰ Buna göre Türkçe kökenli kelime oranı %24 olmaktadır.¹⁶¹ Öte yandan, metinde Arapça ve Farsçanın kurallarıyla veya unsurlarıyla kurulmuş 250 tamlama bulunmaktadır. Bu sayı, metnin yaklaşık %10'una tekabül etmektedir.¹⁶²

Örnek olmak üzere anayasanın 12. maddesini aşağıda naklediyoruz:

¹⁵⁸ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 290.

¹⁵⁹ Özdemir, s. 59.

¹⁶⁰ Özdemir, s. 63.

¹⁶¹ Aksoy'a göre bu oran %25'tir. Bkz. Ömer Asım Aksoy, "Anayasanın Dili", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, Yıl 1964, Cilt 11, s. 45.

¹⁶² Özdemir, s. 70.

“Ecnebi hizmet-i resmiyesinde bulunanlar, mücazâtı terhibiye veya sirkat, sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyeti suiüstimal, hileli iflâs cürümlerinden biriyle mahkûm olanlar, mahcurlar, tâbiyet-i ecnebiye iddiasında bulunanlar, hukuku medeniyeden ıskat edilmiş olanlar, Türkçe okuyup yazmak bilmiyenler mebus intihap olunamazlar.”

1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, alfabe ve dil devrimlerinin de etkisiyle 1945’te 4695 sayılı Kanunla öz Türkçeleştirilerek “Anayasa” başlığıyla yeniden yayımlanmıştır. Bu yeni metinde, Arapça ve Farsça etkisi olabildiğince azaltılmaya çalışılmış ve istenen büyük oranda elde edilmiştir. Hesaplamalara göre, 1945 metninde toplam 2.423 kelimenin 1.601’i Türkçe kökenlidir.¹⁶³ Böylece, ilk kez, Türkçe kökenli kelime sayısı yabancı dil kökenli kelime sayısını geride bırakarak %66 oranına ulaşmıştır. Benzer bir durum, metnin Türkçe kural ve unsur hâkimiyetinde de görülmektedir. Yabancı kurallara yeni metinde hiç yer verilmemişken yabancı ekle kurulmuş tamlama sayısı da 7’ye düşürülmüştür.¹⁶⁴

Örnek olmak üzere, yukarıda aktarılan 12. maddenin öz Türkçeleştirilmiş hâlini aşağıda naklediyoruz:

“Yabancı Devlet resmî hizmetinde bulunanlar, terhipli cezaları gerektiren suçlardan veya hırsızlık, sahtecilik, dolandırıcılık, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflâs suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, kısıtlılar, yabancı Devlet uyrukluğunu ileri sürenler, kamu hizmetlerinden yasaklılar, Türkçe okuyup yazma bilmiyenler milletvekili seçilemezler.”

Anayasanın bu derece ve birdenbire öz Türkçeleştirilmesi, toplumun bazı kesimleri tarafından kabul görmemiş ve yüksek sesli itirazlarla karşılaşmıştır. Bunun üzerine, 24 Aralık 1952’de 491 sayılı *Teşkilâtı Esasiye Kanunununun Tekrar Meriyete Konulması Hakkında Kanun* kabul edilerek birkaç madde dışında 1924 tarihli metin aynen yürürlüğe konmuştur. 1945 tarihli metnin ömrü gibi 1952 tarihli metnin ömrü de

¹⁶³ Özdemir, s. 75.

¹⁶⁴ Özdemir, s. 82.

yaklaşık 8 yıl sürmüş ve 27 Mayıs 1960'ta yapılan askerî darbe sonrasında yerini 1961'de yürürlüğe girecek olan yeni Anayasaya bırakmıştır.

d) 1961 Anayasası

Çok partili hayata geçiş sonrasındaki ilk anayasamız olan 1961 Anayasası, önceki anayasalara göre oldukça ayrıntılı düzenlenmiştir. Anayasa taslağının hazırlık çalışmalarında metnin redaksiyonuyla görevli Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, metnin diliyle ilgili esas alınan ilkeyi “*halk diline yerleşmiş olan sözcüklerin kökeni ne olursa olsun olduğu gibi alıkoyulması ve değiştirilmemesi, halk diline geçmemiş olan yabancı sözcüklerin yerine de olabildiğince yeni Türkçe karşılıkların kullanılması*” olarak tarif etmiştir.¹⁶⁵ Velidedeoğlu'na göre, o günlerde bazı kişiler tarafından aşırı surette Türkçeleştirilmiş sanılan metin, on beş – yirmi yıl sonra, geri kalmış bir metin hâline gelecektir.¹⁶⁶

1961 Anayasasının 9.316 kelimesinden 5.833 adedinin Türkçe kökenli olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁷ Bu da Anayasanın %63'ünün Türkçe kökenli kelimelerden oluştuğunu göstermektedir.¹⁶⁸ Görüleceği üzere, 1945 tarihli metindeki Türkçe kökenli kelime oranı ile 1961 Anayasasındaki oran birbirine çok yakındır. Zîra 1961 Anayasasında, 1945 metninde yer alan yeni hukuk terimlerinin çoğu aynen kullanılmıştır. Zaten bu tarihten itibaren yeni hukuk terimlerinin büyük bir kısmı hukuk dilimizin aslî unsurları hâline gelmiştir. 1961 Anayasasını hazırlayan komisyonu böyle bir tercihe iten sebep, özleşme taraftarı olmalarından daha çok pragmatist ve orta yol taraftarı bir ekibin sâdeleşmeci görüşleridir.¹⁶⁹

e) 1982 Anayasası

1982 Anayasası, tıpkı 1961 Anayasası gibi askerî darbe yaparak yönetimi ele geçiren bir kadronun gözetiminde hazırlanmıştır. Bu dönemde dil, gerek Millî Birlik Konseyi'nde gerekse anayasa ve diğer kanunların taslaklarını hazırlamakla görevli

¹⁶⁵ Aktaran: Günal Seyit, **Türkiye'de Hukuk Dilinin Dönüşümü**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 167.

¹⁶⁶ **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, C. II, B. 37, O. 1, 04.04.1961, ss. 506-10.

¹⁶⁷ **Özdemir**, s. 96.

¹⁶⁸ Bu oran, Aksoy'a göre %70'tir. Bkz. **Aksoy**, s. 45.

¹⁶⁹ **Seyit**, s. 169.

Danışma Meclisi'nde, en önemli konulardan biri olarak sürekli gündemde kalmıştır. Yalnız ihtilalci kadronun dil için duydukları endişenin ardında yatan sebep kültürden daha çok “kontrol” olmuştur. Nitekim Danışma Meclisi ve Millî Güvenlik Konseyi'nin “dilde muhafazakâr” gibi görünen görüşleri, eleştiri oklarının Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu'nun üzerine yönelmesine yol açmış ve bu kurumların özel hukuk tüzel kişisi statülerine son verilerek yeni kurulan Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlanmışlardır. Böylelikle, dil ve tarih çalışmaları ihtilal hükümetinin denetim ve gözetimi altına alınmıştır.

Kabulünden sonra geçen yaklaşık kırk yıl içinde pek çok kez değişiklik yapılmış olan 1982 Anayasası, hâlen yürürlüktedir. Toplam 193 maddeden oluşan Anayasa, kelime haznesi bakımından en geniş anayasamızdır. Toplam 16.752 kelime bulunan metnin 12.211'i, yani %73'ü Türkçe kökenli kelimelerden oluşmaktadır.¹⁷⁰ Bu oran, 1876 ve 1921 Anayasalarındaki Türkçe/yabancı dil kökenli kelime oranının neredeyse tam tersidir. 1982 Anayasası hem kelime haznesi hem de dil kurallarıyla hukuk dilimizin öz Türkçeleştirilmesi çabalarının artık rayına oturduğunu göstermektedir.

C. Hukuk Dilinde Reform İzleri (1920-1930)

1. Genel Olarak

Osmanlıların son dönemlerinde, Türkçenin sâdeleştirilmesi ve mümkün mertebe Türkçe kelimelerin tercih edilmesi talepli ilk görüşler, hukuk dilini de içine alan geniş bir kapsamda ileri sürülmüştür. Özellikle devlet ve toplum düzeninin yeniden yapılandırıldığı Tanzimat döneminde, yeni yasal düzenlemelerin halk tarafından anlaşılması ihtiyacı, hukuk diline olan dikkatin bir derece daha artmasına sebep olmuştur. Ziya Paşa, 1868'de Londra'da yayımlanan *Hürriyet* gazetesinde çıkan meşhur *Şiir ve İnşâ* başlıklı makalesinde, bu hususu şöyle ifade eder:

“Eski inşâlarda lugat-ı Arabiyye ve ibârât-ı muhayyele var ise de, bari zımnında iyi kötü bir mânâ dahi çıkardı. Şimdi ise asır nazikleşmiş ve efkâr ve politika incelmış olduğundan bazı fermanlar ve mektub-ı Sâmîler ve takrirlerde öyle ibareler

¹⁷⁰ Özdemir, s. 106.

görülyor ki, lugatler herkesin bildiği şeylerken, mânâ-yı sahihi ne olduğu anlaşılmak kabil olmuyor...

...Elyevm resmen ilân olunan fermanlar ve emirnâmeler ahad-ı nâs huzûrunda okutuldukta bir şey istifade edilir mi? Ya bu muharrerât yalnız kitâbette melekesi olanlara mı mahsûstur yoksa avâm-ı nâs devletin emrini anlamak için midir?"¹⁷¹

Ziya Paşa'nın çizdiği bu tablo, Osmanlı sarayının gündemine kadar girmiş ve çözüm yolları aranmışsa da siyâseten derin sancılarla geçen yıllar içinde hukuk diline sıra getirilememiştir. Hukuk diliyle ilgili sistematik reform çabaları ise ancak 1920'den itibaren başlatılabilmektedir.

23 Nisan 1920'de kurulan Büyük Millet Meclisi, vakit kaybetmeden yasama çalışmalarına başlamıştır. Pek çoğu devletin temel fonksiyonlarını ilgilendiren bu çalışmalar, birbirine zıt görüşleri barındıran Meclis Genel Kurulunda şiddetli tartışmalara yol açmıştır. Bazen din, bazen devlet, bazen de millet hassâsiyetinin ön plana çıktığı bu tartışmalarda, yer yer dil ile ilgili tartışmalar da olmuştur. Söz gelimi, konuşması esnasında yabancı dil kökenli bir kelime kullanan mebuslar, çoğu zaman "Türkçe söyle!" sesleriyle ikaz edilmiştir. Bu türden ikazlara ilk dönem meclis zabıtlarında oldukça fazla rastlıyoruz.¹⁷² Ayrıca, pek çok mebus, Türkçenin mevcut durumu ve yasama çalışmalarındaki kullanımıyla ilgili az çok görüş beyan etmiştir. Bu mebuslara; Besim Atalay, Mahmut Esat Bozkurt, Sadri Maksudi Arsal, Refik Şevket İnce, Hikmet Bayur başta olmak üzere pek çok isim örnek verilebilir. Bu isimlerin hepsi Türkçe hassâsiyetini çeşitli vesilelerle göstermişlerdir.

Mecliste Türkçe hassâsiyetini her vesileyle gösteren isim ise hiç şüphesiz Tunalı Hilmi'dir. 1928'deki vefatına kadar hemen her kanun teklifinde, Tunalı Hilmi'yi dil

¹⁷¹ Makalenin tam metni için bkz. **Levend**, ss. 117-22.

¹⁷² Örneğin, istihbârat meselesinin görüşüldüğü 4 Mayıs 1920 tarihli Meclis oturumunda söz alan Bolu Mebusu Tunalı Hilmi, "...şimdi bu cihetleri psikolojik bir tarzda uzun uzadıya..." derken "Türkçe söyle" seslerinden sonra konuşmasına "*Ruhiyata ait birtakım mütalâatta bulunarak sizleri tasdi etmek istemem*" şeklinde devam etmiştir –ki Mecliste Türkçeye en çok vurgu yapan isim Tunalı Hilmi'dir. Dikkat edilirse, Fransızca kökenli "psikolojik" teriminin yerini Arapça kökenli "rûhiyat" almış ve bu terim Türkçe kabul edilmiştir. Bu durum, henüz o tarihlerde öz Türkçecilik düşüncesinin hâkim olmadığını göstermektedir. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.1, C.I, İ.11, 04.05.1920, s. 213.

yönünden değerlendirmelerini aktarırken görebiliriz. Kimi zaman Arapça kökenli bir kelime, kimi zaman Farsça dil bilgisi kuralına göre oluşturulmuş bir tamlama, kimi zaman da hatalı bir Türkçe kullanımı, Tunalı Hilmi'nin şiddetli eleştirilerinden kurtulamamıştır. Onun dikkate değer bir başka yönü ise Türkçe hassâsiyetini sâdece Mecliste yapılan müzâkerelerde değil yasama çalışmalarında da göstermesidir.

Tunalı Hilmi'nin bu konuda ilk çalışması, Meclisin hemen ilk aylarında hazırlayıp sunduğu Türkçe ile ilgili teklifi olmuştur. Bu teklif aynen şöyledir:

“Hâkimiyeti Milliye Gazetesinde şerî, kanunî, ilmî ve fennî fakat lâyete gayyer tabirler müstesna olmak üzere Türkçe olmayan terkiplerin kullanılmamasını ve hatta halk lisanına girmemiş bulunan ve yine Türkçe olmayan kaidelerin istimal edilmemesi gayret olunmasını ve bu tavrımın İstihbarat ve matbuat müdüriyeti umumiyesine havale edilmesini teklif ederim.”¹⁷³

Teklif, yapılan oylama sonucunda müzâkere edilmeye gerek duyulmamıştır. Bu nedenle, henüz o tarihlerde milletvekillerinin konuya bakışını açık bir şekilde bilemiyoruz. 1920'nin sonlarında Türkiye'nin siyâsî gündeminin ne kadar yoğun olduğu göz önünde bulundurulduğunda, en azından teklif için erken bir tarih olduğunu söylemek mümkündür. Zîra Meclisin ilk yılları, devletin temel işleyişine ilişkin yasama çalışmalarına ayrılmış, bu çalışmalar içinde uzunca bir süre dil işlerine sıra gelmemiştir. Tek bir istisna olarak dikkat çekici bir dil kullanımıyla Köy Kanunu ayrıca ele alınmayı hak etmektedir.

2. Hukuk Dilinde Bir İlk: 442 sayılı Köy Kanunu

18 Mart 1924'te kabul edilen 442 sayılı *Köy Kanunu*, hukuk dilimizin en ilgi çekici örneklerinden biri olduğu gibi, dil kullanımı açısından da bir ilk kabul edilmelidir. Kanun, 1924'te Türkiye nüfusunun %70'ini oluşturan köylülerin¹⁷⁴ rahatça anlayabileceği bir dilde, oldukça sâde ve kısa cümlelerle yazılmıştır. Söz gelimi, Kanunun 1. maddesi “*Nüfusu iki binden aşağı yurtlara (köy) ve nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında*

¹⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.4, İ.74, 28.09.1920, s. 400.

¹⁷⁴ Türkan Çetin, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanununun Çıkarılması", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1994, Cilt 2, Sayı 4, s. 29.

olanlara (*kasaba*) ve yirmi binden çok nüfusu olanlara (*şehir*) denir” şeklindedir. Kanunun diğer maddeleri de bu kadar sâde bir üslupla kaleme alınmıştır. Öte yandan, halk dilinde yaşayan *köy derneği*, *köy sınırı*, *köy orta malı*, *salma* gibi Türkçe kelimeler bu Kanunla hukuk dilimize girmiş, böylelikle biraz da bu yolun önü açılmıştır.¹⁷⁵

Kanunun sâde bir dille kaleme alınmasında, İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu müzâkerelerinin etkisinin olduğunu düşünüyoruz. Zîra Meclisi uzun süre meşgul eden fakat bir türlü sonuçlanamayan bu kanun tasarısının köylüler tarafından kolaylıkla anlaşılabilmesi için azamî çaba gösterilmiştir. Teklifin müzâkerelerinde, kimi zaman dilinin ağıdalı olması, kimi zaman da dil bilgisi kurallarına uyulmaması yönüyle ileri sürülen görüşlerden bazılarını, *Köy Kanunu*'nun arka planındaki tartışmaları göstermesi açısından aşağıda alıntılıyoruz.

İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu teklifinin ilk kez görüşüldüğü 24 Eylül 1921 tarihli birleşimde Tunalı Hilmi, dil bilgisi kurallarına uyulmadığından yakınlıkla bunu bir örnek üzerinden göstermiştir:

“...maatteessüf lisandan bahsedeceğim. Eğer encümen tasvib ederse dikkat buyurur ve tashih eder. ‘Masarifi zaruriyei dairesini tediye edebilecek’ tâbirini gördükçe Fransızca kokuyor zannediyorum. Gibisi de fazladır. Ben böyle Türkçe görmedim. Masarifi zaruriyei dairesini temin ve saire gibi kelimeler kullanılır. Kanunlarda müstakbel konulmaz, yani ‘cek, cak’ konulmaz, müzari kullanılır. Binaenaleyh ‘edebilir’ kullanılır...”¹⁷⁶

14 Haziran 1922 tarihli birleşimde, teklif hakkındaki görüşmeler hâlen sürerken Tunalı Hilmi’yi yine kanunun diliyle ilgili sitem ederken görüyoruz:

¹⁷⁵ Seyit, s. 59.

¹⁷⁶ Bu konuşma üzerine, Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey’in “Türkçe dersi mi veriyorsun?” diye çıkışması üzerine Tunalı Hilmi, “Evet Allah yazmışsa bu dersi ta ölünceye kadar vereceğim. Çünkü bana evvelâ dil lâzım” demiştir. Gerçekten de Tunalı Hilmi, 1928’deki vefatına kadar Türkçe kavgasından hiç vazgeçmemiştir. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.1, C.13, İ.81, 24.09.1921, s. 21.

“Arkadaşlar, bu kanunla son derecede alâkadar görüdüğüm halde ben maalesef fazla ve tamamiyle muterizim. Zira dehşetli surette yüklüdür. Bu zavallı halk bu yükün altından çıkabilirse ki, ben ağlarcasına müteessiren söylüyorum...

...Bu Türk oğlu dünyanın en güzel diline malik olduğu halde berbat bir hale getirilmiş melez dilin karşısında dilsiz bir hale gelmiştir. Adliye Encümeninden istirahat eylerim. Basitten mürekkebe doğru gitmek yani halkın seviyesine yarıyacak bir esas takibederek gayetle basit mevaddı hukukiyeyi tesbit ettikten maada bilhassa Türkçe yazmaya gayret buyursun. Emin olsun ki, ne kadar Türkçe yazarsa o kadar büyük hizmet etmiş demektir. Böyle yapmazsa hiçbir kıymeti olmaz efendiler.”¹⁷⁷

Bu konuşmadan bir hafta sonraki birleşimde, Kütahya Milletvekili Besim Atalay da tasarının dilindeki sorunlara dikkat çekmiştir:

“Tathir, teybis gibi birtakım kelimeler vardır. Bu kanun halkın eline dağıtılacaktır. Sonra köylü bununla amel edecek. Rica ederim, köylü bunlardan ne anlar? Bunların Türkçede mukabili varken, neden kullanılmıyor?”

Bu soruları üzerine alan Kayseri Mebusu Ahmed Hilmi Bey, Türkçenin içinde bulunduğu durumdan bahsederek dönemin “orta yolcu” yaklaşımını temsilen cevap vermiştir:

“Evet efendim, şayanı arzudur ki, bunların mukabilini bulalım ve tamamen Türkçe olarak yazalım. Fakat malûmuâliniz yapılamıyor. Umumi kelimeler var, herkesin bildiği kelimeler var. Onlardan henüz kurtulamadık. Zannediyorum ki, siz de birçok Arabi kelimeler kullanıyorsunuz ve herkesin de anlayabileceği kelimeler vardır. Fakat bunlar tâyin ve tesbit edilir ve tamamiyle mukabilleri bulunursa o zaman yaparız. Şimdi karışıktır.”¹⁷⁸

İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu teklifi hakkındaki görüşmeler, 1923 yılında da devam etmiştir. 22 Ocak 1923 tarihli birleşimde, yine Tunalı Hilmi, bu kez biraz da ironiyle kanunun diliyle ilgili sitemlerini sürdürmüştür:

¹⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.20, İ.54, 14.06.1922, s. 433.

¹⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.20, İ.59, 21.06.1922, s. 548.

“Maalesef yine lisandan bahsedeceğim. Hiç olmazsa köylünün değil, mektep görmüş olan münevverin bile anlayabileceği bir şekilde yazsalar çok müteşekkire kalırdım...

...Adliye Encümeni burada nasılsa büyük bir hatada bulunmuş efendiler, ahiz ve ita mı denilmek lâzım gelir? Arapçası; Arapça bilmiyorum, alacak verecek dâvası demiş. Nasıl olmuş da büyük bir hataya sapmışlar? Bilmem bu kadar Arapça terkipler arasında bu güzelim Türkçe kelime hiç yakışmıyor arkadaşlar.”¹⁷⁹

24 Eylül 1921’de müzâkerelerine başlanan kanun teklifi, uzun bir süre boyunca Mecliste müzâkere edilmiş fakat olumlu bir sonuç alınamamıştır. Müzâkerelerden geriye, uzun uzun süren tartışmalar kalmıştır. Bu vesileyle, kanun dilinde hassâsiyet gösterilmesi gerekliliği, Meclisin ilk çalışmalarında kendini göstermiştir. Bunun sonuçlarını, *Köy Kanunu* tasarısı için yazılan Dâhiliye ve Adliye Encümenlerinin müşterek mazbatalarında yer alan “...*halka, halk dili ile hitabetmek zannediyoruz ki daha doğrudur*” cümlesinde görebiliriz.¹⁸⁰

Baştan sonra Dâhiliye Vekili Ahmet Ferit Tek tarafından kaleme alınan¹⁸¹ *Köy Kanunu*, dönemindeki diğer kanunlara oranla oldukça sâde bir Türkçe ile yazılmasına rağmen, yine de bazı maddelerinin dili eleştirilmiştir. Örneğin, tasarının 22’nci maddesindeki “*cünha*” terimi müzâkerelerde tartışma konusu olmuştur. Kastamonu Mebusu Veled Çelebi İzbudak “*Cünha yazılmış, bunu açık Türkçe niçin yazmıyorsunuz, suç demiyorsunuz veya kabahat demiyorsunuz?*” diyerek itiraz etmiştir. Karesi Mebusu Vehbi Bey’in *cünhanın* kanunî bir tabir olduğunu söylemesi üzerine, Veled Çelebi bu kelimenin köylüler tarafından bilinemeyeceğini ifade etmiştir.¹⁸² Bu tartışma *cünha* lehine sona ermiş ve madde tasarısındaki hâliyle kanunda yerini almıştır. Bugün neredeyse tümüyle unutulmuş olan *cünha*, Köy Kanunu sâyesinde uzun bir süre hukuk dilimizin bir parçası olarak mevzuatta yaşamıştır.

¹⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.26, İ.174, 15.01.1923, s. 370.

¹⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.6, İ.108, 21.02.1924, s. 211.

¹⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.6, İ.108, 21.02.1924, s. 241.

¹⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.7, İ.9, 11.03.1924, s. 308.

3. Türkçe Kanunu ve Kanunların Sâde Yazılmasıyla İlgili Teklifler

TBMM’de Türkçe ile ilgili ilk kapsamlı teklif, Tunalı Hilmi’nin “30-35 yıllık kanaatim” dediği Türkçe kanunu teklifidir. Teklife göre, Maarif Vekilliği’nde Türkçe Komisyonu kurulacak, terimler Türkçeleştirilecek, okul kitapları Türkçe kurallara göre hazırlanacak, matbûat ve resmî yazılarda bu kurallara riayet edilecek ve kanunlar bu kurallara göre hazırlanacaktır.¹⁸³ 23 Ağustos 1923 tarihinde Meclise sunulan teklifin akıbeti, 1 Eylül 1923 tarihli birleşimde okunan Lâyiha Encümeni mazbatasına göre sonuçsuz kalmıştır:

Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey tarafından 23 Ağustos 1339 tarihinde verilip (Türkçe Kanunu) unvanını haiz olan teklifi kanuni Encümenimize teklif ve müzakere edilmiş ve teklifi mezkûr mevzuu türkçenin istiane ettiği esaslarla gayrikabili telif görüldüğü gibi lisaniyata mütedair hususat için tedabiri zecriye tehdidi altında kanun vaz'ı mevzuatı hukukiyeye mugayir olmakla mezkûr teklifin şayanı müzakere olmadığına karar verilmiş olduğundan Riyaseti Celileye takdim kılındı.¹⁸⁴

Tunalı Hilmi’nin müzâkere edilmeye değer görülmeyen Türkçe kanunu teklifi, Besim Atalay’ın açık desteğini kazanmıştır. Üstelik Atalay yalnız destek vermekle kalmamış, bir de temennisini dile getirmiştir:

“Tunalı Hilmi Bey arkadaşımızın çok saf, çok samimî ruhundan kopan Türkçemizi korumak, Türkçemizi yüceltmek hususunda daima şu kürsüden yükselttiği vaveyla çok kere aramızda lâyük olduğu kabule karin olamamıştır. Arkadaşlar! Dünya yüzünde bizim kadar hiçbir milletin dili karışık değildir.

Encümen ret esbabından biri olarak diyor ki: Türk dili istiane ettiği esastan ayrılamaz... Efendiler! Türk dili hiçbir vakitte başka yabancı bir dilden yardım dilenmiyecek kadar yüksektir. Fakat ne yapalım ki; dünkü mefküresizler dilimizin içerisine bol bol Acemce, Arapça kattıkları gibi bugünküler de bol bol Frenkçe, bilmem nece katıyorlar. Bugün dilimizi, Hükümetin, siyasî kapitülâsyonlardan

¹⁸³ Levend, s. 391.

¹⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.1, İ.12, 01.09.1923, s. 338.

kurtulduğu gibi, yabancı kaidelerden, yabancı kapitülâsyonlardan kurtaramıyacak olursa tam ve kâmil bir millet haline gelemeyiz...

...ne yapılmak lâzımgeliriyorsa erbabı hallüakidden müteşekkil bir encümene, bir derneğe bu işi göndermeli, onlar düşünüp taşınmalı, bize gerek olan dili meydana çıkarmalıdır.”¹⁸⁵

Mazbata Muharriri Ahmed Sâki Bey, Encümenin teklifi engelleme gerekçesini şöyle açıklamıştır:

“...biz hiçbir vakit lisanın tekemmülü için birtakım ilmî encümenlerin teşekkülüne ve sair bu gibi hususat için mesaiye mugayir bir karar vermedik. Teklifi kanunide deniyor ki: Böyle Türkçe olmıyan kelimeleri istimal edenlere bir ceza tâyin edelim. Encümen bu noktai nazardan teklifi şayanı müzakere görmiyerek Riyaseti Celileye takdim etmiştir.”¹⁸⁶

Teklifi geri çevrilen Tunalı Hilmi, Türkçe meselesine bakış açısının daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, genellikle meselenin sâdece kelimeler yönüyle ele alındığını, teklifinde kelimelerden bahsetmediği hâlde Lâyiha Encümeninin değerlendirmeyi kelimeler üzerinden yaptığını, kendisi için önemli olan hususun dil bilgisi kuralları olduğunu belirtmiş ve şöyle eklemiştir:

“Arkadaşlar! Şimdiye kadar gerek gazetelerde, gerek mecmualarda Türkçeyi basitleştirmek hususunda gördüğüm mübaheselerden, gerek şifahi mübaheselerden gerek Lâyiha Encümeninin tahrirî ve şifahî izahatından şunu anlayabiliyorum ki: Türkçeyi basitleştirmek, sâdeleştirmek denilince kelime anlaşılıyor. Dünyada hiçbir dil yoktur ki her kelimesi mutlak surette kendisinin olsun. Her millet kendi dilinden başka komşusu olan diğer milletlerin dilinden de kelimeler alır. Eğer ben evvelemirde Türkçeci isem Türkçeciliğin kelime taraftarı değilim. Kaideciliği taraftarıyım. Bir misal arz edeyim: (Allah, Tanrı, Çalap) bunların hangisi Türkçedir? Arkadaşlar, kimi Çalap der, kimi Tanrı der, kimi Allah der. Hayır arkadaşlar ben Allah dediğim zaman ruhumda hissettiğim o derin hisleri ve duyguları diğer

¹⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.1, İ.12, 01.09.1923, s. 338.

¹⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.1, İ.12, 01.09.1923, s. 339.

kelimelerde katiyen hissedemiyorum. Ulu Tanrı dediğim zaman bile hissedemem. Bence bu üç kelimenin en iyisi Allah kelimesidir. Bakınız! Şimdi kelime bile ne kadar itidalkâr bulunuyorum. Şu halde bunu bırakalım. Asıl benim ruhumu otuz, otuz beş yıldan beri işgal eden meseleye gelelim. Dedim ki: Hiçbir dil yoktur ki, diğer dillerden kelime almış olmasın. Fakat arkadaşlar, bendenize bir dil gösterebilir misiniz ki, yabancı dillerden yabancı kaideler almış olsun?”¹⁸⁷

Kendisi de bir çiftçi olan ve 1924 İzmir İktisat Kongresi’ne Kastamonu Çiftçiler Temsilcisi sıfatıyla katılan Mehmed Fuad Bey (Mehmet Mühto), köy insanının sesini dile getirerek Türkçe’nin anlaşılma sorununa bir an önce çözüm bulunması gerektiğini ifade etmiştir:

“Halkın ekseriyeti çiftçi ve köylüdür. Çiftçinin ana lisanı Türkçedir. Köylüye bir gazete geldiği zamanda imam efendi okuyor. Köylü bundan bir şey anlamıyor. Hükümetimiz Türk olduğu için Türk dilinin terakki ve tealisi lazımdır, elzemdir. Bendeniz buna taraftarım. Türk lisanının ecnebi kelimelerden âzade olarak terakki ve tealisi elzem değil, hattâ farzdır.”¹⁸⁸

Dilin sâdeleşmesine esas itibariyle taraftar olmakla beraber bunu Meclisin değil kurulacak bir bilim kurulunun halletmesi gerektiğini savunan Ergani Mebusu İhsan Hâmid Bey ise asıl görevin büyük ediplerimize düştüğünü belirtmiştir.¹⁸⁹

Görüşmeler sonunda, Denizli Mebusu Mazhar Müfid, İzmir Mebusu Mahmud Celâl ve Giresun Mebusu Hâcim Muhiddin, teklifin Maârif Encümenine havalesini teklif etmiş ancak yapılan oylama sonucunda müzâkeresi gerekli görülmemiştir. Bu sonuç, Tunalı Hilmi tarafından “Tohumlar yaşar!” denilerek protesto edilmiştir.¹⁹⁰ Ekilen bu

¹⁸⁷ Bu görüşmede dikkat çeken diğer bir husus, 12 Temmuz 1932’de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin ilk umumî kâtibi ve dil reformunun önde gelen isimlerinden Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Ünaydın’ın, Türkçe Kanunu teklifinin müzâkeresine pek sıcak bakmadığını gösterir yaklaşımıdır. Görüşmeler sırasında Meclisin akademi olmadığını, bu konuların Mecliste halledilecek konular olmadığını, teklifteki yaptırım hususunun (teşbihle) bir benzerinin dünyada olmadığını kısa itirazlarla ifade etmiştir. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.2, C.1, İ.12, 01.09.1923, ss. 339-41.

¹⁸⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.2, C.1, İ.12, 01.09.1923, s. 341.

¹⁸⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.2, C.1, İ.12, 01.09.1923, s. 341.

¹⁹⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.2, C.1, İ.12, 01.09.1923, s. 342.

tohum, uzun bir süre filiz vermeyi beklemiş ve 1926 baharında ansızın tarihe gömülmüştür.

Maârif teşkilâtına dair kanun teklifinin müzâkere edildiği 20 Mart 1926 tarihli birleşimde, Tunalı Hilmi –sonunda olacakları bilmeden- ilk defa memnun ve ümitvar konuşmuştur:

“Geç olsun da güç olmasın derler, inşallah bu sefer bu darbimesel ortadan kalkar da mümkün olabildiği kadar süratle terâkki yolunu tutarız. Bugün karşınıza çıkan arkadaşınız Türkler arasında kendisini kuvvetli bulmaktadır. 30 - 35 seneden beri çığlıklar kopardım, naralar attım, yazdım, çizdim akıbet bugün emelime kavuşuyorum. Zira Maarif Vekâletinde bir (Dil Heyeti) teşkil ediliyor. Arkadaşlar! Evvelki Meclis benim Türkçe kanunumu reddetti. Bu Meclisiniz Türkçe kanununu bir buçuk senedir süründürüyor. Fakat bütün bunlara rağmen Tunalı'nın mefkûreleri tecelli ediyor. Yaşasın Maarif Vekâleti!”¹⁹¹

Bahsi geçen Türkçe kanunu teklifi, bu açıklamadan sonra yalnızca on gün daha sürünebilmiştir! Zîra *Maarif Teşkilâtına Dair Kanun* ile Dil Heyeti'nin kurulacak olması, Türkçe kanununa ihtiyaç kalmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Teklifin reddine dair Maarif Encümeni mazbatasında şöyle denilmektedir:

“Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Beyin (Türk Dili) hakkında teklifi kanunisi mütalaa edilmiştir. Esas itibariyle muvafık olduğu varestei izahıdır. Ancak ahiren kabul edilen (Maarif Teşkilâtına dair) kanun mucibince bir (Dil Encümeni teşkil) edileceğinden muameleden müstağni bulunan işbu teklifi kanununun reddi muvafık görülmüştür.”¹⁹²

Kanun teklifinin reddedilmesi üzerine, ismini aldığı Tuna gibi coşkun bir hâle gelen¹⁹³ Tunalı Hilmi, uzun ve sert bir konuşma ile Türkçe kanunu teklifini müdâfaa etmiştir:

¹⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.23, İ.74, 20.03.1926, s. 505.

¹⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.23, İ.79, 29.03.1926, s. 386.

¹⁹³ Teşbihin sahibi, konuşmaların şahidi Kâzım Vehbi Bey'dir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.23, İ.79, 29.03.1926, s. 387.

“Benim en büyük düşmanlarımdan olan Arapça, Acemce kaidelerini el’an kullanırlarsa acaba Maarif Encümeninin teşkil edeceği Dil Encümeninde buna, bu ruha riayet edilecek midir? Meselâ ‘varestei izahtır’ diyorlar. Hiç olmazsa izahtan varestedir desinler...”

(Meclis üyelerinin “müdâfaa hazırlığı yok” sesleri üzerine devamla)

“Arkadaşlar! Hazırlığım 35 yıllıktır ve 35 yıllık kanaatle karşınıza çıkıyorum. Yalnız bir hazırlığım olacaktı ki onu yapmamış oluyorum. O da size bir çingene alacası gibi karşınıza bir levha getirip gösterecektim, orada hâkimiyeti milliye, millet hâkimliği, milletin hâkimiyeti, hâkimiyeti millet gibi tam sekiz klişe vardır. Arkadaşlar! Hangi dilde böyle sekiz klişe vardır...”

“Dünyada hangi, memlekete gidecek olursanız o memleketin iki dili vardır. Biri: alelade dildir, halk dilidir. Biri âli mevzulara ait dildir. Bizde ise dil üçtür: Birincisi; bugünkü piç, murdar, mel’un dil, bizi öldüren, asırlardan beri bu türkü öldüren dil Arapça, Farisice kaideden vücade gelmiş uydurma saçma dil...”¹⁹⁴

Tamamen celallenmiş olan Tunalı Hilmi, öz Türkçeleşmeyi bir istiklâl mücâdelesini olarak gördüğünü ifade etmiştir:

“Deniyor ki aman Türkçe sâdeleşsin, hayır arkadaşlar! Türkçe Türkçeleşecek, Türkçeleşmezse Türk kurtulamaz...”

“Dil Encümeni buraya gelmezden evvel, Maarif Vekili nasıl bir kanun getirdi? Arapça, Acemce kaideler, terkiplerle dolu...”

“Bu kanun yapılmadığı takdirde o heyet doğrudan doğruya kendi zihniyeti ile hareket edecek ve kıyamete kadar yine bu mel’un uydurma diller devam edecek, evlatlarımızı öldürecek, milletimiz terakki edemeyecek, yükselemeyecek. Çünkü kanun, dilimizin Arapça, Acemce kaidelerin on senede, on beş senede dilinizden kurtulmasını emrediyor...”

“Binaenaleyh soruyorum size, arkadaşlar! Her gün gözümün önünde kitaplarımda bulunuyor, her an onu kullanıyorum, imdi size soruyorum, arkadaşlar bir ecnebi

¹⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.23, İ.79, 29.03.1926, ss. 386-7.

devletin kanunlariyle yaşamağa razı mısınız? (Hayır sesleri). O halde nasıl oluyor da Arapça, Acemce kaidelerle dilinizin istimaline rıza gösteriyorsunuz.” (Alkışlar), (Kâfi sesleri).¹⁹⁵

Böylelikle Türkçe kanunu teklifi Meclis gündeminden düşmüştür. Maarif Encümeni mazbatasında da ifade edildiği üzere, teklif şeklen reddedilmiş olsa da esasen uygun bulunmuştur. Bir diğer ifadeyle, teklif lafzen kanunlaşmamış, rûhen reddedilmemiştir.

Türkçe kanunu teklifinden sonra, bu kez doğrudan kanunların yazım dilini düzenlemek adına iki ayrı teklif Meclise sunulmuştur. Bu teklifler, kanunların sâde ve açık yazılmaları için gerekli çalışmaları yapmak üzere Meclis bünyesinde encümen kurulması talebini içermektedir. Bunlardan *ilki*, Meclisin Türkçe hassâsiyetiyle bilinen mebuslarından Besim Atalay tarafından sunulan 2/324 sayılı “*Kanunların sâde ve açık yazılmasını temin için Mecliste bir (Dil Encümeni) teşkil edilmesi*” hakkındaki kanun teklifidir. Teklif 19 Mart 1924’te Lâyiha Encümenine, 21 Nisan 1924’te Maarif ve Nizamnamei Dâhili encümenlerine havale edilmiştir.¹⁹⁶ *İkincisi*, Urfa Mebusu Mustafa Saffet Yetkin’in 4/326 sayılı “*Kanunlarda sâde Türkçe*” unvanlı ve ihtisas erbabından *müntehap bir encümen teşkili* hakkındaki teklifidir. Teklif 8 Şubat 1926 günü Nizamnamei Dâhili Encümenine havale edilmiştir.¹⁹⁷

Her iki teklifi de değerlendiren Nizamnamei Dâhili Encümeni’nin “tayini muameleye mahal olmadığına dair” düzenlediği rapor, 30 Nisan 1927 günü Mecliste okunarak kabul edilmiştir.¹⁹⁸ Böylelikle, Türkçe kanunu teklifinden sonra, kanunlarda Türkçe kullanımıyla ilgili teklifler de Meclis tarafından reddedilmiştir. Dikkatimizi çeken konu şudur: Her üç teklifin ret gerekçesinde de “uygun olmaması” değil “zaten fiilen uygulanmış olması” öne sürülmüştür.

¹⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.23, İ.79, 29.03.1926, s. 387.

¹⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.8, İ.43, 21.04.1924, s. 952.

¹⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.22, İ.52, 08.02.1926, s. 103.

¹⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.31, İ.61, 30.04.1927, s. 310.

4. Kanun Dilinde Karmaşa İzleri

TBMM'nin ilk dönemlerinde hazırlanan kanunların müzâkerelerinde, bazen Türkçe muadili olmasına rağmen yabancı kökenli kelime kullanılmasına itiraz edilmiş, bazen de muâdil kelimelerin aynı metinde birlikte yer alması eleştiri konusu olmuştur. Bu itiraz ve eleştirilerin merkezinde Türkçe hassâsiyeti ve kanun dilinin sıhhati endişesi yer almaktadır. Kanun dilinde bugüne kadar süregelen bazı karmaşa izlerinin hâlen silinememiş olmasından anlaşılmaktadır ki, endişeler yersiz değildir. Bu başlık altında, araştırmamızın dar kapsamı içinde kalarak bazı örneklerden bahsedilmektedir.

Şirket ve ortaklık.- Arapça kökenli *şirket* kelimesi, sözlükte “*bir iş için birden fazla kimsenin meydana getirdiği ticârî ortaklık*” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁹⁹ Türkçe kökenli *ortaklık* kelimesi ise “*iki veya daha fazla kimsenin kazanç elde edip paylaşmak amacıyla iktisâdî veya mâlî bir teşebbüs için kurdukları, tüzel kişiliği olan topluluk, şirket*” şeklinde tanımlanmıştır.²⁰⁰ Yani *şirket* ve *ortaklık* kelimeleri birbirleri yerine kullanılabilen aynı mânâdaki iki kelimedir. Bugün için bu kelimelerle ilgili herhangi bir tereddüt de yoktur. Fakat geçmişte, ticaret hukukumuzun ilk düzenlemelerinde *şirket* ve *ortaklık* kelimelerinin farklı terimler olarak anlaşıldıklarını tespit ettik.

İşin özü şudur: 1924'ün ilk aylarında, limited şirketler ve kooperatiflerin ticaret şirketlerinden sayıldığına dair *Ticaret-i Berriye Kanunnamesi* 'ne eklenecek olan madde, “*Mezkûr olan üç nevi şirketten maada (Limited şirketleri) ile (Kooperatif) yani ortaklık şirketleri de ticaret şirketlerinden mâduttur*” şeklindedir. Görüldüğü üzere, kanun koyucu, burada *kooperatif* terimine karşılık olarak *ortaklık* terimini kullanmıştır. Bir diğer ifadeyle, bugün kullanılan aksine *ortaklık* terimi, *şirket* mânâsında değil, *şirketin* bir türü olan *kooperatif* mânâsında kullanılmıştır.

Tunalı Hilmi, *kooperatif* terimiyle ilgili itirazlarını Mecliste aşağıda nakledilen sözleriyle tartışmaya açmıştır:

¹⁹⁹ Misalli Büyük Türkçe Sözlük, <http://www.lugatim.com/s/şirket>, Erişim: 12.01.2023

²⁰⁰ Misalli Büyük Türkçe Sözlük, <http://www.lugatim.com/s/ortaklık>, Erişim: 12.01.2023

“Burada tekrar tekrar söylenen sözler vardır. Kooperatif ortaklık deniyor. Arkadaşlar, burada ortaklığın mukabili şirkettir. Şirketin mukabili olarak ortaklığı kabul ederse kooperatif mutlak surette (Ortaklık ortaklığı) olacaktır. O halde işin içinde bir yanlışlık vardır.”

“Kooperatifin mukabili olsa olsa (İmece) dir (Bravo sesleri) bence arkadaşlar. Şirket; ortaklık diyemeyiz. Eğer Fransızca'yı tatbik edecek olursak şirket; Fransızcada kooperasyonun mukabili olabilir. Şu halde şirkete²⁰¹ daha fasih ve daha beliğ bir Türkçe ile (ortaklama) diyebiliriz.”²⁰²

Tunalı Hilmi'ye göre, *kooperatif şirket* için *imece* denilmezse de hiç olmazsa *ortaklama şirket* denilmesi Türkçeye daha uygun olacaktır. Bu öneriyeye karşılık, İktisat Vekili Hasan Saka, *kooperatif* terimi için *imece* denilmesinin de mümkün olmadığını, imecede emek yardımlaşması varken kooperatiflerde sermâye yardımlaşmasının söz konusu olduğunu açıklamıştır.²⁰³ Yapılan müzâkerenin ardından oylamaya geçilmiş ve teklif değişikliği yapılmaksızın kabul edilmiştir.

Böylece, 05.01.1924 tarih ve 396 sayılı *Ticareti Berriye Kanununun Faslı Salisinin Onuncu Maddesine Müzeyyel Kanun* ile hukuk dilimize *ortaklık şirketi* denilen bir terim girmiştir. Yaklaşık iki yıl sonra hazırlanan 29.05.1926 tarih ve 865 sayılı *Ticaret Kanunu*'nda bu terim *kooperatif şirket* hâline getirilmiştir.²⁰⁴ Ayrıca bu Kanunda *ortak* yerine *şerik* terimi kullanılmıştır. 29.6.1956 tarih ve 6762 sayılı *Türk Ticaret Kanunu*'nda *kooperatif şirket* kullanılmaya devam edilmiş ancak *şerik*, yerini *ortak* terimine bırakmıştır.

Şirket ve *ortaklık* terimlerinin geçmişinde yatan bu kararsızlığın izleri hâlen kanundan silinememiştir. 6102 sayılı *Türk Ticaret Kanunu*'nun *şirket* ve *ortaklık*

²⁰¹ Konuşmanın akışından Tunalı Hilmi'nin burada *kooperatif şirketi* kastettiği anlaşılmaktadır.

²⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.4, İ.79, 05.01.1924, s. 688.

²⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.4, İ.79, 05.01.1924, s. 688.

²⁰⁴ 865 sayılı Ticaret Kanunu'nun kooperatiflerle ilgili hükümlerini eleştiren İleri'ye göre, kanun koyucu kooperatifin tam olarak vasfını da doğru tayin edememiştir. Bkz. Suphi Nuri İleri, "Kooperatif Kanunu Ne Gibi Faideler Temin Eder?", *Yeni Ses Dergisi*, Yıl 1939, Sayı 2, ss. 12-3.

terimlerinin kanunîliğini düzenleyen 1531. maddesi, âdeta hukuk dili tarihimize düşülmüş bir pişmanlık cümlesi gibidir:

Bu Kanuna göre “ortaklık”, “kollektif ortaklık”, “komandit ortaklık”, “anonim ortaklık”, “sermayesi paylara bölünmüş komandit ortaklık”, “limited ortaklık” ve “kooperatif ortaklık” terimleri, sırasıyla “şirket”e, “kollektif şirket”e, “komandit şirket”e, “anonim şirket”e, “sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket”e, “limited şirket”e ve “kooperatif şirket”e eş anlamda kanuni terimlerdir ve bu terimler birbirleri yerine kullanılabilir.”

Nitekim kanun koyucu da böyle yapmış ve bu terimleri birbirleri yerine kullanmaktan imtinâ etmemiştir. 6102 sayılı *Türk Ticaret Kanunu*’nun tamamına yakınında (yaklaşık 1.800 kez) *şirket* terimi kullanılmasına rağmen, (1531. maddenin dışında) 28 kez de *ortaklık* terimi kullanılmıştır.

Madem bu terimler eş anlamda kanûnî terimlerdir, neden sâdece biri tercih edilmemiştir? Bu sorunun cevabı için kanunun gerekçesinde kısa bir açıklamaya yer verilmiştir. Kanun koyucu bu açıklamasında, her iki terime de mevzuatta ve öğretilerde sıkça ve hatta eşit oranda rastlandığını, ikisinin de öğretilerde güçlü gerekçelerle savunulduğunu öne sürmüştür.²⁰⁵ Bir hukukî terimin kanuna alınırken sebep olduğu belirsizlik, yaklaşık 87 yıl sonra çıkarılan bir kanunda, eş terimler kabul edilerek çözüme kavuşturulmuştur. Kanun tekniği açısından bir kanunda böyle bir ikiliğin var olması ve hatta bu ikiliğin kanûnî bir kimliğe bürünmesi, hukuk dili açısından herhalde sıra dışı bir örnektir.

Tarik ve yol.- Son anda müdahale edilip engellenen bir başka örneğe *Tarik Mükellefiyeti Nakdiyesi Kanunu* değişiklik müzâkerelerinde rastlanılmaktadır. 07 Ocak 1925 tarihli birleşimde görüşülen Kanunun 12’nci maddesi, “*Tarik bedeli nakdisi...*” diye başlarken 14. maddenin “*Yol bedeli nakdisi...*” diye başlaması, Tunalı Hilmi’yi “illallah” ettirmiştir:

“Arkadaşlar! Sükûtumu muhafaza etmeyi çok istedim. Fakat artık illallah...”

²⁰⁵ Bkz. **6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu gerekçesi**, <https://app.e-uyar.com/gerekce/index/e3b45586-e468-4fa9-b110-f296a2472b0d>, Erişim: 13.08.2022.

“...Tarik bedeli nakdisi mi, yol bedeli nakdisi mi? Bir satır yukarda tarik, üç kelime aşağıda bilmem ne! Eğer dilimizi, lisanımızı bu derece bozmaya ahdetmiş isek çok rica ederim, bozalım ki yeniden yapmaya mecbur edelim.”²⁰⁶

23.02.1925 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanan 542 sayılı *Yol Mükellefiyeti Kanunu*’nu incelediğimizde, sâdece “*yol bedeli nakdisi*” kullanımının tercih edildiğini görüyoruz. Tunalı Hilmi’nin hassâsiyeti sâyesinde, kanun dilimizin en dramatik örneklerinden birine imza atmanın ucundan dönülmüştür.²⁰⁷

Kanunlar, insanlar arasındaki uyuşmazlıkların çözülmesini sağlayacak kriterleri tespit eden hassas metinlerdir. Bu nedenle, dile müdahale edilen dönemlerde kanun dilinin bu türden dramatik hatalara kurban verilmesi son derece sakıncalıdır. Ne yazık ki, bugünden bakıldığında, kanunlarımıza nice dramatik örneklerin kazandırılmış olduğunu görmekteyiz.

Muhakeme ve yargılama.- Herhalde kanun dilimizin en dramatik örneği *muhakeme* ve *yargılama* terimleridir. Bilindiği üzere, hukukun en hassas hükümleri usûl hukukuna dair kanunlarda yer almaktadır. Zira bu kanunlara göre hukukî süreçler başlatılmakta, yürütülmekte ve yine bu kanunlara göre sonuçlandırılmaktadır. Dolayısıyla usûl hukukunda kanun dilinin son derece önemli bir konumda olduğunu söyleyebiliriz. Türk hukuk sisteminde, *İdari Yargılama Usulü Kanunu*, *Ceza Muhakemesi Kanunu* ve *Hukuk Muhakemeleri Kanunu* olmak üzere üç temel usûl kanunu bulunmaktadır. Üç kanunun da düzenlediği temel hukukî kurum, *muhakeme/yargılama* kurumudur. Her iki terim de aynı anlama gelmesine rağmen, bahsi geçen kanunlarda âdeta rastgele kullanılmıştır. Deyim yerindeyse, kanun dilimizdeki karmaşa bu örneklerle tam mânâsıyla ayyûka çıkmıştır.

²⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.12, İ.33, 07.01.1925, s. 42.

²⁰⁷ Özellikle 1930’lu yıllarda hazırlanan kanunlarda karmaşa izlerine daha pek çok örnek verilebilir. Nitekim, “*Tıp fakültesi-tıp medresesi*”, “*ekim-kültür*”, “*maarif-kültür*”, “*maarif encümeni-kültür danışıtı*”, “*kurum-cemiyet*”, “*asbaşkan-müsteşar*” gibi kelimelerin aynı metinlerin içinde birlikte yer almaları, Mecliste zaman zaman eleştirilmiştir. Bkz. Ferdi Akkaya, “*Atatürk Dönemi’nde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde, Türk Diline İlişkin Teklif, Kanun ve Tartışmalar*”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, ss. 37-8.

İçinde 212 kez *yargılama* teriminin kullanıldığı 6100 sayılı *Hukuk Muhakemeleri Kanunu*'nun başlığında *muhakeme* terimi yer almaktadır. Üstelik iki maddesinde de (m.143/2 ve m.146) hiçbir sebebi yokken *muhakeme* terimi kullanılmıştır.²⁰⁸ Aynı şekilde, 77 kez *yargılama* terimi kullanılan 5271 sayılı *Ceza Muhakemesi Kanunu*'nun başlığında da *muhakeme* terimi kullanılmıştır. Hatta bu Kanunun “*Özel Yargılama Usulleri*” başlığının hemen altındaki alt başlık “*Gaiplerin ve Kaçakların Yargılanması, Tüzel Kişilerin Soruşturmada ve Kovuşturmada Temsili, Bazı Suçlara İlişkin Muhakeme Usulü*” şeklindedir. Tıpkı Tunalı Hilmi'nin “illallah” ettiği tasarıdaki gibi, iki satır yukarıda *yargılama*, iki satır aşağıda *muhakeme* denilmiştir. Daha eski tarihli olan 2577 sayılı *İdari Yargılama Usulü Kanunu*'nda ise HUMK ve HMK'ya atıf maddeleri haricinde hiç *muhakeme* terimi kullanılmamıştır. Ne yazık ki, kanun dilimizin salıverilmişliği bu raddededir.

5. Kanun Dilinde Reform İzleri

22.04.1926 tarih ve 818 sayılı *Borçlar Kanunu*, TBMM'nin kanun dilinde bir reforma gideceğini gösterir ilk mühim teşebbüsü olmuştur. 544 maddelik Kanun, içerdiği yabancı kökenli kelime ve kurallara rağmen Türkçeleşme yolunda atılmış önemli bir adımdır. Bu yüzden, Kanun teklifinin müzâkere edildiği 22 Nisan 1926 tarihli birleşimde konuşan Tunalı Hilmi, bir kanundan ilk kez bu derece memnun olmuş görünmektedir:

“Adliye - Vekili Mahmut Esat Beyin, Adliye Vekâleti memurlarının, Adliye Encümeninin zafer yolu daima açık olsun, daima açık olsun. Ümit ederim ki bu zaferlerle taçlandıkça diğer encümenler de vekâletlerin gıptalarını olsun celp eder de kulakları çınlayarak aynı yolu takip ederler. Arkadaşlar, en zengin dil benim anadilimdir. Adliye Encümeni, Adliye Vekâleti yalnız Arapça ve Acemce terkipleri ezmele en büyük düşmanlarımı defetmekle kalmıyor, hatta kelimeleri bile Türkçeleştiriyor. Meselâ (vecibeler) yerine (borçlar) diyor. Demek oluyor ki bu gidişle Adliye Vekili Mahmut Bey ve arkadaşları, encümenler, milletine karşı,

²⁰⁸ 6100 sayılı HMK'nın gerekçesine göre, “Madde, 1086 sayılı Kanunun 221 inci maddesinin dili sâdeleştirilmiş hâlidir.” Bkz. **Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (1/574)**, <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss393.pdf>, Erişim: 12.01.2023.

anadiline karşı en büyük borçlarını ödüyorlar. Allah bu borcu ödemeyi hepimize nasip etsin (âmin sesleri)”²⁰⁹

Ayrıca, Kanunun “Tashihat” başlıklı 544. maddesi dikkat çekici bir düzenleme içermektedir. Maddede “*Kanunu medenin mütemmimi olan işbu kanun merbut tashihler ile beraber kabul edilmiştir*” denilmektedir. Söz konusu tashihler iki alt başlıkta yapılmıştır. *İlki*, pek çok kanunda da görülen hata ve sevap cetveli ile cümle diziliminde değişikliklerdir. *İkincisi*, alışkın olmadığımız bir usülle hem maddenin yer aldığı kanunda hem de başka bir kanunda terim değişikliği yapılmasıdır.²¹⁰ Yapılan terim değişiklikleri şöyledir:

*P - Kanunu medenideki **vecibe** veya vecibeler istilahu yerine **borç** veya borçlar istilahu konulacaktır.*

*T - Kanunu medenide mevcut (**Hudud**) kelimesi yerine (**Sınır**) kelimesi konulacaktır.*

*S - Kanunu medenide ve borçlar kanununda mevcut (**İstimal**) kelimeleri yerine (**Kullanmak**) kelimeleri konulacaktır.*

*C - Kanunu medenideki (**Şahsı salis**) yerine (**Üçüncü şahıs**) ve (**Eşhası salise**) yerine (**Üçüncü şahıslar**) istilahu konulacaktır.*

*Ç - Kanunu medenideki (**Ukut**) kelimesi yerine (**Akitler**) kelimesi konulacaktır.*

*H - Kanunu medenideki (**Tarafeyin**) istilahu yerine (**İki taraf**) istilahu konulacaktır.*

İşin ilginç tarafı, yeni konulan kelimelerin hepsi zaten *Medeni Kanun*’un ilk hâlinde yer almıştır. Hatta “*borçlunun vecibesinde*” gibi (m.803) kaldırılan ve yerine konulan kelimelerin birlikte, yan yana bulunduğu örnekler de bulunmaktadır. Ayrıca, “*ukut*” terimi *Medeni Kanun*’da hiçbir yerde geçmemiştir.

Kanun dilinde reform izi bırakan gelişmelerden bir diğeri, 1928 yılında *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*’nun ikinci, on altıncı, yirmi altıncı ve otuz sekizinci maddelerinin değiştirilmesiyle ilgili kanun teklifidir. 121 mebus tarafından verilen bu teklif, gerçekte anayasanın lâikleştirilmesi esasına dayanmaktadır. Bununla birlikte, reîsicumhur ve

²⁰⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.2, C.24, İ.89, 22.04.1926, s. 173; Tunalı Hilmi, bu tarihten sonraki konuşmalarında, Mahmut Esat Bozkurt için “Türkçecilikte vekiller arasında en birinci kafadarım” diye bahsetmektedir. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.2, C.28, İ.20, 30.12.1923, s. 214.

²¹⁰ Ramazan Çağlayan’ın da vurguladığı gibi, bu usüle herhalde sâdece bizde rastlanmaktadır. Bkz. **Çağlayan**, s. 473.

mebusların yemin metninde yapılan değişikliğin salt lâikleştirme gayesine indirgenmesi doğru olmayacaktır. Zîra Teşkilât-ı Esâsiye Encümeni Mazbatasında geçen “*Mebuslarla Reiscumhur tarafından millete karşı verilecek teminatın (Namusum üzerine söz eririm) ifadesiyle bitirilmesini Türk dilinin bu mahalle maksur olan selikasına daha uygun...*” sözleri, bir adım öteye, Türkçeleşme meyline de işaret etmektedir.²¹¹

1928 senesinin asıl önemi, Türkçenin tarihindeki en önemli değişikliğe ev sahipliği yapmasıdır. 01.11.1928 tarih ve 1353 sayılı *Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun*’un yürürlüğe girmesinden itibaren Türkçe’nin Latin alfabesiyle yazılması mecburî tutulmuş ve bunun başarıya ulaşabilmesi için imkânlar sonuna kadar kullanılmıştır. Yeri geldiğinde devletin yaptırım gücünün kullanılmasından da çekinilmemiş ve en nihâyetinde istenen başarıya ulaşılmıştır. Harf Devrimi sâdece harfleri değiştirmemiş, mecburî olarak dilin değişmesine de alan açmıştır. Bu çerçevede 1928 senesi, hukuk dili için de yeni bir dönemin başlangıcı sayılabilir.

Bu yeni dönemin ilk mühim kanunu 4 Nisan 1929’da kabul edilen 1412 sayılı *Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu*’dur. Kanunun gerekçesini kaleme alan Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, Kanunun özlü bir şekilde yazılmasıyla Türkçenin ilmî sahada da hâkim kılınmasının amaçlandığını belirtmiştir:

“Eski hukuk üslûp ve ıstılahlar imkân elverdiği derecede terk olunarak layihada Türk üslûp ve ıstılahları kullanılmıştır. Mesela (mürafaa) yerine (davaya duruşma), (kaziyei mahkeme) yerine (davanın kat’ileşmesi), (derdest) yerine (yakalama), (müddei şahsi) yerine (davacı), (halî sabıka irca) yerine (eski hale getirme), (şahitlerin istimai) yerine (şahitlerin dinlenmesi) gibi ıstılahlar eskilerine tercih edilmiştir. Bunun sebebi başka dillerden istiare olunan yabancı ıstılahları aynı kuvvet ve kudretle ifade edebilme ana dilimizi ilmî sahada dahi hâkim kılmak olmuştur.”²¹²

²¹¹ İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu ve 222 arkadaşının, Anayasa teklifi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni mazbatası (2/56), Sıra No: 39, (TBMM Zabıt Ceridesi, D.7, C.15, İ.22, 10.01.1945 ekindedir).

²¹² Ceza usulü muhakemeleri hakkında 1/332 numaralı kanun layihası ve Dahiliye ve Adliye Encümenleri mazbataları, Sıra No: 116, (TBMM Zabıt Ceridesi, D.3, C.10, İ.2, 04.09.1929 ekindedir).

Gerçekten de *Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu*'nda, pek çok eski terim yenileriyle değiştirilmiştir. Ali Rıza Önder'in yaptığı incelemeye göre, Kanunda 125 adet terim ve deyim sâdeleştirilmiştir.²¹³ Bu sayıya, o tarihe kadar yapılan kanunlar içinde ilk kez ulaşılmıştır. Öte yandan, Kanunun 424. maddesinde 765 sayılı *Türk Ceza Kanunu*'ndaki terimlerin de değiştirildiği düzenlenmiştir: “*Bu kanunda kullanılan ıstılahlar ve tabirler Türk ceza kanununda bunların karşılığı olarak kullanılmış bulunan eski ıstılah ve tabirler yerine kaim olmuştur.*” Bu madde, 818 sayılı *Borçlar Kanunu*'nun 544. maddesinden farklı olarak sâdece belirli terimlerin değil karşılığı bulunan tüm terimlerin değiştiğini düzenlemiştir. Bu yolla kanun koyucunun, sayısı hayli fazla olan terimleri tek tek sıralamaktan imtina ettiğini düşünürüz.

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ile başlayan kanun dilinde sâdeleşme süreci, 1424 sayılı *İcra ve İflas Kanunu*'nda bir adım daha ileriye taşınmıştır. Bu kanuna da öncülük eden Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, Kanunun gerekçesinde metnin diline ilişkin herhangi bir ifadeye yer vermemiştir.²¹⁴ Bu bilinçli bir tercihse, kanun dilinde sâdeleşme meylinin artık olağan görülmeye başlandığı anlamına gelebilir. Kanun teklifinin müzâkere edildiği 18 Nisan 1929 tarihli birleşimde, Türkçülerin önde gelen isimlerinden Yusuf Akçura, “*bir hukuk-şinas olmamakla birlikte kanunun ruhundan etkilendiğini*” belirterek kanunun dili ve Mahmut Esat Bozkurt hakkında övgü dolu bir konuşma yapmıştır. Besim Atalay ise Adliye Vekâletini diğer vekâletlere örnek göstermiştir.²¹⁵

Gittikçe bir gelenek hâlini almakta olan başka bir kanundaki terimleri değiştirme yoluna 1424 sayılı *İcra ve İflas Kanunu*'nda da başvurulmuştur. Kanunun 343. maddesine göre, bu Kanunla yürürlüğe giren yeni terimlerin *Medeni Kanun*, *Borçlar Kanunu* ve *Ticaret Kanunu*'nda karşılığı olan bazı terimlerin yerini aldığı düzenlenmiştir. Bu terimler aşağıda tablo hâlinde gösterilmektedir:

²¹³ Aktaran: Seyit, s. 67.

²¹⁴ 1424 sayılı İcra ve İflas Kanunu'nun gerekçesi için bkz. 1/259 Numaralı **İcra ve İflâs kanunu ve tatbikına ait kanun lâyihaları ve Adliye Encümeni mazbatası**, Sıra No: 136, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c010/tbmm03010054ss0136.pdf>, Erişim: 17.09.2022.

²¹⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.3, C.10, İ.54, 18.04.1929, ss. 68-9.

hibe — bağışlama	mebi — satılan
vahip — bağışlayan	icar — kira
mevhubüleh — bağışlanan	icare — kiralama
mali mevhub — bağışlanılan	mucir — kiralıyan
beyi — satım	müstecir — kiracı
şira — alım	mecur — kiralanan
müşteri — alıcı	ecir — işçi
bayi — satıcı	bedeli icar — kira karşılığı

İcra ve İflas Kanunu'nun kabul edilmesinin ardından, 29 Nisan 1929 tarihli birleşimde *TBMM Dâhilî Nizamnamesi*'nin diliyle ilgili değişiklik teklifi Meclis gündemine sunulmuştur. Yapılan müzâkerelerin ardından değişiklik ertelenmiş olmasına rağmen, Teşkilatı Esasiye Encümeninin dil reformuna o günlerdeki bakışını gösterebilmek adına bu bahsi kısaca ele alacağız.

Teklif sahibi Tekirdağ Mebusu Celâl Nuri Bey²¹⁶, *Dâhilî Nizamname*'de Farsça kurala göre oluşturulan “Heyeti Umumiye”, “Riyaset divanı” gibi bazı terkiplerin Türkçe kurallara göre oluşturulan “Umum Heyet”, “Reislik divanı” gibi tamlamalara dönüştürülmesini önermiştir. Teklifin gerekçesinde, özellikle yeni harflerin kabulünden sonra Türkçe kurallara riâyetin kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir.²¹⁷ Teklifle ilgili mazbatayı kaleme alan Teşkilatı Esasiye Encümeni'nin, Türkçeleşme eğiliminden son derece memnun olduğu anlaşılan girizgâhından sonra kanun dilinde yapılacak reform için çekingen bir tavır içinde olduğu görülmektedir:

“Encümen Türkiyede yaşayan Türklerin hemen hepsince anlaşılır bir kelimenin yerine öz türkçe olmak üzere konulmak istenilen yeni bir kelimenin de hiç olmazsa türk dilinin o bir zümre ve lehçelerinde tanınıp anlaşılmayacak bir lafz olmaması yani (icad) a gidilmeden önce (tevic) in takip edilmesi lâzım geldiğine kanidirler.”

²¹⁶ Celal Nuri İleri, hukuk dilinin öz Türkçeleşmesi uğrunda çabalarıyla bilinen Suphi Nuri İleri'nin ağabeyidir.

²¹⁷ Tekirdağı mebusu Celâl Nuri B. in, *Büyük Millet Meclisi dahilî nizamnamesinin bazı tabir ve istilahlarını tadil edici 73 numaralı nizam teklifi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni mazbatası*, Sıra No: 154, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c010/tbmm03010059.pdf>, Erişim: 17.09.2022.

Teklifin ve encümen mazbatasının müzâkere edildiği 29 Nisan 1929 tarihli birleşimde, mebusların dil reformuna dair görüşlerindeki farklılıklar dikkat çekmektedir. Ziya Gevher Bey, Dil Encümeni'nde yürütülen çalışmaların beklenmesi gerektiğini; Hasan Bey, gerekirse bütün kanunlardaki kelimelerin de değiştirilebileceğini ancak sâdece kanuna yeni kelimeler konuldu diye o kelimelerin kolaylıkla dilimize kazandırılmayacağını; Kılıçoğlu Hakkı Bey, eğer bir çalışma yapılacaksa bunu bir ilim heyetinin hazırlamasını, hükümetin buna çalışmasını ve bilâhare Meclise getirilmesini, bu işin radikal bir yolla çözülmesi gerektiğini; Besim Atalay ise dil işinin sâdece Dil Encümeni'ne bırakılmayacağını, Türkçeyi bilen her ferdin bu işe dâhil olabileceğini ifade etmişlerdir. Yapılan müzâkerenin ardından, Yusuf Bey, *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'yla çeliştiği gerekçesiyle teklifin reddini; Edip Servet Bey, yeniden değerlendirilmesi için Encümene iadesini; Ruşen Eşref Bey, bir kere de Maârif Encümenine gönderilmesini, İsmet Bey ve arkadaşları ise teklifin Dil Encümeni çalışmasının sonuna kadar ertelenmesini teklif etmişlerdir.²¹⁸

Keskin bir alfabe devriminin yankıları sürerken TBMM'de gerçekleşen bu konuşmalar, kanun dilinde reform fikrinin 1929'daki görünümü hakkında önemli ipuçları vermektedir. *İlk olarak*, öz Türkçeleşme yolunda pek endişe kalmamış gibidir. *İkinci olarak*, terimlerde yapılacak değişikliklerin başta anayasa olmak üzere yürürlükteki diğer kanunlarla çelişmemesine yönelik bir hassâsiyet görünmektedir. *Üçüncü olarak*, dilde özleşmenin aşırılığa kaçması durumunda doğacak menfi durumların göz önünde bulundurulmasına yönelik kurumsal bir dikkat göze çarpmaktadır –bu dikkat Teşkilatı Esasiye Encümenine aittir.

1930'lar, *dilde reform* fikrinin gittikçe *dilde devrim* fikrine dönüştüğü yıllardır. Harf devriminin ilk şokunun atlatılmasıyla, dil işlerinin daha sistematik bir şekilde ele alınabileceğiyle ilgili kanaat hükümet kanadında hemen hemen yerleşmiş gibidir. Bu amaçla, dil işlerinin akıbetiyle ilgili resmî ve sivil kurumlar öncülüğünde pek çok toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantılarda alınan kararlara, akademik ve entelektüel çabalar da

²¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D.3, C.10, İ.59, 29.04.1929, ss. 142-5.

eşlik etmiştir. Bu zemin, hukuk dilinin CHP öncülüğünde ve TBMM üzerinden tasfiye edilerek öz Türkçeleştirilmesi için gerekli ortamı hazırlamıştır.

D. Hukuk Dilinde Tasfiye Hareketleri (1930-1940)

1930'lu yıllar, harf ve dil devriminin Türkiye'nin kültürel gündemini belirlediği yıllardır. Her ikisi de hükümet öncülüğünde ve hükümet destekli devrimler olmasına rağmen dil devrimi bir yönüyle harf devriminden ayrılmaktadır. Harf devrimi, tabiatı itibariyle, üzerinde olur olmadık fikirler ileri sürmeye ve deneyler yapmaya müsait değildir. Arap harfleri yerine Latin harfleri kullanılacaktır -o kadar. Dil devriminde ise genel hatları tespit edilmiş tam bir program çıkarabilmek zordur ve bu yıllar süren çalışmalarla ancak mümkün olabilmektedir. Bu nedenle, dil devrimini devlet kadar öz Türkçe taraftarları da sürüklemiştir.

Önce tam bir aşırılıkla başlayan bu hareket, zamanla ivmesini kaybetmiştir. Buna rağmen, 1930'ların geneline hâkim olan yaklaşımın dilin "gözü kapalı" özleştirilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Dilin bu derece özleştirilmesinin kaçınılmaz şartı, tasfiye edilen kelimelerin yerine yenilerini koyabilmektir. Bu amaca ulaşmak için hemen her konuda kelime derlenmiş, yoksa belirli kurallara göre yenileri üretilmiş, bazen de sâdece uydurmakla yetinilmiştir. Bu çabalardan hukuk dili de nasibine düşeni almış, pek çoğu bu dönemde üretilen terimler hukuk dilimizin parçası hâline gelmiştir. Bu yeni hukuk dilinin kuluçka merkezi CHP, resmiyet kazandığı yer ise TBMM olmuştur. Bir diğer ifadeyle, CHP öncülüğünde başlayan dil mühendisliği, TBMM bünyesindeki tasfiye hareketleriyle desteklenmiştir.

1. CHP'nin Öncülüğünde Dil Mühendisliği

1930'lu yıllar boyunca, dilin özleştirilmesi çalışmalarının fiilî merkezi, devlet ile sıkı sıkıya bağlı olan Cumhuriyet Halk Partisi'dir. CHP, ülkenin genelinde teşkilatlanmış bir parti olmasına rağmen partiye hâkim olanlar devletin yönetici kadrolarıdır. Zaten başbakan aynı zamanda partinin fiilî genel başkanı, cumhurbaşkanı da resmî genel başkanıdır.²¹⁹ Böyle bir zeminde, bir hükümet programının icrasında iktidar partisinin en

²¹⁹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 259.

ön sırada olması tabiidir. Nitekim pek çok parti mensubu, harf ve dil devrimlerinin hayata geçişinde görev almıştır. Özellikle öz Türkçe kelime üretme işinde partililer kıyasıyla yarışmıştır. Bu dönemde düzenlenen kongreler, kurultaylar ve parti programları da âdeta yeni üretilen kelimelerin deneme sahası olmuştur.

Başta Atatürk ve İsmet İnönü olmak üzere devletin önemli isimleri, öz Türkçe kelimeleri hemen kullanmaya başlamıştır. İnönü'nün ulusal sözlük çalışmalarıyla ilgili henüz 1929'da yaptığı bir konuşmadan kısa bir bölümü, öz Türkçe kelimelerin bir anda kullanılma derecesine örnek vermek üzere aşağıda alıntılıyoruz:

“Bundan sonra sizin bakışınızı pek değerli olan öbür noktaya çekmek isterim. Söz Kitabının varlanması nihayet bir yılda bitirilmek gerektir. Bu gerek üzerinde ne kadar kalınsam azdır. Türk dilinin sözlerine şimdiye kadar alışılından başka biçimde yüz verirken, eğer anlatışları bir an evvel doğrulamazsak dilimiz çok tehlikelere açık bırakılmış olacaktır. Yazılışı Türk harflerine uymayan bir çok sözleri bırakmak eziminde kalan isteli, kendi ekimine ve tadına göre, söz bulmağa ve yaratmağa hak kazanmış oluyor. Bu bulunumun sürekliliği az zamanda dilimizi, eskisinden başka yönlerden, ayrıca dalış ve kaplayışa açık bırakmış olacaktır. Eski Şark sözlerinin kaplayışından kurtulmadan, yeni Garp sözlerinin düşüncesiz ve ölçsüz dalışına uğrayacağız. Bununla Türk ekimlerinin çevresinde, yabancı ağlar içinde boğulmuş, örtüsü ile kısır kalmış, tohum beneklerine ödenecektir. Bu yayışlarımla sakınılacak köşelere işaret koyduktan başka, kitabımıza çabuk varlık verilmesindeki değimi kabarıntı ile göstermiş oluyorum. Şimdi Yüksek Toplanmanın söyleşmesini açacağım. Bir yıl içinde Söz Kitabımızı her halde varlayacak ölçüleri ve tutumları bulmak başlıca isteğimiz olacaktır.”²²⁰

Bugün sözlüklerde bulamayacağımız “*varlamak, ezim, değim, istel, kabarıntı*” gibi kelimeler, bu döneme ait pek çok konuşmada -tıpkı İnönü'nün yaptığı gibi- gelişigüzel kullanılmıştır.

Atatürk'ün İsveç Veliahdı Prens Güstav Adolf şerefine Çankaya Köşkünde verilen ziyâfette yaptığı konuşma, öz Türkçe denemelerinin belki de en meşhurdur. 3

²²⁰ Konuşmanın tamâmı için bkz. Aktaran: Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 287.

Ekim 1934 tarihli bu konuşmayı, öz Türkçe yoğunluğunu ve beş yılda gelinen noktayı gösterebilmek adına olduğu gibi alıntılıyoruz:

“Altes Ruayâl,

Bu gece, yüce konuklarımıza, Türkiye’ye uğur getirdiklerini söylerken duyduğum, tükel özgü bir kıvançtır.

Burada kaldığımız uzca, sizi sarmaktan hiç durmayacak ılık sevgi içinde, bu yurttan, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankısını bulacaksınız. İsveç-Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, önü, bu iki ulus, ünlü sanlı sözlerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır. Ancak, daha başka bir alanda da onlar erdemlerini, o denli yaltırlıklı yöntemle göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özence değer değildir. Avrupa’nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar bugün en güzel utkuyu kazanmaya anıklanıyorlar; baysal utkusu.

Altes Ruayâl,

Yetmiş beşinci doğum yılında oğuz babanız, bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü ile çevrelendi. Genlik, baysal içinde erk sürmenin gücü işte bundadır. Ünlü babanız, yüksek kralınız beşinci Güstav’ın gönenci için en ıssı dileklerinizi sunarken, Altes Ruvayâl, sizin Altes Ruvayâl, prenses Louise, sevimli kızınız Altes Prens İngrid’in esenliğine, tüzün İsveç ulusunun gönencine içiyorum.”²²¹

İnönü’nün biraz önce nakledilen öz Türkçe denemesine nazaran Atatürk’ün bu epey özleştirilmiş konuşması, bizzat Atatürk’e bile gereğinden fazla gelse gerektir. Nitekim, bu konuşmadan yalnızca birkaç gün sonra, 9 Ekim 1934’te Yugoslav Kral Naibi Prens Pavle adına çektiği taziye telgrafında, Atatürk, tipik üslubunu ve alışagelen dilini kullanmıştır:

²²¹ **İsveç Kralı ve Türkiye-İsveç İlişkileri Hakkında Konuşma**, <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/isvec-krali-ve-turkiye-isvec-iliskileri-hakkinda-konusma>, Erişim: 13.10.2022.

“Yugoslavya kralı Haşmetlû Alexandr Hazretlerine karşı yapılmış olan vahşiyane suikası büyük bir teessürle haber aldım. Sadık bir dostu ve samimi bir kardeşi olmakla müftehir bulunduğum büyük kralının vefatıle Yugoslavya'nın duçar olduğu elim ziya bütün Türk milleti tarafından da aynı şiddetle hissedilecektir. Ben katiyetle eminim ki Yugoslav milleti, asırlarca gösterdiği yüksek kabiliyetlere istinaden ve Zatı fehimanelerinin münevver idaresi altında olarak, kaderin kendisine tahmil ettiği bu acıklı tecrübeden de muzafferane çıkacak ve insaniyete refah bahş edici sulhe doğru çizdiği yolda ilerlemesine büyük bir sükûn ile devam edecektir. Zatı fehimanelerinden sadık bir dostu ve dostluğuna daima sadık kalmağı bir şiar addeden ve Yugoslav milletinin büyük kederine iştirak eyleyen bir millet mümessilinin en müteheyyiç taziyetlerini kabul buyurmalarını rica ederim.”²²²

Bu tarihten itibaren, Güneş-Dil teorisinin de sağladığı rahatlıkla, Atatürk'ün daha dengeli bir dil kullandığını görüyoruz. Buna rağmen, CHP bünyesinde barınan tasfiyecilerin faaliyetleri bir süre daha devam etmiştir. Bu durum, en açık şekilde, cümleleri büyük bir dikkat ve bilinçle yazılan parti programları ve tüzüklerinden anlaşılabilir.

1931'de yayımlanan *Cumhuriyet Halk Fırkası Programında*, “dilimiz” başlığında “*Türk dilinin millî, mükemmel ve mazbut bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddî teşebbüse devam olunacaktır*” denilmiştir.²²³ 1935'de yayımlanan *CHP Programında* ise aynı madde bu kez “Türk Dili” başlığında ve “*Türk dilinin ulusal, tükel bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddî çalışmalarına devam olunacaktır*” şeklinde verilmiştir.²²⁴ 1931'deki kullanılan *millî* yerine *ulusal* tercih edilmiş, *mükemmel* ve *mazbut* kelimeleri sâdece *tükel* ile karşılanmış, *ciddî teşebbüs* ise *ciddî çalışmalarına* evrilmiştir. Bu kısa cümleden edindiğimiz izlenim, 1935 tarihli parti programının tümü için aynen geçerlidir.

Örneğin hukuka ait konuları içeren 63. madde son derece özleştirilmiş bir dille yazılmıştır:

²²² Aktaran: Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 158.

²²³ **C.H.F. Nizamnamesi ve Programı**, TBMM Matbaası, Ankara, 1931.

²²⁴ **C.H.P. Programı**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

Hak yerlerinin kuruluşu: “Tüzel siyasamızda hak yerlerinin kuruluşu kanunu, halkın ihtiyacına ve memleketin asığına en uygun gelecek surette yapılacak ve tamamlanacaktır.”

Dava usulleri: “İnancalı olan, basit, pratik ve süratli dava usullerini genişleteceğiz.”

Yüret ve bildirge: “Yüret ve bildirge işlerinde istenen sonuçları süratli ve kolay olarak sağlayacak tedbirler alacağız.”

Tutak ve kapsıklar: “Tutaklar ile kapsıkları ayırmağa ve hapsevlerini birer uslanma yeri haline getirmeğe çalışacağız.”

Maddede geçen, *hak yeri, asık, inanca, yüret, bildirge, tutak, kapsık, hapsevi* gibi kelimelerin hiçbiri bugün hukuk dilimizde kullanılmamaktadır. Bununla beraber, 1935 programındaki öz Türkçe kelimelerin azımsanmayacak bir kısmı, zamanla dilimize yerleşmiştir. Bu değerlendirmeyi, aynı şekilde 1935 tarihli *CHP Tüzüğü* için de yapmak mümkündür.

Program ve Tüzüğün sonlarına eklenen karşılık cetvellerindeki kelimeler incelendiğinde, büyük çoğunluğunun dilimize yerleştiği, bir kısmının yerleşemediği, bir kısmının günümüze ulaşan Türkçe karşılıkların temelini oluşturduğu, bir kısmının sâdece dönüşüme uğradığı, bir kısmının da Batı kökenli kelimeler olduğu tespit edilmiştir.²²⁵ Her iki cetvel toplamda 300’den fazla kelime içermekte olup araştırmamız kapsamında kalarak sâdece hukuk dilinde sıkça kullanılan terimleri aşağıda naklediyoruz.²²⁶

“*Aday, atamak, başkan, çoğunluk, delege, derecel, düzenlemek, eğitim, eşitlik, etki, finansal, genel, gerektirmek, gerekçe, gündem, görüşü, güven, il, ilçe, ilgi, kamuğ, kesinleştirmek, kural, kurul, onamak, onaylamak, oturum, oy, ödev, öğretim, önem, özel, özen, paydaş, seçmen, sonuç, süre, tüzel, tüzük, uyarmak, üye, yazışma, yaymak, yetki, yönetmek*” gibi terimler ya doğrudan ya da küçük değişikliklerle dilimize yerleşmiştir.

²²⁵ Seyit, s. 76-7.

²²⁶ Kelimelerin tamamı için bkz. **C.H.P. Programı**, 1935, s. 54-61. ve **C.H.P. Tüzüğü**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 40-5.

“*Aktı-ücret, Alıt-makbuz, arıtım-ıslah/tasfiye, asığ-menfaat, atağlık-vesayet, ayra-istisna, başvurak-mercî, baysallık-huzur ve sükûn, bırakığ-ımtiyaz, bildirik/bildiriğ-tebliğ, bölük-fıkra, bölü-taksit, buyurmak-emretmek, biçmek-takdir etmek, çekilim-istifa, diyev-beyanat, ertik-meslek, etker-müessir, esilik-tasarruf, genit-şerh, girişme-teşebbüs, güdemek-sevk ve idare etmek, gösterit-temsil, hakyeri-mahkeme, inancalı-teminatlı, ilbay-vali, imsilemek-temsil etmek, işyar-memur, kamutay-meclis, kapital-sermaye, kapsık-mahpus, kasanık-mahkûm, kınav-faaliyet, kip-tip, orun-makam, oruntamak- temsil etmek, otru-mesken, ödek-tazminat, ödel-vade, ödem-tazmin, örgen-organ, özalgörü-içtihat, salnak-matrah, saltık-mutlak, savga-müdafaa, sava-dava, sivil buyurman-mülkiye âmiri, soravlı-mes’ul, şar-belediye, taşıtlı-menkul, taşıtsız-gayri menkul, tecim-ticaret, tecimer-tacir, tutulga-zabıtname, tükellenmek-tekemmül etmek, türel-hukukî, uyarı-ihtar, ürem-faiz, yanı-şikâyet, yaraç-alet, yeğritim-ıslah, yönetge-idare, yüken-taahhüt, yükümsel-mecburî, yüret-icra” gibi (italik olarak belirtilen) kelimeler ise dilimize yerleşmemiş olmakla birlikte, bâzılarının kökünden başkaca kelimeler türetilmiştir.²²⁷*

1930’lu yılların başından itibaren CHP’nin desteğiyle hızlanan dil mühendisliği çalışmaları, yine CHP’nin desteğini çekmesiyle eski hızını kaybetmiştir. Nitekim, 1939 yılında yayımlanan Parti Tüzüğü ve Programı incelendiğinde, öz Türkçe denemelerine son verildiği görülmektedir. Örneğin 1939 tarihli programda “Türk Dili” başlığında “*Türk dilinin millî, mükemmel ve mazbut bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddi çalışmalara devam olunacaktır*” denilmiştir.²²⁸ Bu maddenin 1931 programındaki maddeden tek farkı, teşebbüsün artık çalışmalara evrilmiş olmasıdır. Gerçekten de 1931’de henüz teşebbüs evresinde olan dil devrimi, 1939’a gelindiğinde birkaç yıllık çalışmalar hâlini almıştır. Programın dilindeki bu geri adım, CHP’nin Beşinci Büyük

²²⁷ İki de aynı tarihin ve aynı kadronun çalışmaları olan *Program* ve *Tüzük* ekindeki kelimelerin, bâzılarının üzerinde iyice çalışılmadığı, bâzılarının da “efrâdını câmi, ağıârını mâni” olarak tespit edilmediği anlaşılmaktadır. Örneğin *asığ-asığ, deget-değēt, etker-etkin, içdem-içtem, şar-şarlık, taptamak-taplamak, yetke-yetki*, kotarmak (*hallolmak-halletmek*), nomal (*normal-tabîi*), onaylamak (*tasdik etmek-tasvib etmek*), yayın (*neşir-neşriyat*) gibi kelimelerden *italik* yazılanlar Programdan, **bold** yazılanlar Tüzükten alınmıştır. Bkz. **C.H.P. Programı**, 1935; **C.H.P. Tüzüğü**, 1935.

²²⁸ **C.H.P. Programı**, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

Kurultayına Kayseri'den katılan delege Şükrü Nayman tarafından aşağıdaki sözlerle eleştirilmiştir:

“Arkadaşlar; eğer bu eski ıstılahlar, eski Tüzükteki ıstılahlar dilimizin ana bünyesine uygun değil idise o gün ne için alkışlarla kabul ettik. Eğer uygunsuzsa bugün neden onu beğenmiyerek geri dönüyoruz. Anlayamadığım işte budur. Encümenin esbabı mucibesini okudum. ‘Dil çalışmalarının verdiği son neticeler bunu icap ettirmektedir...’ diyorlar. Ben bunu asla kabul etmiyorum. Bu Atatürk'ün eseridir. Türkçede bir darbu mesel vardır; yanlış hesap Bağdattan döner derler. Fakat bundan dönülmez arkadaşlar, dönmiyeceğiz bundan...”²²⁹

Öte yandan, Köprülü'ye göre 1939'daki bu geri adım milletvekilleri arasında büyük bir sevinç ve takdir ile karşılanmıştır.²³⁰ Nitekim, CHP Ankara Milletvekili Mümtaz Ökmen Programın dili hakkında “...*lisan halkın lisanı olarak yazılmış ve lisan tetkiklerinin en son tekâmüllerine uygun olarak yapılmıştır*” demiştir.²³¹ Ökmen'in *dil* yerine *lisan* kelimesini tercih ederek söylediği “lisan tetkiklerinin en son tekâmülleri” ifadesiyle kastedilen muhtemelen Güneş-dil teorisidir. Ancak çok daha dar veya geniş bir kapsamda söylenmiş olma ihtimâli de göz ardı edilmemelidir. Bu kapsamda, şu tespiti yapmamız mümkündür: 1930'lu yılların dil mühendisliği çalışmaları, on yılın sonlarına gelindiğinde büyük bir ivme kaybetmiştir.

2. TBMM'de Hukuk Dilinin Tasfiyesi

1930'lu yıllar boyunca Türkiye tam bir kelime pazarıdır. Başlarda, Arapça ve Farsça kökenli kelimelere karşılık uygun Türkçe kelimelerin önerilmesi, gerekirse yeni bir anlam verilmesi, yoksa bir şekilde yenisinin üretilmesi yöntemiyle başlayan çalışmalar, zamanla doğrudan uydurma yöntemini de içeren bir curcunaya dönüşmüştür. Bu curcunadan hukuk dili de nasibine düşeni almaktan kurtulamamıştır. Özleştirilen hukuk dilinin kanunlar aracılığıyla resmîyet kazanma adresi ise TBMM olmuştur.

²²⁹ C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s. 37.

²³⁰ M. Fuad Köprülü, "Düzme Devlet Dili Nasıl Yapıldı?", *Yaşayan Türkçemiz 1*, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, Yıl 1980, s. 252.

²³¹ Hayatın bir cilvesi olsa gerek, Ökmen 1945'te Anayasa dili öz Türkçeleştirilirken Teşkilât-ı Esâsiye Encümeninin başındaki kişidir.

14 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı *İskân Kanunu*, burada ilk olarak anılmayı hak etmektedir. Kanun, TBMM tarihinin hukuk dili alanındaki ilk köktenci özleşme girişimi olarak kabul edilmektedir.²³² Bu nedenle Kanun teklifi Mecliste uzun uzadıya müzâkere edilmiştir. Müzâkerenin bazı bölümlerini, dönemin ruhunu ve yaklaşımını aktarabilmek adına aşağıda alıntılıyoruz.

Manisa Mebusu Refik Şevket İnce, Kanunun henüz birinci maddesinin müzâkeresinde, özleşmeden ve özellikle özleşmenin aşırılığında ötürü sitemlerini ifade etmiştir. Özleşmeyi değil sâdeleşmeyi savunan İnce'ye göre, dilin Türkçe olması son derece önemlidir ancak "anlayacağımız Türkçe" olması gerekmektedir:²³³

"...Arkadaşlar, itiraf etmek mecburiyetindeyim ki üç seneden beri belki adedi üç beş yüzü geçen kanunları okurken çektiğim zahmetin mecmuuna müsavi derecede anlamakta müşkülât çektim. Çünkü açık dilden türkçe yazılmak istendikçe bizim anlamak kabiliyetimizi tersine götürecek kadar müşkülât ihdas edilmiştir. Bilmeburiye türkçe kelimeleri anlamak için kafamda yer tutan türkçe olmayan kelimeleri bulmağa, ondan sonra mâna çıkarmağa çalıştım...

...Sonra bir taraftan hepimizin anlaşılmasında suhulet bulduğumuz ve anlatmada kolaylık gördüğümüz kelimeler yerine yeni yeni kelimeler bulmak ve hatta türkçe mukabilleri kanunlarımızda ve hayatı umumiyemizde yer bulan öyle kelimeler vardır ki, bunların yerine de yeni yeni kelimeler konmuştur..."²³⁴

Refik Şevket İnce'nin açtığı dil bahsinde, Meclisin önemli isimlerinden Sadri Maksudi Arsal söz almış, konunun önemine de dikkat çekerek kanunun dilinden memnun olduğunu ifade etmiştir. Arsal'a göre, *İskân Kanunu* lâyihası tamamen öz Türkçe yazılmış ilk kanun metnidir:

"Lisan meselesinde hepimiz kendimizi mütehassıs farzediyoruz. Güya bizim indî zevklerimiz, kıstasmış gibi söz söylüyoruz. Bu, doğru değildir. Bizim şahsî zevklerimiz geçici şeylerdir. Zaten hepimiz geçiciyiz. Dil onarma, dil ıslahı

²³² Seyit, s. 80.

²³³ TBMM Zabıt Ceridesi, D.4, C.23, İ.65, 07.06.1934, s. 73.

²³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D.4, C.23, İ.65, 07.06.1934, s. 71.

müesseselerinde hâkim olan şu veya bu zümrenin zevkleri, kıstaslan değil, Türk ırkının mazisi ve bilhassa istikbali meselesidir. Türk ırkının istikbalini temin etmek, Türkün, Türk olarak yaşamasını temin etmek için en büyük çarelerden birisi, lisanın türkçeleştirilmesidir. Gayemiz budur. Onun için bu yüksek gayeye vusul için herkes, her fert kendi sahasında çalışmalıdır. Bilhassa bütün müesseselerin fevkinde olan Büyük Millet Meclisi bu işte önyak olmalıdır. İşte bu fikirle, dil ıslahı işinde önyak olmak fikrile ilk defa olarak tamamen öz türkçe yazılmış bir kanun lâyihası bize geliyor. Bunun önünde diz çökmek lâzımdır. Bununla herhangi birinin alay etmesine Heyeti Celilenizin müsaade etmemesi lâzımdır.”²³⁵

Kırşehir Mebusu Lûtfi Müfit Özdeş, dil üzerinde gelişigüzel oyun oynanmasının doğru olmadığını, dile dair yürütülen çalışmaların sonuçlarının beklenmesi gerektiğini düşünmektedir:

“Herkes kadar ben de milliyetperverim, herkes kadar ben de dilimi severim, herkes kadar dilimin türkçeleşmesini arzu ederim. Fakat bu dili kullanabilmek için, çıkarılan derleme mecmuasının neticesini ve salâhiyettar heyetin kabul edeceği kelimeleri bekliyelim ve ondan sonra o kelimeleri kullanalım. Yoksa alelamya herkesin kullanamayacağı, anlayamayacağı kelimeleri kullanmak, lisanı anarşiye vermek demektir. Biz kanunlarda, mümkün olduğu kadar hepimizin anlayabileceğimiz kelimeleri kullanalım, herkesin anlayabileceği bir türkçe ile türkçeleştirelim. Böyle kelimeleri kullanabilmek için ileride akademinin vereceği karara intizar edelim. Daha ilerisine gitmeyelim.”

Konuşmasının üzerine bir de tahrir veren Özdeş, kelimelerin münakaşaya mahal vermeyecek şekilde yeniden tanzimi için kanun teklifinin Encümene verilmesini önermiş ve bu önerisi kabul edilerek metin yeniden encüme gönderilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, müzâkerelerde sâdece dili değerlendirilen ve yine sâdece dili düzenlenmek üzere Encümene gönderilen ilk kanun teklifi budur. Encümende yeniden çalışılarak mâkul bir seviyeye getirilen kanun metni, 14 Haziran 1934 tarihinde kabul edilmiştir.

²³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D.4, C.23, İ.65, 07.06.1934, s. 71.

İskân Kanunu'ndan sonra dili tartışmalara yol açan diğer bir kanun, 10 Haziran 1935 tarih ve 2773 sayılı *Kültür Bakanlığı Merkez Örgütleri ve Ödevleri Hakkındaki 2287 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddeler Eklenmesine İlişkin Kanun*'dur. Kültür Bakanlığı merkez örgütlerine dört yeni daire ihdasını içeren Kanun gerek esasen gerekse şeklen dil devriminin bir adımı mesabesinde. Bu adımın esas gayesi, tasarının gerekçesine aşağıdaki cümlelerle yansımıştır:

“1928 yılında Türk yazısının kabulde başlayan dil kalkınması bugün geniş bir ölçüde çok gevermiş ve bakanlığımızın bu yoldaki yükümünü çoğaltmıştır. Dil kalkınmasının her okuma çağındaki yurd çocukları ile ulusumuz arasında bir ayak önce kök salabilmesi, bu yoldaki emeklerin arttırılması gerekliliğini duyurmaktadır...”²³⁶

“Gevermiş” bir dil kalkınması ile baş etmeye çalışan hükümet, Kanunun da bunu yansıtan bir dille yazılmasına özen göstermiştir. Bu hassâsiyet Maarif Encümeni mazbatasında şu cümlelerle ifade edilmiştir:

“Kanun, koyduğu yepyeni hükümler bakımından bir eklenti kanun olmaktan çok değiştiren kanun olduğu için gerek genel kılığı, gerek maddeleri komisyonumuzda bu bakıma uygun bir sekile girmiştir. Komisyonumuz, Yüce Kamutayımızın, kanunlarımızın öz dilde çıkması için her vakit göstermekte olduğu ideyel isteği de önemle göz önünde bulundurarak bu kanundaki yabancı sözler yerine de öz türkçelerini koydu...”²³⁷

Gerçekte, tasarının genel kılığı mazbatada kısaca bahsedildiğinden biraz daha karmaşık bir süreç geçirmiştir. Bu karmaşa, şüphesiz ki devrin dil karmaşasının bir yansımasıdır. Bu durumu tespit eden Refik Şevket İnce'nin önemli konuşmasını, uzun olmak pahasına aşağıda aktarıyoruz:

²³⁶ Maarif vekâleti merkez teşkilât ve vazifeleri hakkındaki kanuna ek kanun lâiyhası ve Maarif ve Bütçe encümenleri mazbataları, Sıra sayısı: 112, s. 1 (TBMM Zabıt Ceridesi, D.5, C.3, İ.26, 20.05.1935 ekindedir)

²³⁷ Maarif vekâleti merkez teşkilât ve vazifeleri hakkındaki kanuna ek kanun lâiyhası, Sıra sayısı: 112, s. 2.

“Kanunun heyeti umumiyesi tabiatı ile takdire lâyük ve her halde kabulü lâzımdır mütaleasındayım. Yalnız bu kanunun ana hatlarında bazı yeni kelimeler konduğunu görüyoruz. Hükümet teklif ederken lâiyhayı öz Türkçe yazmaya gayret etmiş fakat muvaffak olamamıştır. Maarif encümenindeki arkadaşlarımız da buna çalışmış. Onlar hiç muvaffak olamadıkları gibi büsbütün karıştırmışlar...

...maddenin orta yerinde Maarif bakanlığı diyor. Diğer bir yerinde Kültür danıştı diyor.

(A) fıkrasında asbakanlık diyor, (B) fıkrasında Kültür danışı, (C) fıkrasında teftiş kurulu deniyor. Teftişin tabii karşılığını bulamıyorlar. Kurul, heyet mukabilidir.

2 nci maddesinde dramatik, plâstik diye Fransızca kelimeler kullanıyorlar.

Arkadaşlar, hiç şüphesiz ki dil davamız ana davadır. Bunu yürütmek vazifesi, Partimizin ana hatlarıdır... Hakikaten bizim gibi adamlar için bu zorluğu takdir etmek elbette güç değildir. Fakat böyle belge gibi, şu veya bu şekilde kelimelerden sarfinazar, bir Devlet teşkilâtında esaslı olarak mana ifade eden kelimelerin bence tesbit edilmesi behemehal lâzımdır.

Şimdi buradaki asbakanlığı kabul ettikten sonra diğer bir kanun gelecek. Meselâ yarın müzakere edeceğimiz bütçe kanununda bastan aşağı müsteşarlık vardır. Onu ne yapacağız? Binaenaleyh bütün Devletin teşkilâtında müsteşarlık bulunmasına mukabil buradaki «asbakanlık» ne olacaktır?

...Sonra arkadaşlar, (kurul) denilmiş. Buradaki manası heyet olacaktır. Bundan evvel (kurum)u cemiyet olarak tanımıştık. Hilâiahmer kurumu, Çocuk esirgeme kurumu gibi... Geçen gün Ulus gazetesinde (cemiyet) mukabili olarak aynen (cemiyet) kelimesinin kullanıldığını gördüm. Şirket olarak (sosyete)yi kullanıyor. Şimdi buradaki (kurul) tabirinin hakikaten (heyet) olarak kullanılacağı keyfiyeti sabitse bunu değişmez bir şekilde kaide olarak kabul edelim. Onun içindir ki, heyeti umumiyesi hakkında söz söylerken teşkilâta taallük eden bu kelimeler üzerinde tevakkuf etmemiz ve bundan doğacak şu veya bu karışıklıkların önüne geçmemiz lâzımdır...

...Maarif encümeni arkadaşlarımızdan rica edelim, dil heyetile - ki salâhiyettardırlar - temas etsinler. Bunların içerisinde katiyet kesbettiğine dair kanaat hâsıl edilen kelimeleri bize yazsınlar, biz de bilelim. Bundan sonra Dahiliye encümeninden çıkacak her hangi bir kararda (Dahiliye vekâleti) diye bir yazı görmiyelim. Mutlaka İç bakanlığı diye gelsin. Nitekim burada Hükümet Maarif vekâleti diyor, encümen Maarif bakanlığı diyor, sonra lâyihanın diğer bir yerinde Kültür danıştı deniyor. Binaenaleyh kültürse kültür, maarifse maarif olsun ve bu mesele sureti katiyede halledilsin, Bunun için bu kanunun encümene alınmasını rica ediyorum (Doğru sesleri).”²³⁸

Refik Şevket İnce, “kültürse kültür, maârifse maârif” diyerek bu karmaşadan bir an önce kurtulmak istiyor görünmektedir. İnce’ye karşı söz alan Maarif Encümeni üyesi Hamdi Ülkümen, tasarının Encümende tetkik olunurken kılavuzun kısmen çıkmış olduğunu, tasarıdaki kelimelerin kılavuzda karşılığı bulunanlarla değiştirildiğini, İnce’nin bahsettiği diğer çelişkilerinse bir hata olabileceğini söylemiştir.²³⁹

Ülkümen’in açıklamalarına rağmen itirazlarını sürdüren İnce, tasarının Maarif Encümeninde yeniden ele alınması için tahrir vermiş ve bu tahriri kabul edilerek tasarı yeniden Encümene havâle edilmiştir. Tasarıyı yeniden inceleyen Encümen, kısa zaman içinde çalışmasını tamamlayıp yeniden Meclise sunmuştur:

“Kamutayın 20 - V -1935 tarihli toplantısında örgütlere ilişkin terimler hakkında kesin bir karar verilinceye kadar orun ve dayra adlarının olduğu gibi bırakılmasını isteyen dilerge üzerine komisyonumuzca verilmesi onanan 112 sayılı kanun taslağı yeniden gözden geçirildi ve Devlet örgütleri üzerine verilmiş olduğu anlaşılan karar esas tutularak kanunun, bütün terimlerle beraber, tükeli türkçeye çevrildi. Gereği yapılmak üzere saygı ile Yüce Orununuza sunulur.”²⁴⁰

²³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D.5, C.3, İ.26, 20.05.1935, ss. 152-3.

²³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.5, C.3, İ.26, 20.05.1935, s. 153; Ülkümen’in kastettiği kılavuzun ilk cildi *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* başlığıyla 25 Mart 1935’te, ikinci cildi *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* başlığıyla 19 Temmuz 1935’te tamamlanmıştır. Bkz. **Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul, 1935 ve **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul, 1935.

²⁴⁰ **Maarif vekâleti merkez teşkilât ve vazifeleri hakkındaki kanuna ek kanun lâyihası ve Maarif ve Bütçe encümenleri mazbataları**, Sıra sayısı: 112, s. 1, (TBMM Zabıt Ceridesi, D.5, C.4, İ.33, 03.06.1935 ekindedir).

Dilde sâdeleşme taraftarları âdeta Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan olmuştur. Tasarı, Encümende “tükeli” Türkçeye çevrilmiş olarak 10 Haziran 1935 günü Mecliste kabul edilmiş ve kanunlaşmıştır. 2287 sayılı Kanun’un sâdece 1. maddesinde, 2773 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerin bir kısmı aşağıda karşılaştırmalı bir tablo olarak verilmiştir:

2287 sayılı Kanun’daki kullanım	2773 sayılı Kanunla değiştirilmiş hâli
Maarif vekâleti merkez teşkilâtı aşağıda yazılı makam ve dairelerden mürekkeptir:	Kültür Bakanlığı merkez örgütleri aşağıda yazılı orun ve dayralardır:
Müsteşarlık	Yönetgerlik
Maarif şûrası	Kültür danıştı
Millî talim ve terbiye dairesi	Kültür kurulu
Teftiş heyeti	İspekterlik kurulu
Yüksek tedarisat umum müdürlüğü	Yüksek öğretim genel direktörlüğü
Meslekî ve teknik tedarisat umum müdürlüğü	Ertik ve teknik öğretim genel direktörlüğü
Kütüpaneler müdürlüğü	Kitabsaraylar direktörlüğü
Evrak müdürlüğü	Arşiv direktörlüğü

Maarif için kültür, teftiş için ispekterlik, evrak için arşiv, müdürlük için direktörlük gibi Avrupalı dillerden devşirilen kelimeler, öz Türkçeleşmekten ziyâde Arapçasızlaşmak gayesine dayanıyor gibi görünmektedir. Bu yaklaşım tarzının başka örnekleri de vardır. Örneğin 21 Ekim 1935 tarih ve 2834 sayılı *Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun*’un tasarısını öz Türkçeleştiren Adliye Encümeni, *buçlu soravlı, çıkak, üretmen, yoğaltım, yaraç* gibi öz Türkçe kelimeleri kullandığı gibi, *kapital, kalite, piyasa, kontrol, ipotek, eksper* gibi Avrupalı dillerin kelimelerini de rahatlıkla kullanabilmiştir. Benzer bir durum aynı gün kabul edilen 2836 sayılı *Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu* için de geçerlidir.²⁴¹

²⁴¹ Seyit, s. 89-90.

Bahsi geçen kanunların dili, Türkiye'ye henüz gelen ve Türkçe öğrenmeye çabalayan Ernst Hirsch'in anılarına şöyle yansımıştır:

“1935 yılında Parlamentoda tarım kredi kooperatifleri ve tarım satış kooperatifleri ile kooperatif birlikleri üzerine çıkarılan iki yeni yasa, baştan sona Öz Türkçe kaleme alınmıştı ve öteki yasalardaki hukuk kavramlarından tamamiyle ayrılan bir terminoloji içeriyordu.

Ticaret Hukuku Kürsüsü Başkanı olarak ben de, kooperatif hukuku söz konusu olduğunda, eski hukuk ve yasa dilinin yanısıra bir de bu yeni Öz Türkçe terminolojiyi öğrenmek zorunda kalmıştım. Bunun sonucu şu oldu: Yukarıda sözünü ettiğim kooperatifçilik yasalarını Almancaya çevirdim ve bunları orijinal metinle birlikte, “Istituto di Studi Legislativi” tarafından Roma'da yayımlanan “Legislazione Internazionale”nin 4. cildinde (1937) yayınladım. Bir Türk meslekdaşım da, kooperatifler konusunda 1938, ya da 1939'da yayınladığı eserinin önsözünde, bu Türkçe yasaların içeriğini ancak Alman meslekdaşının gerçekleştirdiği Almanca çeviri sayesinde anlayabildiğini itiraf etti...”²⁴²

Ne yazık ki, Türkçeleşmek iddiasıyla çıkılan yolda hazırlanan iki kanun, Türkçe olmamakla itham edilen eski dili aratır hâle gelmiştir. Bu yıllarda kanunlar, âdeta öz Türkçe kelime bulma sanatının cezbeleriyle baş başa kalmıştır. Dilin öz Türkçeleştirilmesi, bazen Türkçeden feragat pahasına denenmiş ve başarılıdır. Öz Türkçecilerin zaferi, bu yönüyle Pirus'un zaferine benzemektedir.²⁴³

3. Hukuk Dilinin Öz Türkçeleştirilmesinde Sivil Çabalar

Akademik camiada pek çok ismin hukuk dilinin öz Türkçeleştirilmesine açıktan veya örtülü bir şekilde destek verdiği bilinmektedir. Bununla birlikte bazı müteber hukukçuların yaptıkları çalışmalarla ön plana çıktığı görülmektedir. Araştırmamızın bu

²⁴² Mehmet Emin Âli Paşanın ağdalı yazan kâtiplerine önce Fransızca yazdırması ve ardından Türkçeye tercüme ettirmesi ile Hirsch'in güya Türkçe yazılan kanunları Almanca yardımıyla anlayabilmesi, Türkçenin ifrat ve tefrit sarkacındaki iki trajikomik örneğidir. Bkz. Ernst Eduard Hirsch, **Anılarım: Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi**, TÜBİTAK Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2005, s. 224.

²⁴³ Piruz zaferi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Berktaş, **“Pirus zaferi” (ve Helenistik Çağ üzerine notlar)**, <https://serbestiyet.com/yazarlar/pirus-zaferi-ve-helenistik-cag-uzerine-notlar-20042/>, Erişim: 13.12.2022; Bu yönde Gökhan Yavuz Demir'in takdim yazısı için bkz. Lewis, s. XXIII.

bölümünde, 1930’lu yıllardaki öz Türkçe çalışmalarıyla ön plana çıkan üç hukukçu Suphi Nuri İleri, Orhan Arsal ve Sadri Maksudî Arsal’ın çalışmaları ele alınacaktır.²⁴⁴

a) *Suphi Nuri İleri*

Daha çok gazeteci kimliğiyle bilinen Suphi Nuri İleri, aynı zamanda İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebinde profesör olarak ders vermiş bir hukukçudur. Hem kendisi hem de abisi Celâl Nuri İleri, Cumhuriyetin ve inkılâpların önde gelen isimlerindedir. Atatürk’le uzun yıllar süren yakın irtibatı da göz önünde bulundurulduğunda, İleri’nin dil devrimine dair görüşlerinin ve çalışmalarının dikkatlerden kaçmadığı düşünülmektedir.²⁴⁵

Suphi Nuri İleri’ye göre, yazımız dilimizden daha önce öz Türkçeleşecektir. Zira yazarken sahip olunan geniş vakit, dilin dikkatli bir şekilde kullanımına imkân tanımaktadır. Oysaki konuşma esnasında böyle bir imkân bulunmamakta olup dil ister istemez Osmanlı Türkçesine meyiletmektedir. İleri, bu kapsamda atılması gerekli iki adım önermektedir. *İlki*, gazetelerin öz Türkçe yazması ve halkın “farkına bile varmadan” bu yeni dile âşinâ olmasının sağlanmasıdır. *İkincisi*, ıstılah meselesinin çözüme kavuşturulmasıdır. İstılah meselesine dair görüşlerini biraz açacağız.²⁴⁶

İleri’ye göre, fen ve tıp bilimlerine ait ıstılahlar meselesi, Latince, Yunanca veya Frenkçeden alındığından nispeten kolay hâlledebilir. Ancak hukuk, yürürlükteki kanunlarda yer alan ıstılahlar sebebiyle zor bir sahadır. Bütün kanunların birer birer düzeltilmesi imkânı olmadığından, yeni kanunlarda resmî ıstılahlar tercih edilmeli, “zarurî ve tabî” olarak eski ve yeni ıstılahlar bir süre beraberce kullanılmalıdırlar. Fakat asıl iş, yeni kanunlarda kullanılacak ıstılahları bulmaktır. Örneğin ilk olarak “*kanun*,

²⁴⁴ Bu üç isme ek olarak Edip Serdengeçti, Süheyp Derbil, Bülent Nuri Esen ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’nu “birinci kuşak” yazarlar olarak sınıflandıran Tarık Özcan, “ikinci kuşak”ta Ahmet Erdoğan, Ali Rıza Önder ve İsmet Sungurbey’i; “üçüncü kuşak”ta ise Cem Eroğul ve Sami Selçuk’u saymaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Özcan, "Erken Cumhuriyet Döneminde Hukuk Dilinin Özleşmesine Yönelik Sivil Arayışlar", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Yıl 2020, Sayı 30, s. 8.

²⁴⁵ İleri’nin dil devrimine dair görüşlerini yazdığı *Öz Dilimize Doğru* dergisinin sahibi Hüseyin Kâzım Özdil, 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti Lengüistik ve Filoloji kolu üyesi olmuştur. Bkz. “Teşekkür”, **Öz Dilimize Doğru**, Sayı: 8, Yıl: 1932, s. 129.

²⁴⁶ İleri’nin bu başlık altındaki görüşleri için bu dipnotta bilgileri yer alan yazısından yararlanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Suphi Nuri İleri, "Dil Kurultayının Tesirleri ve Neticeleri", **Öz Dilimize Doğru**, Yıl 1932, Sayı 8, ss. 126-9.

hukuk, devlet, hükümet, cumhuriyet” kelimelerinin öz Türkçeleri, “fanteziden kaçınarak” bulunmalıdır. Bu son derece güç işin üstesinden, yaşayan Türkçe kelimelere yeni bir mânâ ve vazife verilerek gelinmelidir. Bu mümkün olmaz ise, İleri’ye göre bir sonraki adım diğer dillere mürâcaat etmek olacaktır:

“Türkçe yaşayan bir kelime veya ıstılah bulamaz isek, tıpta ve fende yaptığımız gibi, Latince, Yunanca veya Frenkçeye gideceğiz. Bu da kabul. Mesela kâtiyadi yerine noteri aldık, büyük mektep yerine fakülteyi aldık, yarın üniversiteyi alacağız. Müderris, muallim, hoca yerine profesör diyeceğiz.”

İleri, âdeta “alalım almasına da” diyerek bu işin zorluklarından bahsetmekte ve ıstılah komisyonlarının dikkatini bir noktaya çekmektedir:

“Biraz evvel hatırlattığım kanun, hukuk, devlet, gibi kelimelerin acaba hemen kaldırılmasına ve yerlerine başka bir ecnebi lisandan benzerlerini almağa bilmem ki razı olacak mıyız? Neye noter, fakülte, tramvay, telefon, lira, gazete türkçe olsun da kanun, hukuk, devlet, hükümet, cümhuriyet türkçe olmasın? Ya hiçbir lisandan kelime ve ıstılah almıyalım veyahut her lisandan alalım.”

İleri’nin “*Arapçayı kaldırmak, yerine Türkçesini bulmak, fanteziden kaçmak ve bulunan kelimeyi herkese kabul ettirmek*” şeklinde özetlediği usûl, ona göre pek ciddîdir ve “dehşetli” bir iştir. Bu dehşetli iş için *merkez* ve türevi terimlerin nasıl Türkçeleştirilebileceği meselesini örnek vermektedir. İleri’ye göre, merkez *göbek*, merkezîyet *göbekleşmek*, ademimerkezîyet *göbekten ayrılmak*, temerküz de *göbek göbek üstüne komak* şeklinde Türkçeleştirilecek olursa, işin içinden çıkılamaz. Hiçbir Türk “göbek göbek üstüne komak” ifadesinden bir şey anlamayacaktır.²⁴⁷

İleri’ye göre kanun, örf ve âdetlerin en canlı ve amelî olanlarının bir mecmuasıdır. Yeni Türkçe de, kullanılan veya kullanılabilecek en canlı ve amelî kelime ve ıstılahlardan ibaret olmalıdır. Bununla birlikte, bazen canlı bir kelime meramımızı ifadeye kâfi

²⁴⁷ İleri, *temerküz* için *ortaya çekme*, *merkezîyet* için *ortaya doğru* terimlerini önererek işin içinden çıkmıştır. Aynı terimler için Orhan Arsal’ın önerileri ise sırasıyla *kindikleme* ve *özekleme*’dir. Bkz. Orhan Arsal, **Türe Sözlüğü İçin Bir Önerge**, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul, 1936, s. 31-4.

gelmeyebilir. Örneğin *mütercim* yerine *çevirici* denilmesi maksadı ifadeye engel olacaktır. Bu durumda, sun'î kelime uydurmaktansa başka dillerden -lüzumu kadar kelime alınması gerekecektir. İleri'nin tâbiriyle, yapılacak iş âdeta “şaraba su katmak” olmalıdır.²⁴⁸

Dilin özleştirilmesine dair görüşlerinde kısmen tedbirli görünen Suphi Nuri İleri, 1934'te yayımlanan *Yasaların Çatışması* başlıklı kitabıyla radikal bir adım atmış ve hukuk dilinin özleşmesi uğrunda en erken çabalardan birine imza atmıştır. Kitap, devletler özel hukuku alanında yazılmış bir ders kitabı olmakla birlikte, pek çok terimin öz Türkçe karşılığını içermesi yönüyle özel bir konuma sahiptir. Ayrıca kitapta Fransızca-Osmanlıca-Öz Türkçe karşılıkları içeren yetmiş dokuz sayfalık bir de sözlük yer almaktadır. Bu sözlük, daha sonra Orhan Arsal tarafından müstakil bir kitapçık olarak hazırlanmış ve 1936 yılında *Türe Sözlüğü İçin Bir Önerge* başlığıyla yayımlanmıştır.

İleri, daha önceki yazılarında *hukuk*, *devlet*, *hükümet* gibi bazı kelimelerin öz Türkçeleştirilmesinde fanteziden kaçınılması gerektiğini savunsa da *Yasaların Çatışması* 'nda bu görüşünden geri adım atmış gibidir. Söz konusu eserde, *kanun* yerine *yasa-nom*, *devlet* yerine *kurulta*, *hukuk* yerine *kurul*, *hükümet* yerine *güdmenlik* kullanılmıştır. Bu kelimelerden sâdece *yasa* anlamıyla birlikte tutunabilmiş, *kurul* ve *kurulta(y)* farklı bir anlamda yerleşmiş, *nom* ve *güdmenlik* ise kaybolup gitmiştir. Öte yandan İleri, Osmanlı Türkçesine ait kelimelerin öz Türkçe karşılıkları için gösterdiği hassâsiyeti, Avrupa kökenli kelimelerin ithal edilmesinde göstermemiştir. Örneğin *commune* için *komün*, *confédération* için *konfederasyon*, *embargo* için *ambargo*, *exequatur* için *eksekuatür*, *memorandum* için *memorandum*, *nonce* için *nons* karşılıklarını kullanmıştır.²⁴⁹

Suphi Nuri İleri'nin kullandığı pek çok öz Türkçe terim, dilimizde tutunamamıştır. Bununla birlikte, çalışmalarında kullandığı “*ana yasa*”, “*andlaşma*”, “*çatışma*”, “*elçilik*”, “*güveni kötü kullanma*”, “*kiralama*”, “*oy*”, “*uzlaşma*”, “*ürün kirası*”,

²⁴⁸ Suphi Nuri İleri, "Öz Dilimize Doğru", *Öz Dilimize Doğru*, Yıl 1933, Sayı 13, s. 8.

²⁴⁹ Aktaran: *Özcan*, s. 10.

“yakalanma” gibi bazı terimler, bugün hukuk dilimizin sık kullanılan terimleri hâline gelmiştir.²⁵⁰

b) Orhan Aرسال

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde devletler umumî hukuku dersleri veren Orhan Aرسال, 1930’lu yıllarda yaptığı çalışmalarla hukuk dilinin öz Türkçeleştirilmesi tarihinde ön plana çıkan diğer bir isim olmuştur. Aرسال’ın takip ettiği isim hiç şüphesiz Suphi Nuri İleri’dir. Onun *Yasaların Çatışması* başlıklı kitabındaki sözlüğü hazırlayan ve *Türe Sözlüğü İçin Bir Önerge* başlığıyla yayımlayan Aرسال, bu çalışmasını İleri’ye armağan etmiştir.²⁵¹ Bu sözlük çalışması, bir anlamda Aرسال ve İleri’nin ortak çalışmasıdır. Öte yandan Aرسال, kendi özgün çalışmalarıyla da bilinmektedir.

Bahsedebileceğimiz ilk çalışma, 1934 yılında Karl Strupp’un *Devletin Kurucu Unsurları* başlıklı kitabına yaptığı tercümesidir. Bu kitapta pek çok öz Türkçe hukuk terimine yer veren Aرسال, kitabın başlangıç bölümüne bu terimlere ilişkin bir de sözlük eklemiştir. Bu sözlükte yer alan öz Türkçe terimlerin bazıları bizzat Aرسال’a ait icatlar, bazıları da daha önce *Tarama Dergisi*’nde yayımlanmış kelimeler olup bunlardan çok azı hukuk dilimize yerleşebilmiştir.²⁵² Bu terimlere *azlık* (ekalliyet), *bitişik* (mücavir), *çokluk* (ekseriyet), *elatma* (müsadere), *eldeediş* (iktisap), *ilişkili* (alâkadar), *kollama* (nezaret mânâsında himaye), *koruma* (muhafaza mânâsında himaye), *kural* (kaide-hukuk), *seçme hakkı* (hıyar hakkı), *tarafsız* (bitaraf), *topluluk* (camia), *uyuşma* (mutabakat), *yaygın* (umumî) gibi terimleri örnek verebiliriz.²⁵³

İkinci bir çalışma olarak 1935 tarihli *Kurul Sözlüğü Denemesi*’nden bahsedilmelidir. Atatürk’e armağan ettiği bu eserinde Aرسال, terimlerin Fransızca, Osmanlıca ve öz Türkçe karşılıklarına yer vermiştir. Sözlüğü hazırlarken Türk Dili Tetkik Cemiyetinin *1933-1934 Hukuk İstilahları Anketi*, Mehmed Ekrem’in *Fransızcadan Türkçeye İstilahat-ı Hukukiye Lugatı*, Miltiyadi Karavokiros’un *Lugat-ı Kavanin-i*

²⁵⁰ Özcan, s. 10.

²⁵¹ Orhan Aرسال, s. 4.

²⁵² Özcan, s. 11.

²⁵³ Bu terimlerin Fransızca ve Osmanlı Türkçesi karşılıklarıyla birlikte tam bir listesi için, Özcan’ın araştırmasına bakılabilir. Bkz. Özcan, ss. 35-41.

Osmaniye'si, Nazaret Hilmi'nin *Istilahat-ı Adliye'si*, Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Fransevi'si*, *Tarama Dergisi* ve genel olarak halk dilinden yararlandığını belirten Arsal, bazı kelimeleri de bizzat kendisi üretmiştir. Arsal'ın îcadı olan bu terimlere, *buyrukça tanıklık* (resmi senet), *ediş* (fiil-muamele-tasarruf), *ödendi* (ibra), *paydaş* (hissedar), *suçlama* (ittiham-isnad), *suçsuz görme* (berâat) gibi terimler örnek verilebilir.²⁵⁴ Öte yandan Özcan'a göre, *Kurul Sözlüğü Denemesi*, Latin harfleriyle yazılmış (Türkçeden Türkçeye) ilk hukuk sözlüğüdür.²⁵⁵

Orhan Arsal, özleşme taraftarı hukukçular içinde hiç şüphesiz en üretken ve cesur isimlerin başında gelir. Ülküsünü “Türk jenisini ortaya vurmak” olarak tanımlayan Arsal, Türk dilinde bir Lozan istediğini ifade etmiştir.²⁵⁶ Bu ülkü doğrultusunda, 1934'te *Devletin Kurucu Unsurları* ile başladığı özleştirme macerasına, 1935'te *Kurul Sözlüğü Denemesi* ve 1936'da *Türe Sözlüğü İçin Bir Önerge* başlıklı çalışmalarıyla devam etmiştir.

Suphi Nuri İleri'nin *Yasaların Çatışması* kitabının henüz başlığında yaşanan fikir ayrılığından hareketle, Arsal ilk olarak özleştirme metodunu tespit etmiştir. Ona göre, Osmanlıcadan Türkçeye karşılık aramak, Osmanlı düşüncesini kabullenmek demektir. Aynı şekilde, batı düşüncesini kabullenmek de sakıncalıdır. O, herhangi bir dilin Türkçeye çevrilmesine de taraftar değildir. Bu nedenle, önce diğer dillerdeki hukuk terimlerini tespit etmeli, bu terimin zaman içindeki değişikliklerini öğrenmeli, bu terimleri karşılayan anlamların Türklere yaşayıp yaşamadığını araştırmalı, bütün bunlarla bir sonuca erişilemezse etimolojinin de yardımıyla yeni bir terim üretilmelidir.²⁵⁷

Arsal ve İleri'nin derlediği öz Türkçe terimlerin azımsanmayacak bir kısmı bugün hukuk dilimize yerleşmiştir. Bu terimlere örnek olarak, *kaldırılma* (ilga), *kötü kullanma* (suiistimal), *ek* (teferruat), *satın alma* (iştirâ), *onay* (kabul), *yüz kızartıcı iş* (mucibi âr ve haya hareketler), *pay* (hisse), *aldatma* (zina), *saldırı* (taarruz), *geri bırakma* (tehir), *akıl bozukluğu* (ihtilâli şuur), *büyük elçi* (sefir), *bağışlama* (affi umumî), *eklenti* (lâhika),

²⁵⁴ Diğer “Orhan Arsal Terimleri” için bkz. **Özcan**, ss. 42-5.

²⁵⁵ **Özcan**, s. 13.

²⁵⁶ **Orhan Arsal**, s. 6.

²⁵⁷ **Orhan Arsal**, s. 7.

damgalama (mühür altına alma), *değer biçme* (takdir), *onaylama* (tasvip), *donatan* (mücehhiz), *yakalama* (derdest), *bend* (madde), *toplantı* (meclis-heyeti umumiye), *andiçirmek* (tahlif), *birleşme-birlik* (iştirak-cemiyet), *ortak* (şerik), *toplanma* (tecemmuat), *duruşma* (celse), *yazan-yapan-işleyen* (müellif-fail), *el yazılı* (hattı destile), *ödünç* (avans), *yükseltme-ilerileme* (terfi-terakki), *kazanç* (menafi), *çocuk düşürme* (ıskatı cenin), *kira* (icar), *gemi* (sefine), *yapı* (ebniye), *taşınır* (menkule), *taşınmaz* (gayrimenkule), *yara* (ceriha), *etik* (adap ve ahlak), *sınırlama* (tayini hudut), *kasa* (vezne), *başkent* (mekarrı hükümet), *sebepsiz zenginleşme* (sebepsiz iktisap), *dilekçe* (istida), *yüküm* (mükellefiyet), *yükletme* (tahmil), *ana yasa* (hukuku esasiye-teşkilatı esasiye), *ağırlaştırıcı haller* (esbabı müşeddede), *hafifleştirici haller* (esbabı muhaffefe), *çarpma* (müsademe), *ismarlama* (sipariş), *sömürge* (müstemleke), *bildirim* (tebliğ), *suç ortağı* (şeriki cürüm), *sonuç* (netice), *yardım* (teavün), *çatışma* (ihtilâf), *danışman* (müşavir), *Danıştay* (Şurayı Devlet), *saklama* (emaneten tevdi), *kurum* (teşkilatı esasiye), *zorlama* (cebir-tazyik), *anlaşma* (mukavele), *alacak* (matlup), *borçlu* (medyun), *düşme* (sukut), *ölen* (müteveffa), *görüşme* (müzakere), *suç* (cürüm), *dağılma* (fesih-infisah), *boşanma* (talâk), *cevaba cevap* (cevabı alelcevap), *değişme* (mübadele), *günü gelme* (inkızaı müddet-hulûlü vade), *seçim* (intihap), *ödünç* (istikraz), *soruşturma* (tahkikat), *koca-karı* (zevc-zevce), *gemiadamları* (mürettebat), *yanılma* (hata), *yabancı* (ecnebi), *kaçma* (firar), *çıkarma* (tard), *özür* (mazeret), *açık* (sarih), *boşaltma* (mecurun tahliyesi), *kamusallaştırma* (istimlak), *uydurma* (itibarî-farazi), *oğul* (veled), *yolsuzluk suçu* (memurun sui istimali), *oturma* (sükna), *adam öldürme* (katil), *gizli* (hafiyen), *ödenek* (tazminat), *kişi* (fert), *yersiz* (nabemalnal), *bütünlük* (tamamiyet), *soru* (istizah), *kesilme* (inkıta), *karışma* (müdahale), *dokunulmazlık* (masuniyet), *haklı sebep* (muhiik sebep), *doğrulama* (tasdik), *yasaya uygun* (kanunî), *bırakan* (vasiyet eden), *kaldırma* (ref-fek), *evlenme* (izdivac), *küçük* (sagîr), *bakan* (vekil-nazır), *değiştirme* (tadil), *yenileme* (borcun tecdidini), *konu* (mevzu), *ödev* (borç-vecibe), *gösterme* (ibraz), *tüzük* (nizamname), *vazgeçme* (feragat), *gelir* (irat), *çekince* (kaydı ihtirazî), *ortaklık* (şirket), *satım-satış* (beyi) terimleri gösterilebilir.²⁵⁸ Burada zikredilmeyen terimlerin bir kısmı önerildiği

²⁵⁸ Orhan Arsal, ss. 13-79.

şekliyle yerleşmemiş ancak kökünden başkaca terimler üretilmiştir. *Arabulucu, yetki, uygun, oturum, yürütme, güvence, gerekçe* gibi kelimeleri buna örnek verebiliriz.

Türe Sözlüğü İçin Bir Önerge'nin önsözünde, “tırnak işareti” içinde ve *italik* olarak yazılmış sözlerin mesuliyetinin Suphi Nuri İleri'ye ait olduğu belirtilmiştir.²⁵⁹ Bu bilgiden anlaşıldığı kadarıyla, bazı terimlerin öz Türkçeye nasıl alınabileceğiyle ilgili Aرسال ve İleri farklı düşünmektedir. Yaptığımız incelemede, 169 terimin *italik* olarak yazıldığı tespit edilmiştir. Bu sayı, 67 sayfalık bir sözlük için hiç de az değildir. Bu durum, öz Türkçe terim üretme işinin kişilere bağlı olarak ne kadar değişebileceğinin bâriz bir örneği olarak görülmelidir.

c) *Sadri Maksudi Aرسال*

Dilci, tarihçi, hukukçu, siyâsetçi ve devlet adamı kimlikleriyle çok yönlü bir isim olan Sadri Maksudi Aرسال, Türkiye’de Türkçülüğün ve hukuk tarihçiliğinin en önemli isimlerindedir. Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluşunda, Aرسال’ın hem fikrî hem de fiilî emekleri bulunmaktadır. Tolstoy’un “akıllı Tatar çocuğu” olarak nitelendirdiği Aرسال, gerçekten de ilgi çekici bir hayat hikayesine sahiptir.²⁶⁰

Sadri Maksudi Aرسال’ın en önemli eserlerinden 1930’da yayımlanan *Türk Dili İçin*²⁶¹ başlıklı kitabı, dil işlerinin Türkiye’nin temel gündem maddelerinden olduğu 1930’larda büyük yankı uyandırmıştır. Kitap, Türkçenin tarihi, dil özellikleri, diğer dillerle ilişkisi, dil düzeltme çalışmaları ve bu kapsamdaki detaylı önerileriyle o tarihte yazılmış âdeta bir dil devrimi programı gibidir. Aرسال’ın kızı Adile Ayda’nın aktardığına göre, söz konusu eser zaten bu uğurda yazılmıştır:

“Harf Komisyonuna ‘Dil Heyeti’ denmesi, işin içyüzünü bilmeyen Sadri Maksudi’de Gazi Paşa’nın sâdece Lâtin harflerini kabul etmekle yetinmeyip, bir Dil Reformu yapmak niyetinde olduğu fikrini uyandırdı... Kaleme sarılır ve dili sâdeleştirmenin

²⁵⁹ Orhan Aرسال, s. 11.

²⁶⁰ Sadri Maksudi Aرسال, <https://www.biyografya.com/sayfa/8/hakkimizda/>, Erişim: 30.10.2022.

²⁶¹ Adile Ayda’nın anlattıklarından, henüz 1922 yılında *Türk Dili İçin* kitabının fikrî çerçevesinin yazarın zihninde oluştuğu anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet B. Ercilasun, "Sadri Maksudi Aرسال ve Türk Dili", *İstanbul Hukuk Mecmuası*, Yıl 2017, Sayı 75, s. 171.

ve medenileştirmenin ilmî yolları hakkında sahifeler doldurur. Yani, kafasındakileri kâğıda döker.”²⁶²

Söz konusu kitabı “*Osmanlı devrinden kalma yazı dilini düzeltmek, yabancı sözlerden ayırtlamak ve öz Türkçe söz köklerinden bir edebî ve ilmî dil yaratmak gerekliliğini ispat etmek*” gayesiyle yazdığını belirten Arsal, kitabında Türkiye’de bir dil akademisinin kurulması gerekliliğinden detaylı olarak bahsetmiştir.²⁶³ Yazar, ayrıca, yazı dilinde kullanılan yabancı söz ve terimleri Türkçeleştirmek için halk dilinden, eski lehçelerden ve yaşayan Türk lehçelerinden yararlanılmasını, lâhikalarla (eklerle) kelime üretilmesini ve Türkçe terimlerin yaratılmasını önermiştir.²⁶⁴

Önemli bir hukuk tarihçisi olan Sadri Maksudi Arsal’ın *Türk Dili İçin* başlıklı kitabında savunduğu görüşler, hukuk dili için de aynen geçerlidir. Ona göre, bir hukukçu için kapitülasyon hükümlerini uygulamaya kalkışmak ne kadar ayıp ve gülünç ise, yabancı kelimeler kullanarak yazı yazmak da o kadar ayıp ve gülünçtür. Zira bu da bir kapitülasyondur. Bu nedenle Türkler, dilini millileştirmeye mecburdur.²⁶⁵

Arsal’a göre, hukuk dilinin tüm memleketlerde en ağır, en müşkül bir ıstılâhî dil olduğu doğrudur ancak Türk hukuk dili için bu değerlendirme eksik kalacaktır. Türk hukuk dilinin sorunu mefhumların muğlaklığı değil dilin Türkçe olmamasıdır. *Mecelle*’den ve eski Ceza Kanunu’ndan örnek maddelere yer veren Arsal, bu maddeleri değerlendirirken sert cümleler kurmaktadır:

“Her ne denilirse denilsin, bu maddelerin türkçe düşünerek yazı yazan bir Türkün eseri olduğunu ispat etmek imkanı yoktur. Bu metinler zihni arapça metinlerle tıkanmış, ne halk dilini ve ne de eski türkçeyi bilmiyen zatların fikir mahsulüdür. Bu maddelerin müellifinin arapça düşünerek fransızcadan tercüme ettiği hissediliyor.”²⁶⁶

²⁶² Bahsi geçen sahifeler, 28 Eylül 1928-14 Ekim 1928 tarihleri arasında *Milliyet* gazetesinde “Lisan ıslahı meselesi” başlığıyla 13 yazı hâlinde yayımlanmıştır. Bu günlerde Arsal, -yazıların etkisiyle olsa gerek- Çankaya’nın davetlileri arasına girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Ercilasun**, s. 172.

²⁶³ **Sadri Maksudi Arsal**, 1930, s. 403 vd.

²⁶⁴ **Sadri Maksudi Arsal**, 1930, s. 317 vd.

²⁶⁵ **Sadri Maksudi Arsal**, 1930, s. 426.

²⁶⁶ **Sadri Maksudi Arsal**, 1930, s. 281.

Arsal, hukuk dilinin öz Türkçeleştirilmesi için eski Türkçeden istifade edilmesi gerektiğini düşünür. Nasıl Almanlar Roma hukukunun Latince terimleri yerine Almanca hukuk terimlerini koymak için 13. asırda yazılmış *Sachsenspiegl* gibi eserlerden istifade ettilerse, biz de eski Türk lehçelerinden kelime almakta asla tereddüt etmemeliyiz.²⁶⁷ Örnek olması adına bazı Türkçe kökenli kelimeleri kitabına alan yazarın önerdiği *kınamak*, *tanık(lık)*²⁶⁸, *tutuk(lanmak)*, *tüzük*, *özlük*, *oy*, *artık*, *yasama* gibi kelimeler bugün Türk hukuk dilinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Seyit'in aktardığına göre; Arsal, TDK'ya gönderdiği 12 Temmuz 1936 tarihli mektubunda “*Uygur Türkleri dilinde hukukî istilahlar*” başlıklı bir çalışmaya göndermede bulunmaktadır. Mektubunda söz konusu çalışmanın taslak planını sunmakta ve bu plana göre hazırlayacağı çalışmanın Türk Dil Kurultayına sunulması isteğini açıklamaktadır. Plandaki maddelerden biri, “*Bu günkü Hukuk dilini Türkçeleştirme için Uygurcadan istifade gerekliliği*”dir. Mektup, dört gün sonra TDK tarafından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine gönderilmiş olup söz konusu çalışmadan böylece Atatürk de haberdar edilmiştir.²⁶⁹

Arsal'a göre, dil ıslahı devrinde hükümetin ve idârenin dili doğru kullanması son derece önemlidir. Zîra bir şahıs veya bir heyet sırf yeni bir kelime önerdi diye halkın bu terimi kullanması zorunlu değildir. Fakat bu kelimeler resmî dilde kullanılmaya başlandığı anda herkes bu kelimeleri kullanmak zorunda kalacaktır. Hukuk dilinden örnek veren Arsal, *Medeni Kanun*'da “*evlenme, boşanma, borç*” gibi terimleri gören eski dile alışmış bazı hukukçuların “gayri menus” diye tavsif etmelerine rağmen, bugün hukuk dilinde ve mahkemelerde pekâlâ kullanıldığını, gayet de menus kelimeler olduğunu ifade

²⁶⁷ **Sadri Maksudi Arsal**, 1930, s. 323.

²⁶⁸ Arsal, bir İstanbullu hukukçunun “şâhit” kelimesinin Türkçesini sorması üzere “tanık” cevabını verdiğini, bunun üzerine soran kişinin “*Çirkindir, biz hunu kullanamayız, zarif İstanbul Türkçesi bu gibi çirkin kelimeleri kullanamaz*” dediğini aktarmaktadır. Ona göre bu sözler sathî sözlerdir. Bugün İstanbul Türkçesinde “tanık” kelimesine benzeyen “yanık, yazık, katık, çatık, batık, basık” gibi kelimelerin “tanık” kelimesinden tek farkı henüz kulaklarımızın alışmamış olmasıdır. Gerçekten de tanık, bugün tam anlamıyla hukuk dilimize yerleşmiştir. Bkz. **Sadri Maksudi Arsal**, 1930, s. 398.

²⁶⁹ Bu çalışmanın âkıbeti bilinmemektedir. Seyit, ss. 74-5; Arsal'ın bahsi geçen çalışmayı hangi tarih aralığında yazdığını bilmiyoruz. Bununla birlikte, *Türkiyat Mecmuası*'nda yayımlanan 1934 tarihli “Uygurlarda Hukuk ve Maliye Istilahları” başlıklı çalışmasında Ahmed Caferoğlu, o tarihte henüz Uygur hukuk vesikalarıyla ilgili hiçbir ciddi araştırma yapılmamış olduğunu yazmıştır. Büyük ihtimalle, Arsal'ın çalışması 1934'ten sonraki bir tarihe aittir. Bkz. Ahmed Caferoğlu, “Uygurlarda Hukuk ve Maliye Istilahları”, **Türkiyat Mecmuası**, Yıl 2010, Cilt 4, s. 3.

etmiştir. Medenî, Ceza ve Muhakeme Usûlü Kanunlarının eski kanunlara nisbetle kıyas kabul etmez derecede daha Türkçe yazılmış olduğunu belirten Arsal, bu konudaki öncünün Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt olduğunu söylemektedir.²⁷⁰

Sadri Maksudi Arsal, Türkçenin ve özellikle hukuk dilinin öz Türkçeleştirilmesi uğrunda verdiği mücadeleyi uzun yıllar sürdürmüştür. 1947 yılında genişletilerek yeniden yayımlanan *Türk Tarihi ve Hukuk* başlıklı kitabının sonunda yer verdiği listede, eski Türklerin kullanmış oldukları hukukî terimlere misaller vermekte, bu terimlerin kullanıldığı bazı kaynakları zikretmekte ve bu terimlerin günümüzdeki muâdillerini göstermektedir.²⁷¹ Öte yandan Arsal, kendi yazdığı eserlerine bu öz Türkçe terimleri yansıtmamış, hatta oldukça zengin bir Osmanlı Türkçesi kullanmıştır.²⁷² Nitekim daha sonra, Türkçedeki -bazı dînî ve evrensel terimler hariç- tüm yabancı kökenli kelimelerin tasfiye edilmesi görüşünde ısrarcı olmamış, geri adım atmıştır.

Kaynaklarda aktarıldığına göre, 1949 tarihli İstanbul Muallimler Birliği'nin kongresinde bir bildiri okuyan Arsal, düşüncelerini şu cümlelerle açıklamıştır:

“Halk dili bütün milletin eseridir. Bu sahada şuurlu müdahale zararlıdır. Fakat ilim dili, medeniyet ıstılahları ancak şuurla yaratılabilir ve bütün milletlerde şuurla yaratılmıştır. Bugünkü Türkçe köklerden bir ilim dili yaratma teşebbüs ve cereyanı, mahiyeti ve gayesi itibarile müsbet ve zaruri bir cereyandır. Elverir ki bu mukaddes iş salâhiyetli kimseler tarafından, ilmî metotlara göre, Türk dilinin ruhuna, bünyesine, gramer kaidelerine, kelime yaratma usullerine uygun bir şekilde yapılsın. Bugüne kadar Dil Kurumu tarafından yapılmış ıstılahi kelimelerin, terimlerin hepsi muvaffakiyetli değildir. Birçok kelimelerin yaradılışında ilmî metotlardan inhiraf edilmiştir. Onun için hem birçok, Türk dilinin dehasına, hem millet münevverlerinin vasati zevkine mugayir, çirkin kelimeler ortaya atılmıştır.”²⁷³

²⁷⁰ Sadri Maksudi Arsal, 1930, s. 411.

²⁷¹ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1947, ss. 394-401.

²⁷² Özcan, s. 17.

²⁷³ Aktaran: Ercilasun, s. 177.

Arsal, halk diline yapılan olur olmadık müdahalelerden bezmiş gibidir. Bununla birlikte, ilim dilinin ıslah edilmesi ve öz Türkçeleştirilmesi görüşünden geri adım atmış değildir. Ona göre, bu iş mutlaka ehil kimseler tarafından ve ilmî usûller dairesinde kalarak yapılmalıdır. Bu nedenle, 1945'te öz Türkçeleştirilen Anayasa dilinin, milletvekili olduğu Demokrat Parti grubu tarafından 1952'de yeniden eski hâline döndürülmesi teklifine şiddetle karşı çıkacaktır.²⁷⁴

---

²⁷⁴ Bu konuya araştırmamızın ikinci bölümünde detaylı olarak yer verilmiştir.

İkinci Bölüm

1924 ANAYASASININ ÖZ TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ

1930’lu yıllar boyunca hukuk dilinin öz Türkçeleştirilmesi uğrunda bir hayli mesafe alınmıştır. Fakat eninde sonunda kanunların uymak zorunda olduğu 1924 tarihli *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*’nun diline müdahale edilmemiştir. Anayasaya dokunmadan yalnızca kanunların özleştirilmesi, bazıları tarafından hukuk sistemine zarar verildiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bazen de henüz anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmemiş olması, ateşli özleşme taraftarlarının hisşına uğramıştır. Anayasa dili üzerinden şekillenen bu rahatsızlıklar, 1940’lı yılların gündemine anayasanın öz Türkçeleştirilmesi meselesini taşımıştır. Araştırmamızın bu bölümünde, *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*’nun 1945’te öz Türkçeleştirilerek *Anayasa* başlığıyla yayımlanması süreci ele alınmıştır.

I. TARİHİ ARKA PLAN: TERİMLER MESELESİ

A. Terimler Meselesinde İlk Kademe: Türk Hukuk Lûgati

Cumhuriyetin ilanından itibaren hukuk alanındaki devrimlerin adım adım gerçekleştirilmesi, -tıpkı Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu gibi- ilmî ve amelî çalışmalar yapacak yeni bir kurumun kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Bugün Türk Hukuk Kurumu adı ile çalışmalarını sürdüren bu kurum, 9 Nisan 1934’te “Hukukçular Cemiyeti” adıyla kurulmuştur. Bu ad 23 Kasım 1935’te “Hukuk İlmini Yayma Kurumu”, 5 Nisan 1941’de “Türk Hukuk Kurumu” olarak değiştirilmiştir.¹

Koruyucu başkanlığını Başvekil İsmet İnönü’nün, onursal başkanlığını Adliye Vekili Şükrü Saracoğlu’nun üstlendiği 1935’te, kurum tüzüğünde kurumun hedefleri şöyle sayılmıştır:

1. İnkılâp hukukunun ideolojisini yapmak,²

¹ Kurum, esasen dernek tüzel kişiliğine sahiptir. Fakat 1939 ve 1973 tarihli Bakanlar Kurulu kararları ile “Kurum” olarak tescil edildiği için bu adı bugüne kadar korunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.turkhukukkurumu.org.tr/tarihimizden.html>, Erişim: 24.01.2023.

² Kurum, kuruluşundan itibaren hükümet ve CHP ile olan bağlarını tüzük değişiklikleri ile artırmıştır. O kadar ki, 1940’tan itibaren Parti kurultayına delege gönderme imkânına dahi sâhip olmuştur. Bkz. İbrahim Çoban, “Türk Hukuk Kurumu’nun kuruluşu ve İlk Yıllardaki Faaliyetleri”, **I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri**, (ed. Fethi Gedikli), On iki Levha Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 562.

2. Hukuki bilgileri yaymak,
3. Başka memleketlerdeki hukuk hareketleri ile ilgilenmek; bu ilgiden doğacak mukayeselerle memlekette hukuki bilgiyi arttırmak,
4. Uluslararası Türk hukukiyatını tanıttırarak ve yükseltecek ilmi münasebetler oluşturmak,
5. Memlekette hukuk bilgisinin artmasını sağlamak için ilmi eserler, mecmualar çıkarmak ve konferanslar verdirmek,
6. Hukuki konular üzerinde tez vermek suretiyle müsabakalar açmak.³

Peki, terimler meselesinde Kurumun yeri ve önemi nedir? Bu soruya cevap verebilmek adına, Kurumun biraz önce sayılan hedeflerine ulaşmak için başlattığı çalışmalardan hukuk kamusu ve hukuk lûgati projelerinden bahsetmemiz gerekmektedir.

Kurum, hukuk kamusu projesiyle ilgili niyetini ilk kez 03.04.1937 tarihli senelik raporunda açıklamıştır:

“Türk içtimaî hayatının takib ettiği her türlü inkılâblar, hukukî bir mahiyet arz etmedikçe, müeyyideden mahrum demektir. İçtimaî, fikrî, iktisadî, malî, hülâsa insan münasebetlerinin ferdin ve yahud toplu olarak tecelli ettiği her sahada bir nizam kuran (hukuk kaideleri) insanlara ne kadar çabuk ve iyi öğretilirse o nisbette amme ve ferd menfaati temin edileceği ve o nisbette de millî hayatta emniyet ve inkişaf hasıl olacağı şüphesizdir. Bahusus (Lozan)dan beri eski hukuka ait bütün müesseselerin değişmiş ve yerlerine yenilerinin konmuş olması; bu yenilerin bir an evvel yapılması ve herkese öğretilmesi vazifesini de, ancak kurumumuza yüklemiştir.”⁴

İnkılâp hukukçuluğu vazifesini üzerine alan Kurum, projeye başlarken âzamî üç yıllık bir tamamlama süresi hedeflemiştir. Projeye başladıktan sonra bu süre âzamî beş yıla çıkarılmıştır. Zîra Başkan Refik Şevket İnce’ye göre, yedi ciltten az olmamak üzere hazırlanacak olan kamus, “yalnız Türkiye’nin değil, cihanın ilim âlemine” sunulacaktır.⁵

³ Aktaran: Çoban, s. 560.

⁴ Açıklamanın devamı için bkz. **Ulus Gazetesi**, 04.04.1937, s. 2.

⁵ **Ulus Gazetesi**, 27.11.1937, s. 6; Türkiye’de Latin harflerinin kabulünden sonra yazılan ilk ve en geniş muhtevâlî İslam hukuku eseri *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*’dur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ferhat Koca, “Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hukuk-i-islamiyye-ve-istilahat-i-fikhiyye-kamusu>, Erişim: 24.01.2023; Bu

O kadar ki, yalnız kamusta yer alacak konuların tespit edilip gerekli düzenlemenin yapılması süresi tam iki yılı bulmuştur. Bu ciddî hazırlık sürecinde, kurum içinde kurulan bir büroda başlayan çalışmalar, zamanla üniversitelere ve hatta Adliye Vekaletine kadar uzanmıştır.⁶

Bu arada, kamus projesiyle ilgili yapılan değerlendirmelerde, bir de lûgat ihtiyacı gündeme gelmiştir. Hem kamusun daha sağlam temellere oturması hem de kamustan daha kolay istifade edilebilmesi için bir lûgat hazırlanmasının Kurum tarafından uygun bulunması üzerine, 6 Mayıs 1939 tarihinde bir hukuk lûgati hazırlama kararı alınmıştır. Tıpkı kamus projesinde olduğu gibi, bu lûgat için de oldukça kapsamlı bir çalışma başlatılmıştır. *Vocabulaire Juridique* başlıklı eserde yer alan terimlerin Türkçe tercümeleri ile doktrin ve mevzuattan derlenen terimler bir araya getirilerek (İslâm hukuku terimleri hariç) toplam dört bin civarında hukuk terimi tespit edilmiştir. Bu terimler; akademisyenler, hukukçular, maliyeciler ve muhtelif meslek mensuplarının incelemelerine sunulduktan sonra, 11 Haziran 1941 tarihinde, hukukî, kanûnî ve örfî mânâlarını yazabilecek yetkinlikte kişilere gönderilmiştir.⁷

Çok geçmeden terimlerle ilgili cevapların ulaşmaya başlaması üzerine, kurulan İlim Heyetinde cevaplar tek tek incelemeye alınmıştır. Bu incelemeler, İstanbul

---

esere vesile olan proje ise hukuk kamusu projesidir. Ömer Nasuhi Bilmen, bu bilgiyi bizlere şöyle aktarmaktadır: “*Hukuk İlmîni Yayma Kurumu, âcizlerle bazı zevata İslâm hukukuna ait bir kısım istilâhları bir lûgatçe halinde yazdırdı. İslâm hukukuna dair ayrıca “Kamus” unvanile bahislerden müteşekkil bir eser yazmamızı da teklif etti. Âcizleri hissemeye düşen “Ceza ahkâmı”nı bir iki senede çalışmak suretile ihzar ederek Kuruma gönderdim. Fakat İslâm hukukunun sair ahkâmı galiba yazılmadığından Kurumun da bu teşebbüsü bir neticeye iktiran etmedi. Teşebbüs edilen hayırlı bir işin noksan kalmasına gönlüm razı olmadığından aczime bakmaksızın bir kamus -noksan bir halde olsa da- vücade getirmek azminde bulundum, senelerce çalıştım, bu sırada İslâm fikhının ibadetlere ait olan kısmını “Büyük İslâm İlm-i Hali” unvanile yedi yüz küsur sahifeden ibaret olmak üzere ayrıca neşre muvaffak oldum. İslâm hukukunun yazmakta bulunduğum diğer aksamı da inayet-i Hak’la altı cilt olmak üzere başkaca yazıp bitirdim. Bu suretle işbu “Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu” adındaki eser vücade gelmiş oldu.” Ayrıntı için bkz. Ömer Nasûhî Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu**, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, I, s. 4.*

⁶ Çoban, s. 578.

⁷ Bu kişiler arasında; Ahmet Esat Arsebük, Mustafa Reşit Belgesay, Ali Himmet Berki, Ömer Nasuhi Bilmen, Nihat Erim, Refik Şevket İnce, Ebülûlâ Mardin, Sıddık Sami Onar ve Osman Nuri Uman gibi devrin önemli hukukçuları dikkat çekmektedir. Bkz. **Türk Hukuk Lûgati**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1991, s. IX-XI.

Üniversitesi İstilah Komisyonunca hazırlanan talimatnameye göre yapılmıştır.⁸ Ayrıca, mümkün mertebe yabancı terim kullanmamaya, karşılığı bulunmayan veya yetersiz olan terimlere bir karşılık bulmaya ve ifadede sâde bir dil tercih etmeye özen gösterilmiştir.⁹ Bu suretle hazırlıkları tamamlanan lûgatin ilk cildi 1943 yılında tamamlanmıştır.

Dönemin Türk Hukuk Kurumu Başkanı Refik Şevket İnce, esere yazdığı önsözünde şu satırlara yer vermiştir:

“Bilhassa eski harflerle ve eski mevzuatla gün geçtikçe alaka ve münasebeti kesilen genç nesil bu lugat sayesinde o münasebeti idame ederek bir daimi zincirleme halinde bulunan milli hayata ve hukuka bağlılığını muhafaza edecek ve derslerinin noksanlarını tamamlayacaktır.”¹⁰

Şu satırlar da yine İnce’ye aittir:

“...Mesela, vakfa ait bir kanunu veya bir vakfiyeyi okuyarak ondan mana çıkarmanın, mutlaka bundaki hukuk istilahlarının anlaşılmasına bağlı olduğu malum iken bunu temin edecek elde -maalesef- bir esaslı müracaat yeri bulunmadığı gibi mevcutlar da hep eski harflerle ve dağınık bir halde olduğu için bu ihtiyacı ancak bu lûgat ile karşılamak kabil olacaktır.”¹¹

Türk Hukuk Kurumu Başkanı, *Türk Hukuk Lûgati* sâyesinde, hukuk dilinde “geçmiş ve şimdi” arasında bir köprü kurulacağını ümit etmektedir. Gerçekten de bugünden yaklaşık seksen yıl önce yazılmış bu zengin muhtevalı eser olmasa, hukuk dilimizin terim birikimini bugün bu kapsamda tespit etmek son derece zor olacaktır.

⁸ Bu talimatnameye göre, komisyonlar aşağıdaki dört esasa riayet ederek çalışacaktır:
a) Kanunlarda yazılı olup tatbikatta yerleşmiş bulunan istilahlara, mühim ilmi bir zaruret olmadıkça, muhafaza edilerek tatbikatta yanlışlığa meydan vermemek,
b) Halk arasında yerleşmiş olan kelimeleri tercih etmek ve bu suretle hukuki müesseselerin halka daha kolay tanıtılmasını temin eylemek veya halkın tanıdığı bir müessese hakkında yanlış iltibas ve telakkilere meydan vermemek,
c) Henüz kanunlara geçmemiş veya halk arasında intişar etmemiş olan istilahlara hususunda münevverlerce en kolay anlaşılabilir menşelerden gelen ve lisanımızın bünyesine en uygun olan ecnebi kelimeleri tercih etmek,
d) Milletlerarası bir mahiyet iktisab etmiş olan istilahlara aynen kabul eylemek. **Türk Hukuk Lûgati**, s. XII.

⁹ **Türk Hukuk Lûgati**, s. XII.

¹⁰ **Türk Hukuk Lûgati**, s. XIV.

¹¹ **Türk Hukuk Lûgati**, s. XII.

Nitekim, lûgatin hazırlandığı yıllardan bu yana bir benzeri hazırlanamamış, hatta teşebbüs dahi edilememiştir. Bu yönüyle, Başkan İnce'nin beklentisi karşılanmış gibi görünmektedir.

Öte yandan, lûgatin yüksek baskı maliyetini Vekalet bütçesinden karşılamayı taahhüt eden Maârif Vekili Hasan Âli Yücel, lûgati dil devriminde bir kademe görmek niyetindedir. Esere bir takdim yazısı kaleme alan Yücel'in cümlelerini, uzun olmak pahasına alıntılıyoruz:

“Bir memlekette milli bir hukuk ve onun bu vasıfta dili olmadıkça milli bir dil tam var bellenemez. Hususiyle demokrat esaslara dayanan bir cemiyet, halkının yabancıları klişelerle kurulmuş bir yaşayış binası halinde ise bu cemiyetle o cemiyetin yaşama esasları arasında tehlikeli bir karşıtlık var demektir. Demokratlık anlayışını ancak milli özler ve milli şekiller besleyebilir. Bunun içindir ki dünya tarihinde büyük reforma hareketleri insan ruhunun derinlerine sinmiş dinle dış münasebetleri sağlayan hukuku ilk ağızda millileştirmeye teşebbüs etmiştir. Bizde Medeni Kanunun kabulü, insanlık tarihine bu ana kuralın başarılı örneklerinden birini verdi. Medeni Kanunun dilindeki eğilim, hukuk dilimizin millileşme ihtiyacına bir işaret. Fakat onu daha geniş sınırlara götürerek her yönüyle Türk hukukunu Türk dilinde söyleyebilmek ihtiyacı bugün de bir ilke olmaktan çok, bir ülkü halinde devam ediyor. Bu yolda bilgili çalışma ve uğraşma zorunda bulunduğumuz mutlaktır.

Türk hukukunun şekilce ve dilce de milli olması yolunda yalnız bir noktadan değil, her cepheden harekete geçmeliyiz. Hukuk inkılabının kıymet olmaktan çok, terim olarak idame ettirdiği klişeleri tesbit etmek, bu çalışma kademelerinden biridir. Türk Hukuk Kurumu bu terimleri kısa ve kesin izahlı bir lûgat halinde toplamakla söylediğim çalışma cephelerinden birini gerçekleştirme yolundadır. Kuruma bu yönden teşekkür borçluyuz. Harcanan emeklerin derecesini yakından bilmiş olarak bu işe kendini verenleri her Türk aydınının takdirle karşılamasını dilerim. Fakat unutmamalıdır ki bir kademedir diye vasıflandırdığım bugünü tesbit mahiyetinde olan bu eser yanında İkinci Maarif Şurasının aldığı karar ile Ankara ve İstanbul Hukuk Fakültelerine düşen hukuk terimlerini millileştirme davası henüz mahfuz tutulmaktadır. Diğer yandan kanunlarımızın dili ve tedvin kılığı bu ruha uyabilmek için bütün kanunların kaynağı olan Ana Kuruluş Kanunumuz da Türk milletinin öz

diline intibak etmelidir. Bütün bu alanlarda büyük çalışmalar olması bize ümit ve huzur veriyor. Türk milletinin en kutsal kıymetlerini toplıyan hukuk, kısa zamanda öz dilde kendini söyleyecektir inanındayız.”¹²

Yücel’in söyledikleri, izahat gerektirmeyecek kadar açıktır. O, *Türk Hukuk Lûgati*’ni “bugünü tespit” mahiyetinde bir “kademe” olarak görmektedir. Yücel’in düşünceleri, pek tabii olarak TDK tarafından da paylaşılmıştır. Nitekim dönemin TDK Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen’in 1942’de düzenlenen Dördüncü Türk Dil Kurultayı’nda sunduğu Genel Sekreterlik Raporuna göre, anayasa dili üzerindeki çalışmaların verimine bağlı olarak, Türk Hukuk Kurumu tarafından hazırlanan lûgatte bir de öz Türkçe sütununun oluşturulması çalışmalarının başlayacağı ümit edilmektedir.¹³ Bu ümidin, ilk kademe tespit edilen terimlere karşılık, ikinci kademe olarak öz Türkçelerini bulmaya evrileceği, kısa zaman içinde anlaşılmıştır.

B. Terimler Meselesinin Meselesi: Hukuk Terimleri

17-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında düzenlenen Birinci Maarif Şûrası, 1940’lı yıllar boyunca eğitim işlerinin ne yönde düzenleneceği hakkında önemli ipuçları vermektedir. Beden terbiyesi, neşriyat, ilk ve orta öğretim ile teknik öğretim konularının detaylı olarak ele alındığı Şûrada, terimler meselesi Yüksek Öğretim Komisyonu’nda gündeme gelmiştir. Aslında, komisyonun “meseleler” başlığında açıkça “terim işleri” sayılmamıştır. Fakat yabancı dil meselesi görüşülürken söz alan Saim Ali Dilemre, konuyu terim işlerine getirmiştir:

“Terim işleri için Türk kelimesi Türkçe olmak lâzımdır. Çünkü bir milletin nasıl bir mimarîsi varsa, nasıl an’anelerini saklıyorsa, antropolojisi nasıl birbirine benziyorsa bu milletin az çok sözleri de Türk olması lâzımdır...”

...Binaenaleyh çalışmamız birkaç türlü olmalıdır. Her meslek, san’at mektepleri ve ne kadar yüksek okullar ve fakülteler varsa kendilerine ait bu baptaki vazifeleri yapsınlar. Aynı zamanda 8-10 kişilik komisyon halinde mütehassıslar toplanmalıdır... Bu komisyon bütün teklifleri büyük bir derleme kitabı şeklinde

¹² **Türk Hukuk Lûgati**, ss. XII-XIII.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Seyit**, s. 94.

bastırmalıdır. İntihap ve istikrar sonra yapılır, kat'ileştirmek için acele lâzım değildir...

...yapılacak cetveller içinde sütun sütun ayırarak Almancası, Fransızcası, Arapçası ve İrancası yazılarak mukabilinde de Türkçesi konulursa bunlar arasında bir karşılaştırma yapılarak hangisi daha uygun düşerse onu almak daha muvafık olur... Bu tecrübe kitabından miktarı kâfi bastırıp Enstitülere, Üniversitelere ve alâkadarlara gönderip bu tabirlerin içinden en muvafık olanlarını seçmeleri bildirilmelidir... Sonra bu on kişilik komisyon intihapçı değil, ancak derleyici ve teklif edici kalmalıdır.”¹⁴

Esâsen bir tıp profesörü olan ancak bu konuşmayı yaptığı dönemde bir yandan da Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Türk Dili Okutmanı olarak dersler veren Dilemre'nin önerileri komisyonda kabul edilmiştir.¹⁵ Terim işlerinin belirli ilkeler ve yöntemler ışığında ele alınmasını içeren bu öneri, zamanla uygulamaya geçmiş ve Şûradan yaklaşık bir buçuk sene sonra ciddî bir teşebbüs hâlini almıştır.¹⁶

Başgil'in hâtıralarında aktarıldığına göre, 1941'in ilk günlerinde Maârif Vekâletinden İstanbul Üniversitesi'ne gönderilen bir tamimde, ilim terimlerini öz Türkçeleştirmek için fakülterde birer komisyon kurulması ve çalışmaların hızlandırılması talep edilmiştir. Birinci Maarif Şûrasında Yüksek Öğretim Komisyonunun başında bulunan Cemil Bilsel bu tarihlerde İstanbul Üniversitesi rektörü, komisyon üyelerinden Ali Fuad Başgil ise hukuk fakültesi dekanıdır. Esâsen öz Türkçecilik cereyanına muhalif isimlerden olan Başgil'in bu terim işleri gündemine de sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim, zaman zaman komisyonu soran rektörü “çalışıyor” diye geçiştirdiğini aktarmaktadır.¹⁷ Gerçekten de Hukuk Fakültesi Terim Komisyonunun başında bulunan Ebül'ulâ Mardin imzalı 14 Mayıs 1941 tarihli evraka göre, komisyonun muntazaman mesaisine devam ettiği, o güne kadar 665 terim

¹⁴ **Birinci Maarif Şûrası (Çalışma Programı, Konuşmalar, Lahikalar)**, T.C. Maarif Vekilliği Yayınları, Ankara, 1939, ss. 61-3.

¹⁵ **Birinci Maarif Şûrası (Çalışma Programı, Konuşmalar, Lahikalar)**, s. 69.

¹⁶ Vakit Gazetesi'nin 26 Mayıs 1940 tarihli nüshasında yer verilen “Üniversitedeki terim komisyonları” başlıklı haberden, hukuk terimlerine yönelik çalışmaların en azından bir süredir devam ettiği anlaşılmaktadır.

¹⁷ **Başgil**, ss. 143-4.

hakkındaki düşüncelerini tespit ederek bunları muhtelif fiş ve listelere geçirmeye başladığı anlaşılmaktadır.¹⁸

Hukuk Fakültesi Terim Komisyonu, dört esasa göre çalışmalarını sürdürmüştür. Bu esaslar, kanunlarda yerleşik bulunan terimlerin mühim ilmî bir zaruret olmadıkça muhafazası, halk arasında yerleşmiş olan kelimelerin tercih edilmesi, dilimizde karşılığı bulunmayan terimler için en uygun yabancı dil kökenli kelimelerin tercihi ve milletlerarası niteliği kazanmış terimlerin aynen kabul ve muhafazasıdır.¹⁹

1941'in mayıs ayında Maârif Vekaletinden İstanbul Üniversitesine gönderilen ikinci tamim aracılığıyla, fakültelerdeki terim komisyonlarının hazırladıkları ilim terimleri arasında koordinasyon yapmak üzere temmuz ayından itibaren Rektörlükte bir koordinasyon heyeti toplanacağı, fakültelerin bu komisyona en az üç ve en çok altı üye ile katılacakları bildirilmiştir.²⁰ Fakat bu heyet temmuz ayına girmeden, 26 Haziran 1941'de toplanmıştır. Heyete hukuk fakültesinden Ali Fuad Başgil, Sıddık Sami Onar ve Ernst Hirsch katılmıştır. Başgil'in yanı sıra Hirsch de Birinci Maarif Şûrası'nda Yüksek Öğretim Komisyonu üyesi olarak bulunmuştur.²¹

Başgil, Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in de katıldığı Terim Koordinasyon Heyeti toplantılarından hâtıralarında bahsetmiştir. Tarih vermediği bu toplantılara, Yücel'in yanı sıra, TDK Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen ve birkaç ay sonra Türk Tarih Kurumu başkanı olan Şemsettin Günaltay da katılmıştır. Başgil'in verdiği bilgilere göre, ilk gün Rağıp Hulusi Özdem'in terim çalışmalarının yöntemini eleştirmesi sebebiyle gergin başlayan toplantıların üçüncü gününde sıra hukuk terimlerine gelmiştir. Hukuk fakültesini temsilen konuşan Başgil'in hukuk terimleriyle ilgili hazırlıkları olmadığını

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fethi Gedikli, "İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Hukuk Fakültesinde 1941-1944 Yılları Arasında Yapılan Terim Çalışmalarına Dair", **Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Anısına Armağan**, Ed. Abuzer Kendigelen ve Saadet Yüksel, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 578.

¹⁹ **Gedikli**, ss. 579-80. Hatırlanacak olursa, bu dört esasa, *Türk Hukuk Lûgati* terimlerinin incelemelerinde de riayet edilmiştir.

²⁰ **Başgil**, s. 144.

²¹ **Gedikli**, s. 563.

söylemesi üzerine, Yücel ile aralarında önemli sonuçları olacak bir münâkaşa yaşanmıştır.²² Devamını Başgil'in dilinden aktaralım:

“Hasan Ali'ye cevap verdim, Hukuk Fakültesi olarak bizim vaziyetimiz, dedim, Tıp ve Fen fakültelerinkinle kıyas edilemez. Bu berikilerin dili, serbest birer zümre dilidir. Ve anlaşmaya bağlıdır. Hekimler aralarında anlaşılırsa "kebab" yerine karaciğer, "Rie" yerine akciğer, "em'a" yerine bağırsak diyebilirler. Fenciler de “muvası” yerine paralel adı kullanabilirler. Bu nihâyet kendi aralarında anlaşma vâsıtası bir dil olarak kalır.

Hukukta iş böyle değildir. Hukukun dili evvelâ kanun, sonra da millet dilidir ve kanûn ile bağlıdır. Kânûnun dili de millet câmiasının dilidir ve öyle olmak lâzımdır. Çünkü kanûn insanlara meram anlatmak için yapılır. Binaenaleyh hitap ettiği insanların diliyle yazılması icap eder.

Bu çok basit hakikati kabul ediyorsak, Bir hukuk hocasının kanûn dilinden başka bir dil ile ders vermesi, evvelâ kânûna aykırıdır ve meslekî bir suçtur. Saniyen de, talebesine karşı vazifesini yapmamaktır. Zira hukuk hocasının ilk vazifesi talebesine kanûn öğretmektir. Kânûn kendi diliyle konuşulursa öğretilir.

Eğer bizden de, tıp ve fenden olduğu gibi, derslerimizi öztürkçe ile yapmamız istenirse, evveleminde, Teşkilatı Esâsiye Kanunu'ndan başlamak üzere, bütün ana kanunların dilini değiştirmelidir. Başka türlü olmasına hem hukuken, hem de usulen imkân yoktur. Bu iledir ki biz hiçbir hazırlıkta bulunmadık.”²³

Başgil'in bu konuşması, Hasan Âli Yücel'i iknâ etmeye yetmiştir. Yücel, Başgil'e hak vererek “*Bu doğrudur. O halde, biz hükûmet olarak, evvelâ Teşkilâtı Esâsiye başta gelmek üzere, ana kanûnları öztürkçeye çevireceğiz*” demiştir. Başgil, Yücel'in bu sözüne

²² Başgil, s. 144.

²³ Başgil, ss. 145-6; Hem Birinci Maarif Şûrası'nda hem de Hukuk Fakültesi Terim Komisyonu'nda Başgil'le birlikte bulunan Hirsch, bu yaklaşımı eleştirmektedir: “*Ben, Türkçe hukuk bilim dilini öğrendikten sonra, 1941 yazında bu terminoloji komisyonunda çalıştım. Türk hukuk diline dokunmaya pek kimse yanaşmıyordu. Gösterdikleri sebep, kanun yapıcının kanunlarını hâlâ geleneksel terminolojiyle yazdığı sürece, bilim dilinde değişiklik yapmanın anlamı olmadığıydı. Aslında tam tersinin doğru olduğu, yani kanun yapıcının bilim alanından gelecek önerileri beklediği gerçeği ise, bir türlü görülmedi. Hattâ, kanun yapıcının bazı kanunlarda terminoloji konusunda da kendi kendine danışmanlık yaparak, içeriği ve kapsamı bunları kabul eden milletvekili kitesince bile anlaşılamayan kanunlar çıkardığında da, bu gerçek görülmedi.*” Hirsch, 2005, s. 236.

kıymet vermediklerini, Meclisin vazifesi dışındaki böyle bir işe girişeceğini ihtimal dışında gördüklerini aktarmaktadır. Kendine has üslûbuyla “nûru aynım, ne güzel cevap verdiniz” diyerek Başgil’i tebrik eden Ebül’ulâ Mardin de Yücel’in sözlerini dikkate almamış olsa gerektir. Fakat aradan kısa bir zaman geçtikten sonra, Yücel’in söylediklerinde gayet ciddî olduğu anlaşılmıştır. Başgil bu durumla ilgili aynen şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Heyhât, insan aklına gelmeyi biz şeytanın aklına getirmişiz.*”²⁴

Demokrat Partinin kurulduğu 1946 yılının ocak ayında, bir gün Celal Bayar’ı ziyaret eden Ali Fuad Başgil, Bayar’dan dinlediği dikkat çekici bir hâtırasını nakletmektedir:

“1938’de İnönü Cumhurreisi ve ben Başvekilim. Hasan Âli Yücel de Maarif Vekili tayin edildi. Tebrik ziyâreti olarak kendisine gittim. Bâzı meseleler konuştuktan sonra, dil çalışmaları hakkında ne düşündüğünü sordum. Hasan Âli bana, bu hareketin katiyen aleyhinde olduğunu, Türkçenin içinden çıkılmaz bir hâle geldiğini ve bu hareketten dönmeye kararlı olduğunu söyledi. Hattâ o zamanki Kültür Bakanlığı tâbirini değiştirdiğini ve yerine eski Maarif Vekâleti tâbirini aldığını, bu husustaki tezkerenin Başvekâlete takdim edildiğini ilâve etti. Ben “İlerisine gitmeyelim, fakat geriye de dönmeyelim” cevabını verdim. Hasan Âli bunu da kabul etmedi ve nokta-i nazarında ısrar etti. Ayrıldıktan sonra, meseleyi ehemmiyetli gördüğüm için, konuşmayı Devlet Reisine arz etmeyi muvafık buldum ve doğruca Çankaya’ya gittim. İnönü bana aynen şunları söyledi: “Çok isabetli cevap vermişsiniz. Ben de bu kanaatteyim. Daha ilerisine gitmeyelim, fakat geriye de dönmeyelim. Bu meselede son kararımız bu olsun” dedi. Otuz sekizden sonra bu mevzuda neler olup bittiğini siz benden daha iyi biliyorsunuz.”²⁵

Daha önce de bahsi geçtiği üzere, 1939’da CHP’nin hazırladığı Parti Programı ve Tüzüğünden, dil çalışmalarında geri adım atıldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan, İnönü ve Yücel’in 1939’dan sonraki dil politikaları düşünüldüğünde, Bayar’ın anlattıklarına inanmak bir hayli güçleşmektedir. Tarihin cilvesi şudur ki, dil meselesinde 1940’larda “daha ileriye” giden Türkiye’nin Cumhurbaşkanlığı makamında İsmet İnönü varken,

²⁴ Başgil, s. 147.

²⁵ Başgil, ss. 154-5.

1952’de “daha geriye” giden Türkiye’nin Cumhurbaşkanlığında Celal Bayar oturmaktadır.

II. HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

A. Yeni Anayasa Taslaklarının Hazırlanması

Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun öz Türkçeleştirilmesiyle ilgili hazırlık çalışmaları, 1941 yılında başlamıştır.²⁶ Yılın sekizinci ayına rastlayan ilk çalışmaların talimatını veren isim bizzat İsmet İnönü’dür. İnönü, başkanlığında toplanan 8 Ağustos 1941 tarihli TDK Genel Merkez Kurulu toplantısında, kanun dilinin ve özellikle *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*’nun özleştirilmesi gerektiğini söylemiş ve ilk görev TDK lengüistik-etimoloji kolunun başkanı olan Hasan Reşit Tankut’a verilmiştir. Tankut’a, o sıralar TDK filoloji kolunun başkanlığını yürüten Ömer Asım Aksoy yardım etmiştir.²⁷

27 Eylül 1941 günü için günlüğüne aldığı notlarında -bir görüşmeden bahsettiği anlaşılabilir- İsmet İnönü, “*Dilmen, Tankut, Ömer Asım da var*” demiştir.²⁸ İbrahim Necmi Dilmen o tarihte Türk Dil Kurumu’nun genel sekreteridir. Hasan Reşit Tankut ve Ömer Asım Aksoy ise anayasanın öz Türkçeleştirilmesi için görevlendirilen isimlerdir. İnönü ile bu üçlünün görüşmesi muhtemelen anayasa dili ile ilgilidir yahut en azından bu konu da gündeme gelmiştir. Buna göre, söz konusu görüşmenin tarihini muhtemelen yanlış hatırlayan Aksoy, yine de çalışmayla ilgili değerli bilgiler vermiştir. Aksoy’a göre, 1942 yılının başlarında bir gün İsmet İnönü Türk Dil Kurumu’na gelerek hukuk dilinin sadeleştirilmesinden yana olduğunu söylemiş ve “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu Türkçeleştirerek bu işe girişmek yararlı olacak. Kurum, hükümleri bozmadan yasanın dilini sadeleştirsin*” talimatını vermiştir. İnönü’nün talimatı üzerine başlayan çalışmalarla ilgili Aksoy’un anlattıklarını naklediyoruz:

²⁶ Buradaki 1941 tarihini doğrudan anayasa değişikliği hazırlık çalışmalarının başlangıcı olarak veriyoruz. Zira *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*’nda geçen bazı terimlerin öz Türkçeleştirilmesi denemelerinin tarihi 1935 yılına uzanmaktadır. Bkz. İbrahim Necmi Dilmen, “Yeni Anayasanın hazırlanışı ve esasları”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Ocak 1945.

²⁷ *Seyit*, s. 101.

²⁸ Ahmet Demirel, *İsmet İnönü Defterler (1919 – 1973)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 310.

“O vakit Haşan Reşit Tankut ile beni bu iş için görevlendirdiler. Kanuna Anayasa adını koyarak dört ayda Türkçeleştirdik. Bizim hazırladığımız taslağı birkaç yarkurul inceledi. Ankara ve İstanbul Hukuk Fakültesinden temsilciler gözden geçirdi. Gazetecilerle yazarlar da diline baktı. Falih Rıfkı Atay ile Necmettin Sadak da bu taslağı inceleyenler arasındadır.”²⁹

Tankut ve Aksoy’un hazırladığı ilk öz Türkçe anayasa taslağının geniş bir kadro tarafından incelendiği ve ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim, TDK’nın 1942’de yayımlanan ve taslakların karşılaştırıldığı *Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük* başlıklı çalışmasında, en çok Tankut’un açtığı iz üzerinde yürüdüğü vurgulanmıştır.³⁰ Aksoy’a göre, Tankut ile birlikte hazırladıkları metin %90 oranında değişmeden nihaî metne dönüşmüştür.³¹

Öte yandan, 1941 ve 1942 yıllarında pek çok taslak üzerinde çalışılmıştır. 6 Ocak 1945 tarihli Teşkilâtı Esasiye Encümeni mazbatasına göre, başlangıçta iki tasarı vardır. Bu iki tasarı üzerine yapılan geniş soruşturma sonuçlarına göre ise üçüncü bir tasarı yazılmıştır.

“1942 yılı başlarında iki ayrı heyet tarafından Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun Türkçeleştirme tasarıları hazırlanmış ve Millet Meclisi üyeleri, Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay başkan ve reisleri İstanbul ve Ankara Hukuk Fakültesi profesörleriyle, öteden beri dil işlerinde çalışan uzmanlarımıza dağıtılarak, her iki tasarı üzerinde geniş bir soruşturma yapılmıştır. Dikkatle incelenen bu soruşturma sonuçlarına göre yazılan üçüncü tasarı, Parti Gruplarınca da seçilen otuz kişilik komisyonda düzeltilip tamamlanarak, nihayet Parti Grubunun da görüşme ve tartışmasından geçmiş ve Büyük Meclise sunduğumuz bu son şeklini almıştır.”³²

²⁹ Aktaran: Mustafa Şerif Onaran, "Aksoy Kendini Anlatıyor", *Türk Dili*, Sayı: 305, s. 119; Argunşah, bu üç yıllık süre zarfında, hazırlanan taslak metnin milletvekillerine de dağıtıldığı ancak yoğun tepkiler üzerine geri çekildiğini aktarmaktadır. Bkz. Mustafa Argunşah, "1938-1980 Yılları Arasında Türkiye’de Siyaset-Dil İlişkileri", *Türk Edebiyatına Açılan Pencere İnci Enginün Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2014, s. 78.

³⁰ *Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1942, s. 5.

³¹ Onaran, s. 119.

³² *İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu ve 222 arkadaşının, Anayasa teklifi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni mazbatası (2/56)*, Sıra No: 39.

Başgil de hatıralarında “biri çok ileri, diğer mütedil” diye iki ayrı çalışmadan bahsetmektedir.³³ Bu ikisi, Köprülü’nün “biri az çok anlaşılabilir, diğeri anlaşılmasına imkân olmayan” diye bahsettiği çalışmalar olsa gerektir.³⁴ Bu iki çalışmadan ilki, TDK bünyesinde Tankut ve Aksoy’un hazırladıkları metindir. Diğer heyetin çalışmasını tespit edebilmek için önce diğer taslak çalışmalardan bahsedilmesi gerekmektedir.

İnönü’nün talebiyle hazırlanan TDK tasarısından başka, yirmi iki taslak daha hazırlanmıştır. Bu taslaklardan ikisi, Maârif Vekilliğinin talebi üzerine Ankara ve İstanbul Üniversiteleri tarafından hazırlanmıştır.³⁵ Kalan yirmisi ise CHP Genel Sekreterliğinin talebi üzerine, hukuk ve dil konularındaki bilgi ve becerileriyle tanınan milletvekilleri tarafından hazırlanmıştır.³⁶ Bu milletvekilleri şunlardır: Ragıp Akça (Kocaeli), Atıf Akgüç (Bursa), Zeki Mesut Alsan (Diyarbakır), Falih Rıfki Atay (Ankara), Mahmut Esat Bozkurt (İzmir), Şinasi Devrin (Zonguldak), Ahmet Şükrü Esmer (İstanbul), Feridun Fikri (Bingöl), Fuat Gökbudak (Konya), Galip Gültekin (Konya), Refik İnce (Manisa), Bekir Sıtkı Kunt (Hatay), Yusuf Ziya Özer (Eskişehir), Nâzım Poroy (Tokat), Hamdi Selçuk (Hatay), Fuat Sirmen (Rize), Alâettin Tiritioğlu (Kütahya), Ali Rıza Türel (Konya), Suat Hayri Ürgüplü (Kayseri), Salâh Yargı (Kocaeli).³⁷ Böylece toplam taslak sayısı 23’e ulaşmıştır.

Tüm taslaklar, CHP Meclis Grubu Asbaşkanı Hasan Saka’nın başkanlığında bir heyete verilmiştir. Bu heyetin diğer üyeleri, Ankara Hukuk Fakültesi Dekanı Esat Arsebük, Ankara Milletvekili Falih Rıfki Atay, Çanakkale Milletvekili Reşat Nuri Güntekin ve Sivas Milletvekili Necmettin Sadak’tır. Bu heyet, toplamda 23’e ulaşan taslakları göz önünde bulundurarak yeni bir tasarı hazırlamıştır. Bu tasarı, TDK Genel Merkez Kurulunda 3-6 Mart 1942 tarihlerinde incelenmiş ve değişiklikler, İnönü’nün de

³³ Başgil, s. 147.

³⁴ Köprülü, **Yaşayan Türkçemiz 1**, s. 249.

³⁵ İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden konu ile ilgili görevlendirilen heyet, Rektör Cemil Bilsel, Dekan Ali Fuad Başgil, Sıddık Sami Onar, Hüseyin Nail Kubalı, Yavuz Abadan ve Hıfzı Timur’dan oluşmaktadır. Bkz. “Teşkilatı Esasîyede kelimelerin tadili”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Ağustos 1941.

³⁶ "Anayasa Dilimiz Üzerine", **Dil Dâvası**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1952, s. 131.

³⁷ **Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük**, ss. 4-5.

katıldığı 7 Mart 1942 tarihli toplantıda detaylı olarak ele alınmıştır.³⁸ Böylece, tasarı sayısını biri TDK tasarısı diğeri Yazı Kurulu tasarısı olmak üzere ikiye indirilmiştir.

Necmettin Sadak'ın anlattığına göre, Yazı Kurulunda hazırladıkları bu tasarı, “yaşayan dil” esas alınarak hem sâde hem de güzel bir üslûpla kaleme alınmıştır. Sadak'ın “yaşayan dil” vurgusu, mûtedil olan çalışmanın bu heyetten çıkmış olabileceğini akla getirmektedir. Sadak'a göre, bu tasarı Türk Dil Kurumu tarafından beğenilmeyerek bir kenara atılmıştır.³⁹

B. Tasarılar Hakkındaki Görüşler

TDK ve Yazı Kurulu tasarılarının karşılaştırmalı olarak ele alındığı 7 Mart 1942 tarihli toplantıdan bir hafta sonra, Hasan Saka her iki tasarıyı da kamu kurumlarının ve milletvekillerinin görüşlerine sunmuştur. Görüşlerin on gün içerisinde bildirilmesi talep edildiğinden kısa sürede görüş ve öneriler CHP merkezinde toplanmıştır. Toplanan görüşlerden özleşmenin zamanlaması ve derecesiyle ilgili endişelerin 1942 yılında henüz sürdüğü anlaşılmaktadır. Seyit'in de dikkat çektiği üzere, özleşmeyi açıkça destekleyen İnönü'nün millî şeflik sisteminde, devlet düzeyinde bu kararsızlığın sürmesi hakikaten ilginçtir.⁴⁰

1. Yürütme Organının Görüşleri

İkinci Refik Saydam hükümeti dönemine (03.04.1939-09.07.1942) denk gelen Anayasayı özleştirme çalışmalarının başlangıcı, kabine içinde çeşitli yaklaşımlarla karşılanmıştır. Hasan Saka'nın gönderdiği anayasa taslaklarını inceleyen yürütme mensuplarından Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, -önemine binaen- konunun aceleyle getirilmemesi ve üzerinde daha çok çalışılmasını tavsiye etmiştir. Maliye Vekâleti, özleşme eğilimine yakın bir görüş bildirmiştir. İktisat Vekâleti, “yaşayan dil” vurgusuyla daha ılımlı bir çalışma olmasını önermiştir. Adliye Vekâleti, “yaşayan dil” vurgusuna ek olarak hukuk sisteminin sıhhatini hatırlatmış ve terimlerin karşılaştırılması

³⁸ **Anayasa: Gereçler-Taslak-Sözlük**, s. 5.

³⁹ Necmeddin Sadak, "Anayasanın sâdece Yazılış Tarzını Değiştirmenin Sırası Mıdır?", **Akşam Gazetesi**, 10 Aralık 1952, s. 1.

⁴⁰ Bu başlık altında bahsedilecek görüşler için, Dr. Günel Seyit'in *Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi*'nde yaptığı araştırmalardan yararlanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Seyit**, ss. 103-15.

için Fransızca yerine Almancanın esas alınmasını önermiştir. Nafia Müsteşarı, dil alanında yetkin bir komisyon kurulmasını ve bu komisyonun -yürürlükteki ve yürürlüğe girecek- tüm kanunları inceleyerek Anayasadaki özleşme doğrultusunda özleştirilmesini, yani bütüncül bir çalışma yapılmasını önermiştir. Ticaret Vekâleti, özleştirmede önceliğin kural ve kalıpların Türkçeleştirilmesine verilmesini, söz varlığının dönüşümünde daha titiz bir değerlendirme yapılarak dilin kaidelerinin, sıhhatinin, mûsikîsinin ve hatta tarihinin göz önünde bulundurulmasını, ayrıca öz Türkçe olarak Anayasaya alınacak terimlerin söz ailelerinin de belirlenmesini önermiştir. Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti, anlatım biçimi aynı kalacak şekilde sâdece söz varlığının özleştirilmesini eleştirmiştir. Maarif Vekâleti, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun değiştirme yasağını içeren 102. maddesiyle ilgili hukukçulardan eleştiri alınabileceğini belirtmiştir.⁴¹

2. Yargı Organının Görüşleri

Anayasa taslaklarını inceleyen Temyiz Mahkemesi Ticaret Dairesi üyelerinden bir hâkim, özleştirmenin planlı ve aşamalı olarak tüm kanunları kapsayacak bir şekilde genişletilmesi gerektiğini söylemiştir. Bununla birlikte, dilbilgisi kuralları tam olarak belirlenmeden yapılacak bir özleştirmenin kargaşaya sebep olacağını, bu nedenle şimdilik *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'ndaki yabancı dil kurallarının Türkçe kurallara uydurulması ve yaygın konuşma dilinde Türkçe karşılığı bulunan yabancı kelimelerin çıkarılmasıyla yetinilmesinden yana olduğunu belirtmiştir. Askerî Temyiz Mahkemesi Reisliği, amaç kanunların geniş kitlelere ulaşması ise her iki taslağın da bu amacı sağlamaktan uzak olduğunu, köylü diline yerleşmiş hukuk terimlerin kökenine bakılmaksızın korunması gerektiğini belirtmiştir. Temyiz Mahkemesi 4. Hukuk Dairesi üyelerinden Şemsettin Temizer, özleştirmeye daha keskin ifadelerle karşı çıkmış, gönderilen taslaklardan Türk oğlu Türk olarak hiçbir şey anlamadığını dile getirmiş, eğer yıllardır süre gelen özleştirme daha ileriye götürmek istenirse önce dil kaidelerini kurmak, sonra üretilen kelimeleri halka benimsetmek ve ancak bu aşamadan sonra kanunlarda yer vermek gerektiğini savunmuştur. Temyiz Mahkemesi 2. Ceza Dairesi Reisi Fahrettin Karaoğlan, hukukî terimleri karşılamak üzere yeni üretilen kelimelerin başka anlamlarının da bulunması

⁴¹ Aktaran: Seyit, ss. 104-9.

sebebiyle değişikliklerin biçimin yanı sıra öze de etki edebileceği endişesini dile getirmiştir. Temyiz Mahkemesi üyelerinden Salih Hilmi Koçluoğlu, dilin tabî bir tekâmül içinde ilerlemesi gerektiğini, yeni kelimelerle dilin geliştirilmesi amaçlanıyorsa bunun için önce bu kelimelerin kullanımının teşvik edilmesini, bu yolla halkın diline geçebilenlerin artık kanunlarda kullanılabileceğini belirtmiştir. Temyiz Mahkemesi ikinci reislerinden Cevat Abdürrahim Gücün, ilmî ıstılahları ümmîlerin anlayamayacağını, hukuk ilminin felsefî ve nazarî kaidelerine dayanan esas teşkilat kanununun sâde bir lisanla ifham edilemeyeceğini, zaten hukukî ıstılahlarımızın Türkçeleşmiş olduğunu - görüşlerinin dikkate alınacağını hiç ümit etmediğini de ekleyerek- belirtmiştir. Devlet Şûrası üyelerinden İhsan Aktürel, hukuk dili ile halk dili arasındaki ayrımın ortadan kaldırılamayacağını, üretilen yeni terimlerin hukuk kavramlarını tam mânâsıyla yansıtamayabileceğini, özleştirmenin dilin yoksullaşması sonucunu doğurabileceğini belirtmiştir.⁴²

3. Yasama Organının Görüşleri

Anayasa taslakları hakkında görüşlerine başvurulmuş milletvekilleri arasında da farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu yaklaşımlar arasında, aşırı özleşmeci ve aşırı özleşme karşıtı keskin görüşler olduğu gibi, özleşme hareketine yön verecek ilkeleri belirlemek isteyen, halk dilinden kopma endişesini dile getiren, halk dilini koruma kaygısı güden, Anadolu Türkçesi sınırlarında bir özleşmeyi savunan, çalışmaların yeniden yetkin kişilerce gözden geçirilmesini gerekli gören, yeni kelimelerin yaygınlaştırılmasını isteyen bazı ılımlı görüşler de vardır.⁴³

4. Nihâi Anayasa Taslağının Hazırlanması

Yasama, yürütme ve yargı organı mensuplarından toplanan görüşler çerçevesinde, her iki metin üzerinde yeniden çalışma yapılmış ve üçüncü bir taslak daha hazırlanmıştır. Bu aşamada, 14 Kasım 1944 tarihinde toplanan CHP Parti Grubu toplantısında, *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'nu öz Türkçeleştirmek üzere yeni bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Kurulan komisyonda hukukçu olarak Mümtaz Ökmen, Şinasi Devrim, Faik

⁴² Aktaran: Seyit, ss. 109-13.

⁴³ Aktaran: Seyit, ss. 114-5.

Ahmet Barutçu, Münir Birsell, Feridun Fikri Düşünsel, Reşit Özsoy, Atıf Akgüç, Cemil Bilsel, Salahaddin Yargı; fikir ve kalem sahibi olarak da Behçet Kemal Çağlar, Falih Rıfkı Atay, Reşat Nuri Güntekin, Adnan Menderes, Ali Süha Delilbaşı, Tahsin Banguoğlu, Reşat Şemsettin Sirer, Suut Kemal Yetkin, İbrahim Alaeddin Gövsa, İbrahim Necmi Dilmen ve Agâh Sırrı Levend yer almıştır.⁴⁴

Komasyon üyelerinden Agâh Sırrı Levend, komasyonda muhafazakâr olarak birkaç kişinin bulunduğunu ancak hemen hiç tasfiyeci bulunmadığına dikkat çekmektedir. Komasyonun çalışma şekli hakkında ise aşağıdaki bilgileri aktarmaktadır:

“Açılan anketlere gelen cevaplarla türlü tarihlerde kurulan komasyonların verdikleri raporların hepsi gözden geçirilmişti. Kanun-ı Esasi ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu da önümüzde idi. Çalışmalar her gün sabahın erken saatlerinde başlıyor, öğle yemeği için ayrılan kısa bir zamandan sonra gece geç vakte kadar sürüyordu. Komasyon çalışmalarına dışarıdan katılan mebus arkadaşlar da vardı. Rahmetli Recep Peker bunların biri idi; hemen her gün bulunuyor, çalışmaları heyecan ve ilgi ile takip ediyordu. Konuşmalar geniş bir müsamaha içinde heyecanla devam ediyor, yeni kelimeler çetin ve yorucu tartışmalarla ve hemen hemen oybirliği ile kabul ediliyordu. Bir kişinin itirazı bile kelime üzerinde saatlerce konuşmaya yol açıyor ve çok ere teklif edilen kelimededen vazgeçiliyordu. Meclis'teki heyecanlı çalışmalar dışarıda da yankılar uyandırıyor. Fikir ve kalem sahipleri dil konusu üzerine yazdıkları yazılarla bu çalışmalarını destekliyorlardı.”⁴⁵

Levend'e göre, kelimeler üzerinde yapılan konuşmalar tartışmalı olsalar da sonuçsuz kalacak kadar güçlük çıkarmamışlardır. Fakat, “*hidemat-ı amme, mürur-ı zaman, aded-i mürettep, fesh-ü ilga, esbab-ı mucibe, idare-i örfiye, sinn-i rüşd, tevs-i mezuniyet, tefrik-i vazaiif, tahsisat, mukavele, muahede, masuniyet*” gibi hukuk ve sosyoloji terimlerine öz Türkçe karşılık bulmak kolay olmamıştır. Komasyona hâkim olan fikir, on sene sonra anayasa ve içtüzük metinlerinin tekrar gözden geçirilmesi ve isabetsiz

⁴⁴ Levend, sâdece 20 ismin adını saymaktadır. Bkz. Agâh Sırrı Levend, “Anayasa Nasıl Hazırlandı?”, **Ulus Gazetesi**, 15.03.1952; Fakat Teşkilâtı Esasiye Encümeni mazbatasında komasyonun üye sayısı 30 olarak belirtilmiştir. Bkz. **İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu ve 222 arkadaşının, Anayasa teklifi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni mazbatası (2/56)**, Sıra No: 39.

⁴⁵ Levend, 1952, s. 448.

olduğu anlaşılan kelimelerin yerine, o zamana kadar elde edilen tecrübelerden faydalanılarak daha iyi karşılıkların konulması olmuştur. Komisyonunda, içtüzük metni de çalışılmış fakat içtüzük anayasaya göre çok daha çetin ve yorucu olarak tamamlanabilmiştir.⁴⁶ Bu şekilde hazırlanan son anayasa taslağı, CHP Parti Grubunun da görüşme ve tartışmasından geçmiş ve TBMM'ye sunulacak nihaî hâlini almıştır.

III. TÜRK HUKUK DİLİNDE DEVRİM: 4695 SAYILI KANUN

A. Genel Olarak

1941'den itibaren İsmet İnönü'nün bizzat takip ettiği anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi işi, nihayet 1944'te TBMM'ye getirilebilmiştir. Üç yıldan fazla süredir hazırlıkları süren ve altında 223 milletvekilinin imzası bulunan 30 Aralık 1944 tarihli Anayasa teklifi, aşağıdaki cümlelerle Meclise takdim edilmiştir:

Teşkilâtı Esasiye Kanunundaki yabancı sözlerin Türkçe karşılıklarıyla değiştirilmesi, dil devrimimizin hukuk ve idare alanında da gerçekleşip kökleşmesine yardım edeceği düşüncesiyle hazırlanan tasarı ilişik olarak sunulmuştur. Tasarıda eski Teşkilâtı Esasiye Kanunu hükümlerinin esasında hiç bir değişiklik yapılmamış, manaya tamtamına bağlı kalınmıştır.⁴⁷

Teklifin, dil devriminin hukuk ve idâre alanında da gerçekleşmesi uğrunda atılmış bir adım olduğu teklif sahipleri tarafından açıkça dile getirilmiştir. Gerçekten de bu teklif, bir benzeri olmayan ve belki de bir daha hiç benzeri olmayacak bir şekilde, hukuk dilinin özleştirilmesine öncülük etmiştir. Hukuk dilinin sâdeleştirilmesi ve özleştirilmesi işi şüphesiz ki çok daha önceki yıllarda başlamıştır. Hatta zaman zaman köklü değişimler de olmuştur. Fakat kendisine uyulmak zorunda olunan bir metin olarak anayasanın öz Türkçeleştirilmesi, artık hukuk dilinin yeni bir yola sokulduğunun en açık mesajı olmuştur.

⁴⁶ **Levend**, 1952, s. 449. Dâhilî Nizamnamenin Türkçeleştirilmesi teklifi, yeni Anayasa metninin yürürlüğe girmesinden yaklaşık iki buçuk ay sonra, 26 Mart 1945 tarihinde, Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel tarafından Meclise sunulmuştur. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.7, C.15, İ.35, 28.03.1945.

⁴⁷ **İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu ve 222 arkadaşının, Anayasa teklifi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni mazbatası**, Sıra Sayısı: 39, s. 1.

Nitekim Teşkilâtı Esâsiye Encümeni, Meclis Başkanlığına takdiminde teklifin bu öncü yönünden bahsetmektedir: “*Hukuk ve kanun terimlerini Türkçeleştirecek olanlar, Anayasanın kılavuzluğunu beklemekte ne kadar haklı iseler, Büyük Meclis de hukuk ve kanun dilinin esaslarını koymak için, söz ve söz kurma araştırmalarının az çok bir kararlık bulmasını beklemekte o kadar haklı idi.*”⁴⁸ Bu cümleden, anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesinin neden bu kadar geciktiği de anlaşılmaktadır.

Teklif, Encümenin tespitlerine göre beş esaslı noktayı sağlamak suretiyle Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nu Türkçeleştirmiştir:

- 1- Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun mânâsında, kavramında hiçbir değişiklik olmamış ve 104. madde bu maksadı temin edecek şekilde yazılmıştır.⁴⁹
- 2- Türkçesi bulunan bütün terimler karşılanmıştır.
- 3- Kavram açığı bırakılmamak için, tam karşılığı bulunmayan yabancı kelime veya şekillere dokunulmamış ise de bunların birer kök olarak kalmalarına, tasriflerinin Türkçeleştirilmesine ve aile halinde yabancı kelime gurupları kalmamasına mümkün olduğu kadar çalışılmıştır.
- 4- Türkçeleşen ve halk dilince benimsenen kelime ve kalıplara ilişilmeyerek, Anayasanın herkesçe anlaşılabilirliği korunmuştur.
- 5- Esas Teşkilât Kanunumuzun “Devlet şeklinin Cumhuriyet” olduğuna dair olan birinci maddesinde mânâ, mefhum ve hatta kelime itibariyle de hiçbir değişiklik yapılmamıştır.⁵⁰

Bu çerçevede hukuk dilimize sokulan yeni hukuk terimleri, aşağıdaki başlıkla ele alınmıştır.

⁴⁸ İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu ve 222 arkadaşının, Anayasa teklifi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni mazbatası, Sıra Sayısı: 39, s. 21.

⁴⁹ Bahsi geçen 104. madde aynen şöyledir: “20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve ekleri yerine mânâ ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş olan bu kanun konulmuştur.”

⁵⁰ Cumhuriyet kelimesi yerine cumhurluk önerilmişse de Teşkilâtı Esasiye Kanununun 1. maddesinde hiçbir türlü değişiklik yapılamayacağı hakkındaki 102’nci maddeye uymak adına bu kelime olduğu gibi bırakılmıştır. Bkz. İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu ve 222 arkadaşının, Anayasa teklifi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni mazbatası, Sıra Sayısı: 39, s. 21.

B. Türk Hukuk Dilinin Yeni Terimleri

Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nda değiştirilen kelimelerin maddeler hâlinde dökümü ile kısa açıklamaları, teklifin uzun gerekçesinde yer almaktadır. Bu kelimelerin en büyük kısmı, önceleri sâdece yazı dilinde kullanılan ve bugün artık yazı dilinde de kullanılmayan kelimelerdir. Bunlar, sâdece günün kelimeleri ile değiştirilmiştir. Bir kısmı, Türkçe karşılıkları dilimizde yaşamasına rağmen resmî dilde kullanılan Arapça terimlerdir. Bu kelimelerin yerine uygun karşılıklar yerleştirilmiştir. Bir kısmı da eski ve yeni Türk lehçelerinden alınmış kelimeler ile yaşayan dilin imkânları ölçüsünde üretilmiş yeni kelimelerden oluşmuştur.⁵¹

Gerekçeye göre, teklif edilen yeni terimlerin komşu kavramlarla ilişkisine özellikle dikkat edilmiştir. Bu amaçla, yeni kelimeler, kavram ve kelime aileleri de gösterilerek açıklanmış, birbirlerine bağlanmıştır. Öte yandan, -Tanzimat ve özellikle Meşrûtiyet sonrası- hukuk terimlerimizin, Fransızca hukuk kavramlarını Arapça kelimelerle ifade yoluna gitmesi ve bu nedenle ikilikler ve kararsızlıklar göstermesinden bahisle, bunu önlemek adına gerektiğinde Fransızca karşılıkları da açıklamalara konulmuştur.⁵² Araştırmamızın bu bölümünde, 1945’te hukukumuzun resmî terimleri hâline gelen kelimeleri, tek tek ele alacağız.

Anayasa: “Ana” ve “yasa” kelimelerinin birleşiminden oluşturulan *anayasa* terimi, Fransızca *constitution* teriminin karşılığı olarak üretilmiştir. Osmanlı hukukçuları, bu terimi başlarda “konstitüsyon” şeklinde aynen kullanmışlar, daha sonra “şartname-i esasî”, “şeriat-ı esasiye”, “nizam-ı esasiye”, “meşrûtiyet”, “hükûmet-i meşruta”, “idare-i mukayyed” ve “kanun-ı esasî” gibi Türkçe karşılıklar aramışlardır.⁵³ Bu karşılıklardan *Kanûn-i Esâsî*, aynı zamanda ilk anayasamızın başlığı olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi, *constitution* terimi için 1921 ve 1924 Anayasalarına “*Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*”

⁵¹ Bu bölümde, kelime karşılıklarına ilişkin bilgilerin çoğu 4695 sayılı Kanunun gerekçesinden alınmış olup bu amaçla yapılacak atıflar “**Gerekçe**” şeklinde kısaltılarak bu dipnotta gösterilen mazbataya yapılmış sayılacaktır. **İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu ve 222 arkadaşının, Anayasa teklifi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni mazbatası**, Sıra Sayısı: 39.

⁵² **Gerekçe**, s. 3.

⁵³ “Anayasa” terimi üzerine geniş bir araştırma ve değerlendirme için bkz. **Gözler**, 2021, ss. 153-201; Yine bu kapsamda bkz. Faruk Turinay, **Dil Hukuk ve Siyaset Bağlamında Anayasa Düşüncesi**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2012, ss. 23-50.

başlığını uygun bulmuş; bu başlık, 1945 ilâ 1952 yılları arası hariç 1961 Anayasasına kadar kullanılmıştır.⁵⁴

Abdurrahman Eren'e göre, "anayasa" terimi, *basic law* (Latince *Lex Fundamentalist*) ve *constitution* terimlerinin her ikisini de karşılamaktadır. Bu iki farklı terimin iki Türkçe karşılığı, sırasıyla, *Kanun-i Esâsi* ve *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'dur. Ona göre, bunlardan ilki, anayasaların "düzenleme alanına" vurgu yaparken; ikincisi anayasaların "normatif niteliğine" işaret etmektedir.⁵⁵ Öte yandan Kemal Gözler, anayasanın "temel kanun" olarak görülmesine itiraz etmektedir. Ona göre, anayasa diğer kanunların anası, esası veya temeli değildir. Bu nedenle, "anayasa" içerik olarak yanlış bir kelimedir.⁵⁶ Aynı şekilde, "temel kanun" demek olan *Kanun-i Esâsi* de doğru bir terim değildir. Zîra 1876 Kanun-i Esâsîsi, bir "temel kanun" olarak değil bir "*constitution*" olarak düşünülmüş ve böyle kabul edilmiştir. Nitekim, Gözler'in aktardığına göre, *Kanun-i Esâsi* kendi döneminde, Fransızcaya "*loi fondamentale* (temel kanun) yerine "*constitution*" olarak, Bulgarcaya "основен закон" (temel kanun) yerine "конституция (*konstitutsiya*)" olarak tercüme edilmiştir.⁵⁷

"Anayasa" terimine şans veren iradenin de "temel kanun" mânâsından kaçındığı ve bu terimi *constitution* ve *loi constitutionnelle* karşılığı olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁸ TDK'nın 1942'de yayımlanan *Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük* başlıklı çalışmasında bu tercihin gerekçesi şöyle açıklanmıştır:

⁵⁴ Mümtaz Soysal'a göre Meclisin nihâî tercihinin altında siyâsî bir hassasiyet söz konusudur: "*Anadolu hareketi başladığı zaman belki de devletin ve saltanatın temelinden yıkılacağı ve yerine yepyeni bir cumhuriyetin kurulacağı düşüncesini zihinlerde uyandırmamak için ayrı bir "kanun-u esasi" yapar görünmek istemeyenler, "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu" deyimini kullanmayı daha elverişli bulmuşlar.*" Bkz. Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 7.

⁵⁵ Abdurrahman Eren, **Anayasa Hukuku Dersleri**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2022, s. 36.

⁵⁶ Kemal Gözler, içerik olarak yanlış bir kelime olmasına rağmen hukuk dilinin öz Türkçeleşmesinin zirvesinde "anayasa" kelimesinin olduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Gözler**, 2021, ss. 26-8; "Anayasa" kelimesinin anlatılmak istenen içerikle hiçbir ilgisi bulunmadığını düşünen Ramazan Çağlayan'a göre doğru olan "teşkilât-ı esasiye kanunu" (esas teşkilat kanunu) terimidir. Bkz. **Çağlayan**, s. 478.

⁵⁷ **Gözler**, 2021, ss. 177-8.

⁵⁸ Öte yandan, 1942'de anayasa taslağı hazırlayan bazı isimlerin daha çok "temel kanun" mânâsı üzerinde durduğu görülmektedir. Nitekim, Şinasi Devrin "*Temel Kurum Kanunu*", Nâzım Poroy ve Zeki Mesut Alsan "*Temel Kanun*", Âtîf Akgüç "*Baş Kanun*", Fuat Gökbudak "*Temel Yasa*" ve Feridun Fikri "*Temel Kurullar Kanunu*" karşılığını önermiştir. Sadece Fuat Sirmen'in önerisi farklı olarak "*Kuruluş Kanunu*" şeklindedir. Bkz. **Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük**, s. 103.

“Kanunu Esasi ve Teşkilatı Esasiye Kanunu sözleri tam (constitution) karşılığı olmadığı gibi, (Anayasa) da lûgat anlamı bakımından bu önemli hukuk terimini tam olarak karşılamamak tehlikesinde idi. İşte bunun için (yasa) sözünü (loi) karşılığı olarak almaktan geri durulmuş, (loi) için yine herkesin anladığı (kanun) kelimesi kullanılmıştır.”⁵⁹

Bu kısa açıklamadan anlaşıldığı kadarıyla, kanun koyucu, “anakanun” yerine “anayasa” kelimesini özellikle tercih etmiştir. “Peki ama neden?” sorusunun cevabını ise 4695 sayılı Kanunun gerekçesinde gizlemiştir. Kanun koyucu, “yasamak” kelimesinin Eski Türkçede “kurmak, tesis etmek, teşkil etmek, teşkilâtlandırmak” mânâlarına geldiğini, “kanun yapmak, nizam koymak” mânâlarından daha önce zikretmektedir.⁶⁰ Böylece, *loi constitutionelle* terimi için “esas teşkilat kanunu, ana teşkilat kanunu, ana kuruluş kanunu” terimlerine yakın bir mânâda -muhtemelen daha derli toplu ve daha öz Türkçe olarak görülen- “anayasa kanunu” terimi üretilmiş; buradan hareketle *constitution* terimi için de “anayasa” kelimesinde karar kılınmıştır. Aslında “anayasa” kelimesinin bu şekilde izah edilmesinde karar kılınmıştır, denilebilir.

Nitekim bu kelimenin henüz 1930’lu yıllarda kullanılmaya başlandığı görülmektedir. “Anayasa” teriminin tespit edilebilen en erken kullanımı, 10 Haziran 1932’de Cumhuriyet Gazetesi’nde yayımlanan “*Brüning’ten sonra Almanya...*” başlıklı yazısında Mustafa Nermi’ye aittir.⁶¹ Terim hukuk diline hemen yerleşme de 1930’lu yıllar boyunca farklı mecralarda ve farklı kişiler tarafından kullanılmıştır. Suphi Nuri İleri’nin 1934’te yayımlanan *Yasaların Çatışması* başlıklı kitabı,⁶² Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu’nun 1935’te yayımlanan nizamnâmesi,⁶³ Orhan Arsal’ın 1936’da

⁵⁹ **Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük**, s. 12.

⁶⁰ **Gerekçe**, s. 3; “Yasamak” kelimesinin Eski Türkçedeki kullanımlarına dair örnekler için bkz. **Tarama Sözlüğü**, “yasamak”, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim: 30.12.2022.

⁶¹ **Nişanyan Sözlük**, “anayasa” <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/anayasa>, Erişim: 30.12.2022; Bu yönde bkz. Tolga Şirin, “Anayasanın Anlamı Nedir? Semantik Bir Yanıt”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nin Kuruluşunun 40. Yılı Özel Sayısı, Yıl 2022, Cilt 28, Sayı 2, s. 702.

⁶² Aktaran: **Özcan**, s. 10.

⁶³ Bu çalışmada “anayasa” *constitution* karşılığı olarak değil kurumun temel mevzuatını karşılamak üzere kullanılmıştır. Bkz. **Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (Himayei Etfal Cemiyeti) Anayasası**, Resimli Ay Basımevi, İstanbul, 1935.

yayımlanan *Türe Sözlüğü İçin Bir Önerge* başlıklı çalışması⁶⁴ bu kullanımlara örnek verilebilir.⁶⁵

“Anayasa” teriminin resmî dildeki ilk kullanımı ise tespit edebildiğimiz kadarıyla, Kasım 1937’de yürürlüğe giren İskenderun Sancağının anayasasına aittir. Nitekim, Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilen “*İskenderun Sancağı’nda İlk İntihâbât Nizâm-nâmesi*” adlı düzenlemede yer alan ifade aynen “*İskenderun Sancağı Anayasa*” şeklindedir.⁶⁶

اسکندرون سانجاغی آنا یاسا

1938 yılında, Hatay Millet Meclisi’nde yeniden ele alınan Sancak Anayasası, 6 Eylül günü önce *Anayasa Kanunu* olarak kanunlaşmış, ertesi gün başlığı *Hatay Anayasası* olarak değiştirilmiştir.⁶⁷ Aşağıda görüntüsüne yer verilen “Hatay Devleti Hatay Anayasası” yazısı, Hatay Devleti Resmî Gazetesi’nden alınmıştır.⁶⁸

هاتای دولتی
هاتای آنا یاساسی

Hatay Anayasası’ndan yaklaşık yedi yıl sonra, 1945 yılında yürürlüğe giren 4695 sayılı Kanun, *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*’nun adını *Anayasa* olarak değiştirmiştir. Kanunun gerekçesine göre, *anayasa* terimi, eski Türkçede “kurmak, tesis etmek, teşkil

⁶⁴ Bu eserdeki kullanım, (boşluklu olarak) “ana yasa” şeklindedir. Bkz. **Orhan Arsal**, s. 35; Osman Nuri Uman’a ait *Esasiye Hukuku* başlıklı kitabın alt başlığında da yine aynı şekilde “ana yasa” şeklinde kullanılmıştır. Bkz. Osman Nuri Uman, **Esasiye Hukuku (Ana Yasa Hukuku)**, Ankara Basım ve Ciltvi, Ankara, 1949.

⁶⁵ Özleştirmeci görüşleriyle bilinen Cem Eroğul’un ısrarla kullandığı “anatüze” karşılığı ise genel olarak tutulmamıştır. Bkz. Cem Eroğul, **Anatüze Giriş (“Anayasa Hukuku”na Giriş)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2016.

⁶⁶ **Hatay Devleti Resmî Gazetesi**, Editörler: Zakir Avşar, M. Mücahit Küçükyılmaz, Basın İlan Kurumu, 2021, Cilt: 1, s. 34; Milletler Cemiyeti’nde İskenderun Sancağı ile ilgili görüşmeler sürerken Türkiye’nin Milletler Cemiyeti dâimî temsilcisi, anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi çalışmalarında yakından tanıdığımız Necmettin Sadak’tır. Bkz. Recep Büyüktolu, “Hatay Anayasası ve Anayasa’nın Hatay Bölgesinin Siyasi Teşkilatlanmasındaki Rolü”, **Anavatana Katılışının 80.Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2020, s. 1703.

⁶⁷ **Büyüktolu**, s. 1704.

⁶⁸ **Hatay Devleti Resmî Gazetesi**, Editörler: Zakir Avşar, M. Mücahit Küçükyılmaz, Basın İlan Kurumu, 2021, Cilt: 2, s. 840.

etmek, teşkilâtlandırmak, kanun yapmak, nizam koymak” gibi anlamları olan *yasamak* kelimesinden yola çıkılarak üretilmiştir. Bununla bağlantılı olarak, *teşri* için *yasama* (m.5)⁶⁹, *meşru* için *yasalı* (m.59), *memnuiyet* için *yasak* (m.12) terimleri de üretilmiştir. Öte yandan, *kanun* terimi alıkonulmuş, bugün bilinen mânâsıyla *yasa* terimi ile değiştirilmemiştir.⁷⁰

Cumhuriyet (m.1): *République* karşılığı olarak *topa*, *cumur*, *cumurluk* gibi kelimeler düşünülmüş ise de Yazı Kurulu taslağında kullanılan *cumhur* ve *cumhurluk* kelimeleri ağır basmıştır. Öte yandan, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun 102’nci maddesinde yer alan “birinci maddeyi değiştirme yasağı” sebebiyle, *cumhuriyet* terimini olduğu gibi bırakmanın daha uygun olacağı değerlendirilmiştir.⁷¹

Milliyet (m.2): *Millet* kelimesi yerine *ulus* kelimesinin kullanılması, taslakların ele alındığı TDK Genel Merkez Kurulu’nda oybirliğiyle kararlaştırılmış, Meclise sunulan teklifte ise *milliyetçi* yerine *milletçi* kullanılmışsa da nihâî metinde *milliyetçi* terimi alıkonulmuştur.⁷²

Devrimci (m.2): *İnkılâp* karşılığı olarak *devirmek* fiil kökünden *devrim* kelimesi türetilmiştir (*kıvrırmak* fiilinden *kıvrım* gibi).⁷³ *Kamus-ı Türkî*’ye göre *devrim* kelimesi “çevrilme, katlanma, bükülme, inhina” gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁴

Başkent (m.2): *Makarri Hükümet* karşılığı olarak eski Türkçede *şehir* mânâsında kullanılan *kent* kelimesinden üretilmiştir.⁷⁵

Devlet dili (m.2): *Resmî lisan* yerine *devlet dili* tercih edilmiştir.⁷⁶

⁶⁹ *RİT (Resmî İkameli Türkçe) Lügatı*’na göre, *yasama* kelimesi 14. asırda “salma vergi” mânâsıyla da kullanılmıştır. Bkz. C. Yakup Şimşek, *RİT Lügati*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022, s. 352.

⁷⁰ *Gerekçe*, s. 3.

⁷¹ *Gerekçe*, s. 3.

⁷² *Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük*, s. 16.

⁷³ *Gerekçe*, s. 4.

⁷⁴ *Şimşek*, s. 110.

⁷⁵ *Gerekçe*, s. 4; Suat Hayri Ürgüplü’nün *şehir* yerine önerisi *şar*, kabul görmemiştir. Bkz. *Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük*, s. 116.

⁷⁶ *Gerekçe*, s. 4.

Egemenlik (m.3): *Domination* mânâsından daha ziyâde *hükümranî ve metbuiyet* kelimelerinin Fransızcası olan *souveraineté* mânâsında, *hâkimiyet* karşılığı olarak alınmıştır. Mazbatada vurgulandığına göre, eski Türkçede “*idi, ide*” kelimeleri “ilin/memleketin sahibi, halkın metbuu” mânâlarında kullanılmış, “hükümdar, efendi, sahip” mânâlarını muhafaza ederek tüm Türk dillerinde yayılmış, “*edzen, edcen, adi, edi*” şekilleri ile Tunguz, Mongol ve Mançu dillerine girmiş, fonetik değişikliklerle bugünkü Türk dillerine “*iye, eye, ege, ige, ide*” şekilleri ile gelmiş, *eye* şeklinde eski Osmanlı metinlerinde ve *iye* şeklinde bazı Anadolu ağızlarında “sahip” mânâsında kullanılmıştır. Dilmen’e göre, bunun çok bilinen fakat çok kullanıldığı için anlamının kuvveti azalan bir diğer kullanımı da “*ağa*” kelimesidir.⁷⁷ Bu çerçevede, *eyelik* ve *egelik* kelimeleri de teklif edilmişse de *Osmanlıdan Türkçeye Cep Kılavuzu*’nda önerildiği şekliyle *egemenlik* kullanımının dokuz yıldır yaygınlaşmış olması ve söylenişçe daha kuvvetli bulunması dolayısıyla *egemenlik* kelimesi tercih edilmiştir.⁷⁸

Yetki (m.5): *Salâhiyet* ve *mezuniyet* karşılığı olarak alınmıştır. *Yetmek* fiilinden türetilmiş bir isimdir. Bu doğrultuda, *salâhiyettar* (m.81) ve *ait* (m.17) için *yetkili, merci* için *yetkili makam* (m.17), *merci hal* için *çözüm yeri* (m.52) kelimeleri anayasada yerini almıştır. Yazı Kurulu taslağında yer alan *yetki* kelimesinin daha ziyâde “yeterlik, kifayet” gibi anlamlara geldiği düşüncesiyle, TDK Genel Merkez Kurulu tarafından *yetke* kelimesi uygun bulunmuş ancak nihâ olarak *yetki* kelimesinde karar kılınmıştır.

Yürütme (m.5): Dilimize *cerayan* kelimesinden “akıtma” mânâsıyla gelmiş olan *icra* yerine *yürütme* kelimesi alınmıştır.⁷⁹

Erk (m.5): *Erkek* kelimesinin kökü olan ve eski Türkçede “güç, kuvvet, kudret” anlamlarına gelen *erk* terimi, *kudret* (pouvoir) karşılığı olarak alınmıştır.⁸⁰

⁷⁷ İbrahim Necmi Dilmen, "Birinci Bölümdeki Türkçeleşmeler", *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ocak 1945, s. 2.

⁷⁸ *Gereke*, s. 4.

⁷⁹ *Gereke*, s. 5.

⁸⁰ *Gereke*, s. 5.

Cumhurbaşkanı (m.7): *Divanü Lûgati't Türk*'de bulunan ve reis mânâsına gelen *başkan, reiscumhur* (présidant) karşılığı olarak alınmıştır. Bununla beraber *reis, chef* mânâsında alıkonmuştur (m.45).⁸¹

Bakanlar kurulu (m.7): *Bakan, icra vekili* karşılığı olarak kullanılmıştır. *Bakmak* fiilinden “işe bakmak” mânâsı ile türetilmiştir. *Heyet* yerine *kurul* denildiğinden, *icra vekilleri heyeti* de *bakanlar kurulu* olarak değiştirilmiştir.⁸²

Yargı (m.8): “Adalet, hüküm, kaza” mânâları ile *yargı*, “hâkim, kadı” mânâları ile *yargıcı* kelimeleri Türkçede son devirlere kadar yaşamıştır. *Kaza* (jurisdiction) için *yargı, muhakeme* için *yargılama* (m.58), *muhakeme etmek* (juger) için *yargılamak* (m.61) kelimeleri kullanılmıştır. *Yargı* kökünden “bilgiç, dalgıç” şeklinde *hâkim* (juge) karşılığı olarak *yargıç* kelimesi türetilmiştir (m.54). *Mahkemei Temyiz* karşılığı olarak *Yargıtay* da yine aynı kökten türetilmiştir (m.61). *Jugement* mânâsında *hüküm* alıkonmuştur. *Mahkûm olmak* ise *hüküm giymek* şeklinde halk kullanımına göre değiştirilmiştir (m.12).⁸³ Ayrıca, *mahkûm* için *hükümlü, mahkûmiyet* için *hükümlülük* kelimelerinin de kullanılabileceği ifade edilmiştir. *Mahkeme* (tribunal) ve *dâva* (procés) ise alıkonmuştur (m.60).⁸⁴

Bağımsız (m.8): *Gayri tâbi, müstakil* mânâlarında alınmıştır. Bu çerçevede, *istiklâl* için *bağımsızlık, gayri müstakil* ve *tâbi* için *bağımlı, ademi istiklâl* için *bağımlılık*, “interdépançe” mânâsında *bağımlaşma* kelimeleri kullanılabilecektir.⁸⁵

Görev: *Görev*, kuzey Türkçesi fonetiğine göre ve *görmek* fiilinin “iş görmek” mânâsıyla soyut isim olarak düşünülmüştür (m.31). *Mükellefiyet* (m.17) ve *kanuni*

⁸¹ **Gereke,** s. 5.

⁸² **Gereke,** s. 5.

⁸³ Mazbataya göre, “mahkûm olmak”, “hüküm giymek” şeklinde Türkçeleştirilmiştir. Oysaki *mahkûm* ve *hüküm* kelimeleri, aynı Arapça kökten gelmektedir. Bkz. **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, <http://www.lugatim.com/s/mahkum>, <http://www.lugatim.com/s/hukum>, Erişim: 30.12.2022.

⁸⁴ **Gereke,** s. 5; TDK Genel Merkez Kurulunda, *yargı* terimi için “kaza” yerine “hüküm” mânâsının canlandırılması, *kaza* için de *yasama* ve *yürütme* terimlerine uygun olarak *yargama* şeklinde bir kullanım üzerine çok düşünülmüştür. Fakat *yargı, yargama, yargılama* gibi kelimenin türevlerinin birbirine karışacağı endişesi yüzünden vazgeçilmiştir. Mahkemeye *yargılamak* veya *yargıncak*, mahkemelerin hepsine *yargıtay*, Temyiz Mahkemesine *Başyargıtay* denilmesi gibi öneriler ise azınlıkta kalmıştır. Bkz. **Anayasa: Gerekeçler-Taslak-Sözlük**, s. 22.

⁸⁵ **Gereke,** s. 5.

mecburiyet (m.82) yerine *ödev*, *nutuk* yerine *söylev* (m.36) terimleri de aynı tarzda yazılmıştır. Öte yandan, *vazife* kelimesi, “işlev” (fonction) mânâsında *görev* ile değiştirilmişken, “işin görülme gerekliliği” mânâsının ağır bastığı “devoir” mânâsında alıkonmuştur (m.14). *Nasb* ve *azil* terimleri sırasıyla *göreve alınmak* ve *görevden çıkarılmak* terkipleri ile karşılanmıştır (m.93). *Tefriki vezaif* yerine *görev ayrımı* (m.91), *vergi teklifi* yerine *yükleme* (m.84), *vergi tarhetmek* yerine *salmak* (m.85), *taahhüt* yerine *yüklenme* (m.26), “vazifedar” mânâsındaki “*ile mükellef*” yerine *görevli* (m.100) kullanılmıştır. *Teklif* alıkonulmuş (m.15), *inha* ise *teklif* ile karşılanmıştır (m.42).⁸⁶

Doğu Türkçesinde “cebretmek, mecbur etmek” demek olan “kıstamak” kökünden “mecburiyet” (obligation) karşılığı olarak *kıstak*, “mecburi” (obligatoire) karşılığı olarak *kıstaklı*, “ihtiyari” (facultatif) karşılığı olarak *kıstaksız* kelimeleri üzerinde durulsa da “kanunî mecburiyet” için *ödev*, “genel mânâdaki mecburiyet” için *kıstak* kelimesi daha uygun görülmüştür.⁸⁷

Özel (m.9): *Mahsus* (m.9) ve *hususî* (m.26) karşılığında kullanılmıştır. *Şahsî* karşılığı olarak *özlük* (m.41) denilmiştir. *Umumî* karşılığında ise *genel* kelimesi alınmıştır (m.26).⁸⁸

Millet Vekili (m.9): *Mebus* karşılığı olarak kullanılmış olup “député” mânâsında üretilen *saylav* kelimesinin de lûgatımızda kalabileceği ifade edilmiştir. *İcra vekili* karşılığında *bakan* kullanılmıştır (m.39). Öte yandan “mandataire” mânâsında (m.33) ve “naip” yerine (m.49) *vekil* terimi alıkonmuş, bir de *başkanvekili* terkinde bırakılmıştır (m.62).⁸⁹

⁸⁶ **Gereke**, ss. 5-6; Feridun Fikri Düşünsel’in hazırladığı anayasa taslağında, *teklif* kelimesi *öne sürme* ile karşılanmıştır. Bkz. **Anayasa: Gerekeçeler-Taslak-Sözlük**, s. 116.

⁸⁷ **Gereke**, s. 6.

⁸⁸ **Gereke**, s. 6.

⁸⁹ **Gereke**, s. 6.

Kanun: Bu kelime kendi yerinde alıkonmuştur. *Kanun vaz'ı* karşılığı olarak *kanun koymak* (m.26) kullanılmış, *vazu kanun* için *kanuncu*, *kanuni* için *kanunlu*, *gayri kanuni* için *kanunsuz* denebileceği ifade edilmiştir.⁹⁰

Terhipli cezalar (m.12): *Mücazati terhibiye* yerine alınmış olup o yıllarda ceza hukukumuzda bu tasnif mevcut olmadığından bu terkinin daha fazla Türkçeleştirilmesine lüzum görülmemiştir.⁹¹

Sahtecilik (m.12): *Sahtekârlık* karşılığı olarak kullanılmıştır.⁹²

İnancı kötüye kullanmak (m.12): *Emniyeti sui istimal* karşılığı olarak kullanılmıştır. Burada *emniyet* için *inanç* kelimesi kullanılmışken, *içtihat* için *inan* (m.75), *asayiş* için *güvenlik* (m.75), *itimat talep etmek* için *güven istemek* karşılıkları kullanılmıştır (m.44).⁹³

Kısıtlı (m.12): *Mahcur* karşılığı olarak kullanılmış olup *mahcuriyet* için *kısıtlanma* denilmiştir (m.28).⁹⁴

Uyrukluk (m.12): *Tâbiyet* karşılığı olarak kullanılmıştır.⁹⁵

Kamu hizmetleri (m.12): *Hukuku medeniye* (droit civique) tabirinin bizde “hidematı âmme” ile müteradif olarak kullanılmış olması sebebiyle, bu terkip *kamu hizmetleri* ile karşılanmıştır. *Kamu* kelimesi, eski Türkçe metinlerde *kamug* şeklinde “halk” ve “amme” mânâlarında kullanılmış olup bu kelime ile ayrıca *hukuku âmme* karşılığında *kamu hakları* (Anayasanın beşinci bölümünün başlığında), *umumi menfaatler* karşılığında *kamu faydası* (m.74), *meclis heyeti umumiyesi* karşılığında *Kamutay* (m.17), *istimlâk ve istimval* için *kamulaştırma* (m.74) kelime ve terkipleri

⁹⁰ Gereke, s. 6.

⁹¹ Gereke, s. 6.

⁹² Gereke, s. 6.

⁹³ Gereke, s. 6.

⁹⁴ Gereke, s. 6.

⁹⁵ Gereke, s. 6.

üretlmifltir. Öte yandan *hukuku siyasiye* tâbiri için *siyasi haklar* denilmekle yetinilmifltir (m.92).⁹⁶

Yasaklı (m.73): (Kanunla) *memnu* karşılığı olarak kullanılmıftır.⁹⁷

Süre (m.13): *Müddet* karşılığı olarak kullanılmıftır. *Devre* karşılığı olarak ise *dönem* kelimesi alınmıftır. Buna göre, *içtima devresi* için *toplama dönemi* (m.13), *intihap devresi* için *seçim dönemi* (m.31) denilmifltir.⁹⁸

Toplanma (m.13): *İçtima* karşılığı olarak kullanılmıftır. *Müçtemi* içinse *toplank* kelimesi kullanılmıftır (m.34).⁹⁹

Çevre (m.13): Seçim işlerinde *daire* karşılığı olarak kullanılmıftır.¹⁰⁰

Kasım ayı (m.14): 14.maddede yapılacak değışiklik vesilesiyle “teşrinler ve kanunlar” denilen dört ay meselesine el atılmıftır. Meselenin özü şudur: Hicrî takvimin yol açtığı sorunları çözmek ve ilişkilerin gittikçe geliştiğı Avrupa ile uyum sağlayabilmek adına, hicrî yıllara göre fakat Jülyen takvimindeki ayları esas alan bir “Rûmî takvim” geliştirilmiştir. Rûmî takvimde ay adları sırasıyla “mart, nisan, mayıs, haziran, temmuz, ağustos, eylül, teşrinievvel, teşrinisânî, kânunuevvel, kânunusânî, şubat” şeklindedir. 26 Aralık 1925 tarih ve 698 sayılı *Takvimde Tarih Mebdeinin Tebdili Hakkında Kanun* ile Türkiye’nin resmî takviminin milâdî takvim olarak kabul edilmesi üzerine, yılın ilk ayı “kânunusânî” hâline gelmiştir.

Birinci ayın, “ikinci” demek olan “sânî” ile karşılanması, TDK’nın ifadesiyle “gülünç” bir durum olmuştur. Öte yandan, dil devriminin etkisiyle, *evvel* yerine *birinci*, *sânî* yerine *ikinci* kelimeleri geçince, konuşurken söz gelimi “yirmi ocak” denilen tarih, “yirmi birincikanun” gibi ifade edilir olmuştur. Bu durum, ilk günlerinden itibaren Türk Dil Kurumunun da gündeminde yer almıftır. 1932’de Kurumun Lûgat-Istılah kolbaşısı

⁹⁶ Gereke, s. 7.

⁹⁷ Gereke, s. 7.

⁹⁸ Gereke, s. 7.

⁹⁹ Gereke, s. 7.

¹⁰⁰ Gereke, s. 7.

olan Celal Sahir Erozan, bu işle epey uğraşmışsa da ayları “birincay, ikincay,... onikincay” diye saymaktan başka bir yol bulamamıştır. Yaklaşık on yıl sonra, Anayasa işiyle birlikte ay adları meselesi de yeniden gündeme gelmiş ve konu üzerine kapsamlı bir çalışma yapılmıştır.¹⁰¹

Hem alışkanlıkları göz önünde bulundurmak hem de Anayasa işi arasına bütün ay adları meselesini karıştırmamak adına, sâdece zorluklara sebep olan dört ayın adını değiştirmek yeterli görülmüştür. TDK Genel Merkez Kurulunda, *teşrînievvel* için *teşrin*, *teşrînisânî* için *kasım*, *kânunuevvel* için *ocak* ve *kânunusânî* için *ilkay* denilmesi uygun görülmüştür.¹⁰² Fakat nihâî olarak *teşrînievvel* için *ekim*, *teşrînisânî* için *kasım*, *kânunuevvel* için *aralık*, *kânunusânî* için *ocak* karşılıkları tercih edilmiştir.¹⁰³ Bu aylardan *teşrînisânî*, Anayasa değişikliğini sağlayan 4695 sayılı Kanun ile *kasım* adını almışken, diğer üç ayın adı 4696 sayılı Kanunla değiştirilmiştir. Erzincan Milletvekili Behçet Kemal Çağlar’ın teklif ettiği bu Kanun, Anayasadan hemen sonra kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.

Çağrı (m.34): *Dâvet* karşılığı olarak *çağrı* kullanılmış olup *dâvetsiz* için de *çağrısız* (m.14) denilmiştir.¹⁰⁴

Üye (m.14): Altay Türkçesinden bir kelime olan *üye*, *âza* karşılığında alınmıştır.¹⁰⁵

Ara verme (m.14): TBMM için gerçekten bir *tatili faaliyet* olmadığından bu tâbir *ara verme* olarak Türkçeleştirilmiştir.¹⁰⁶

¹⁰¹ Ay adları üzerine yapılan araştırma için bkz. **Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük**, ss. 130-48.

¹⁰² Ay adlarıyla ilgili daha önce ileri sürülen önerilerde, *teşrînievvel* için “onuncay, kerk, Türk (cumhuriyetin ilanı bu ayda olduğu için), kırpay; *teşrînisânî* için “onbirincay, tohum, soğu, kasım, yasay (Atatürk’ün ölümü bu ayda olduğu için); *kânunuevvel* için “sonay, ocak, önkış, taray”; *kânunusânî* için “ilkay, gönen, canavar, zemheri, öray” karşılıkları yer almıştır. Bkz. **Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük**, s. 27.

¹⁰³ **Gerekçe**, s. 7.

¹⁰⁴ **Gerekçe**, s. 7.

¹⁰⁵ **Gerekçe**, s. 7.

¹⁰⁶ **Gerekçe**, s. 7.

Oy (m.17): *Rey* karşılığında alınmıştır. *Rey vermek için oy vermek* (m.32), *ekseriyeti âra için de oy çokluğu* (m.102) karşılığı kullanılmıştır.¹⁰⁷

Demeç (m.17): *Beyanat* karşılığında alınmıştır.¹⁰⁸

Sorum (m.41): *Mesuliyet* karşılığında alınmıştır. *Mesul için sorumlu, mesuliyet* (mesul olmak) için de *sorumlanmak* karşılığı kullanılmıştır.¹⁰⁹

Suç (m.12-27): *Cürüm ve töhmet* karşılığında alınmıştır. *Cürüm isnat olunmak için suç atılmak, cürümüşhut için de suçüstü* karşılığı kullanılmıştır (m.17).¹¹⁰

Kamutay (m.17): *Kamutay* kelimesi hem TDK hem de Yazı Kurulu taslağında Türkiye Büyük Millet Meclisinin özel ismi olarak yer almıştır. İlk zamanlarda, TBMM yerine *kurultay* kelimesinin alınması düşünülmüşse de kurultayların daha ziyâde “gereklilik görüldüğünde toplanan olağanüstü bir kuruluş” olması sebebiyle bu kelimenin “congrès” ve “conférence” karşılığında bırakılması daha uygun görülmüştür.¹¹¹ Bu nedenle, *kurultay* kelimesine analogi yolu ile yapılmış olan *kamutay* kelimesi üzerinde karar kılınmıştır.¹¹² Benzer yöntemle üretilmiş diğer kelimeler ise *Mahkemei Temyiz* yerine *Yargıtay* (m.62), *Şûrayı Devlet* yerine *Danıştay* (m.51), *Divanı Muhasebat* yerine *Sayıştay* (m.100) kelimeleridir.¹¹³

¹⁰⁷ **Gerekçe**, s. 7-8.

¹⁰⁸ **Gerekçe**, s. 8.

¹⁰⁹ **Gerekçe**, s. 8.

¹¹⁰ **Gerekçe**, s. 8.

¹¹¹ **Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük**, ss. 128-9.

¹¹² *Kamutay* kelimesine itirazını bizzat İnönü’ye ileten Başgil, aralarında geçen konuşmayı şöyle aktarmaktadır: “*Dil, kelime ve tâbir olarak maddîdir. Fakat mânâ, maksat, his ve hayal tesisine vâsıtâ olarak milletin mânevî hayatının başta gelen elemanıdır. Dilin her kelimesi ve tâbiri arkasında bir tarih yaşar. Millet ise, tarihin yapıp yoğurduğu bir birliktir. Misâl olarak “Büyük Millet Meclisi” tâbirini alacağım. Bu tâbirin arkasında bütün bir millî mücadele tarihimiz ve İstiklâl Harbi sahneleri vardır. Bu tâbir telâffüz edilince bu sahneler gözönünde canlanır. Vatan ve millet sevgisi de bundan doğar. Projede bunun yerine “Kamutay” demişler. Hiçbir tedaisi olmayan, taş, tokaç gibi birşey.” Bunun üzerine “haklısınız, bu tâbiri ben de beğenmedim” diyen İnönü, yeni Anayasa yürürlüğe girdikten sonra “Başgil, müjde! Kamutay düştü, sizin Büyük Millet Meclisi kaldı.” diyecektir. Bkz. **Başgil**, ss. 149-50.*

¹¹³ **Gerekçe**, s. 8; Hem TDK hem de Yazı Kurulu taslağında “Muhasebat Divanı” için önerilen terim *sağıştay* şeklindedir. Bkz. **Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük**, s. 35.

Sanık (m.17-27): *Maznun ve müttehem* karşılığında alınmıştır. *İttiham edilmek* içinse *sanıklanmak* karşılığı kullanılmıştır (m.42).¹¹⁴

Sorgulanmak (m.17): *İsticvap olunmak* karşılığında alınmıştır. *Müstantik* içinse *sorgu yargıcı* karşılığı kullanılmıştır (m.81).¹¹⁵

Tutulmak (m.17): *Tevkif olunmak* karşılığında alınmıştır. *Derdest edilmek* içinse *yakalanmak* karşılığı kullanılmıştır (m.72).¹¹⁶

Zamanaşımı (m.17): *Müruruzaman* karşılığında alınmıştır.¹¹⁷

Ödenek (m.18-56): *Tahsisat ve muhassasat* karşılığında alınmıştır. *Aylık* ise *maaş* kelimesinin yerini almıştır (m.56).¹¹⁸

Görüşme (m.20): *Müzakere* karşılığında alınmıştır.¹¹⁹

Açık (m.20): *Alenî* karşılığında alınmıştır. *Hâfi* için “toplama” hakkında *kapalı* (m.20), *oy verme* hakkında *gizli* (m.62) karşılıkları kullanılmıştır. *Mahremiyet* kelimesinin yerini ise *gizlilik* almıştır (m.81).¹²⁰

Yaymak (m.20): *Neşretmek* karşılığında alınmıştır. *Neşir* ise *yayım* ile karşılanmıştır (m.105).¹²¹ TDK Genel Merkez Kurulunda, “kanunların ilânı” için *yayımlamak* karşılığı önerilmiş ve hatta bu öneri çoğunlukla kabul görmüşse de “neşir” karşılığı olarak görülen *yayınlamak* ile benzerliği yüzünden bundan vazgeçilmiştir.¹²² Fakat nihâî metinde, tam aksine, *yayın* yerine *yayım* kelimesi tercih edilmiştir. TDK

¹¹⁴ **Gerekçe**, s. 8.

¹¹⁵ **Gerekçe**, s. 8.

¹¹⁶ **Gerekçe**, s. 8.

¹¹⁷ **Gerekçe**, s. 8.

¹¹⁸ **Gerekçe**, s. 8.

¹¹⁹ **Gerekçe**, s. 9.

¹²⁰ **Gerekçe**, s. 9.

¹²¹ **Gerekçe**, s. 9.

¹²² **Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük**, s. 35.

tarafından 1935'ten itibaren *neşriyât* yerine ikame edilen *yayın*, 1945'ten itibaren yerini *yayım* kelimesine bırakmış fakat sonraki yıllarda her iki kelime de kullanılır olmuştur.¹²³

İçtüzük (m.20): *Nizamnamei Dahili* karşılığında alınmıştır. *Tüzük* ise *nizamname* teriminin yerini almıştır (m.52).¹²⁴

Oturum (m.20): *Celse* karşılığında alınmıştır.¹²⁵

Soru (m.22): *Sual* karşılığında alınmıştır. “Geniş bir *sual*” mânâsında *istizah* için *gensoru*, *Meclis tahkikatı* için *Meclis soruşturması* terkihi kullanılmıştır.¹²⁶

Tamsayı (m.25): *Ekseriyeti mutlaka* karşılığında alınmıştır. *Âzayi mürettebe* için *tamüye* (m.102), *âzayi mevcude* için *hazır üyeler* terkihi kullanılmıştır.¹²⁷

Salt çokluk (m.25): *Adedi mürettep* karşılığında alınmıştır.¹²⁸

Olağanüstü (m.25): *Fevkalâde* karşılığında alınmıştır.¹²⁹

Değişiklik yapmak (m.26): *Tadil etmek* karşılığında alınmıştır. *Tadilât* için *değişiklik* (m.104), *muaddel* için *değişik* (m.104), *tahvil etmek* (m.26) ve *tebdil etmek* (m.54) için *değiştirmek*, *tağyir* için *başkalama* (m.102) kelimesi kullanılmıştır.¹³⁰

Yorumlamak (m.26): *Yormak* kökünden *tefsir* mânâsında *yorum* alınmıştır. *Tefsir etmek* ise *yorumlamak* ile karşılanmıştır.¹³¹

¹²³ Şimşek, s. 357.

¹²⁴ Gerekçe, s. 9.

¹²⁵ Gerekçe, s. 9.

¹²⁶ Gerekçe, s. 9.

¹²⁷ Gerekçe, s. 9.

¹²⁸ Gerekçe, s. 9.

¹²⁹ Gerekçe, s. 9.

¹³⁰ Gerekçe, s. 10.

¹³¹ Gerekçe, s. 10.

Kaldırmak (m.26): Müterâdif olarak kullanılan *fesh* ve *ilga* kelimelerinin karşılığı olarak *kaldırmak* kelimesi alınmıştır. Öte yandan sözleşmeler söz konusu olduğunda *feshetmek* karşılığı için *bozmak* tercih edilmiştir (m.26).¹³²

Sözleşme (m.26): *Mukavele* karşılığında alınmıştır. *Muahede* karşılığında alınan kelime ise *andlaşma* olmuştur. *Tahlif olunmak* (m.16) ve *yemin etmek* (m.38) mânâlarına karşılık ise *andiçmek* alınmıştır.¹³³

Barış yapmak (m.26): *Sulh akdetmek* karşılığında alınmıştır. *Hazar* için *barış hali* karşılığı alınmış, *sefer* kelimesi alıkonmuştur (m.40). *Harp hali* ve *harp* kelimeleri (m.86) ile *harp ilânı* (m.26) da alıkonmuştur. Öte yandan *muharebe* karşılığında *savaş* denilebileceği ifade edilmiştir.¹³⁴

Bütçe Kanunu (m.26-95): *Muvazenei Umumiye*yi *Maliye Kanunu* ve *Muvazenei Umumiye Kanunu* karşılığında alınmıştır. *Mülhak bütçeler* için *katma bütçeler* (m.95), *muavazene harici* için *bütçe dışı* (m.96), *devreyi hesabiye* için *hesap dönemi* karşılıkları kullanılmıştır.¹³⁵

Kesin Hesap Kanunu (m.26-98): *Hesabı Katî Kanunu* karşılığında alınmıştır. *Katî* için *kesin* (m.65), *katiyet hesabetmek* (m.26) ve *kaziyeyi muhkeme halini almak* (m.27) için *kesinleşmek* karşılıkları kullanılmıştır.¹³⁶

Onamak (m.26): *Tasdik etmek* karşılığında alınmıştır. *Tasdik* için de *onama* denilmiştir (m.86).¹³⁷

Tekelli (m.26): *İnhisarlı* karşılığında alınmıştır.¹³⁸

---

¹³² Gerekçe, s. 10.

¹³³ Gerekçe, s. 10.

¹³⁴ Gerekçe, s. 10.

¹³⁵ Gerekçe, s. 10.

¹³⁶ Gerekçe, s. 10.

¹³⁷ Gerekçe, s. 10.

¹³⁸ Gerekçe, s. 10.

Akçalı yüklenme (m.26): *Malî taahhüt* karşılığında alınmıştır. Bununla beraber *maliye* kelimesi alıkonmuştur (m.101).¹³⁹

İmtiyaz (m.26): Bu kelime “concession” mânâsında alıkonmuş, “privilége” mânâsında *ayrıcalık* olarak değiştirilmiştir (m.69).¹⁴⁰

Ertelemek (m.26): *Tecil etmek* karşılığında alınmıştır. *Tehir etmek* için *geciktirmek* (m.54), *tâlik olunmak* için *bırakılmak* karşılıkları kullanılmış (m.44), *tâlik* için bazen de *durdurulma* kelimesi tercih edilmiştir (m.69).¹⁴¹

Yerine getirmek (m.26): *İnfaz etmek* karşılığında alınmıştır.¹⁴²

Yiyicilik (m.27): *İrtikap* karşılığında alınmıştır.¹⁴³

Kalkmak (m.27): *Zail olmak* karşılığında kullanılmıştır. *Sakit olmak* için *düşmek* (m.28), *ıskat etmek* için *kaldırmak* (m.42) kelimesi kullanılmıştır.¹⁴⁴

Çekilme (m.28): *İstifa* karşılığında alınmıştır.¹⁴⁵

Kolluk işleri (m.28): *Zabıta* karşılığında alınmıştır.¹⁴⁶

Törenli oturumlar (m.32): *Merasimi mahsusa* karşılığında alınmıştır. *Dini âyin* için *din töreni*, *umumî muaşere âdabı* için *edep töreleri* karşılığı alınmıştır (m.75).¹⁴⁷

Tartışma (m.32): *Münakaşa* karşılığında alınmıştır.¹⁴⁸

¹³⁹ **Gerekçe**, s. 10.

¹⁴⁰ **Gerekçe**, s. 11.

¹⁴¹ **Gerekçe**, s. 11.

¹⁴² **Gerekçe**, s. 11.

¹⁴³ Mazbatada kullanılan kelime *yeyicilik* şeklinde olmasına rağmen Anayasaya *yyicilik* şeklinde girmiştir. Bkz. **Gerekçe**, s. 11.

¹⁴⁴ **Gerekçe**, s. 11.

¹⁴⁵ **Gerekçe**, s. 11.

¹⁴⁶ **Gerekçe**, s. 11.

¹⁴⁷ **Gerekçe**, s. 11.

¹⁴⁸ **Gerekçe**, s. 12.

Gerekçe (m.35): *Esbabı mucibe* karşılığında alınmıştır.¹⁴⁹

Temsilci (m.37): Yabancı kelimeleri iştikakça Türkçeleştirmek esasına uyularak *mümessil* karşılığı alınmıştır.¹⁵⁰ Taslakları karşılaştıran TDK Genel Merkez Kurulunda, *temsil etmek* yerine *oruntamak*, *mümessil* yerine de *oruntak* kelimesinin kullanılması çoğunluk görüşü olmuşsa da nihâî metinde bu kelimeler yer almamıştır.¹⁵¹

İster (m.38): *İcab* karşılığında alınmıştır.¹⁵²

İlgili (m.39): “Alâkadar” mânâsı ile kullanılan *ait* yerine alındığı gibi (m.41), *müteallik* (m.82) ve *taallûk eden* (m.41) yerine de alınmıştır. Bu iki kelimenin yerine bazen de *ilişkin* kullanılmıştır (m.98-101). *Münasebet* yerine kullanılan kelime ise *ilişik* olmuştur (m.89).¹⁵³

Başkomutanlık (m.40): *Başkumandanlık* karşılığında alınmıştır. *Emir ve kumanda* kelimeleri *komuta* kelimesi ile karşılanmıştır.¹⁵⁴

Yüce varlık (m.40): *Şahsiyeti maneviye* karşılığında alınmıştır. *Hükmi şahsiyet* ise *tüzelkişilik* ile karşılanmıştır (m.90).¹⁵⁵

Genel Kurmay Başkanlığı (m.40): *Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti* karşılığında alınmıştır.¹⁵⁶

Dokunulmazlık (m.41): *Masuniyet* karşılığında alınmıştır. *Masun olmak* için *dokunulamamak* (m.17), *masuniyeti teşriye için millet vekilliği dokunulmazlığı* (m.41),

¹⁴⁹ **Gerekçe**, s. 12.

¹⁵⁰ **Gerekçe**, s. 12.

¹⁵¹ *Temsil etmek* için ayrıca *kendilemek*, *kendisemek*, *benimsemek*, *imsemek* gibi karşılıklar da ileri sürülmüştür. Bkz. **Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük**, s. 18.

¹⁵² **Gerekçe**, s. 12.

¹⁵³ **Gerekçe**, s. 12.

¹⁵⁴ **Gerekçe**, s. 12.

¹⁵⁵ **Gerekçe**, s. 12.

¹⁵⁶ Bugün kullanılanın aksine, 1945'te *tüzelkişilik* birleşik kelime olarak yazılmışken *Genel Kurmay* ayrı yazılmıştır. Bkz. **Gerekçe**, s. 12.

şahıs masuniyeti için kişi dokunulmazlığı (m.86), *ikametgâh masuniyeti için konut dokunulmazlığı* (m.86) denilmiştir.¹⁵⁷

Birlikte (m.46): *Müştereken* karşılığında alınmıştır. *Müştemian için toplu olarak* (m.82), *münferidan için tek başına* (m.86) denilmiştir.¹⁵⁸

Eylem (m.46): *Fiil* karşılığında alınmıştır. *Fiilî için eylemli* (m.86) karşılığı kullanılmıştır.¹⁵⁹

İşlem (m.46): *Muamele* karşılığında alınmıştır (m.86).¹⁶⁰

Yüce divan (m.50): *Divanı âli* karşılığında alınmıştır (m.86).¹⁶¹

Tasarı (m.51): *Lâyiha* karşılığında alınmıştır (m.86).¹⁶²

Şartlaşma (m.51): *Şartname* karşılığında alınmıştır (m.86).¹⁶³

Danıştay (m.51): *Şûrayi Devlet* karşılığında alınmıştır (m.86).¹⁶⁴

Önemli görevler (m.51): *Vezaifi mühimme* karşılığında alınmıştır (m.86).¹⁶⁵

Uzmanlık (m.51): *İhtisas* karşılığında alınmıştır (m.86).¹⁶⁶

Belirgin (m.51): *Mütemeyyiz* karşılığında alınmıştır (m.86).¹⁶⁷

---

¹⁵⁷ Gerekçe, s. 13.

¹⁵⁸ Gerekçe, s. 13.

¹⁵⁹ Gerekçe, s. 13.

¹⁶⁰ Gerekçe, s. 13.

¹⁶¹ Gerekçe, s. 13.

¹⁶² Gerekçe, s. 13.

¹⁶³ Gerekçe, s. 13.

¹⁶⁴ Gerekçe, s. 13.

¹⁶⁵ Gerekçe, s. 13.

¹⁶⁶ Gerekçe, s. 14.

¹⁶⁷ Gerekçe, s. 14.

Uygulanış (m.52): *Sureti tatbik* karşılığında alınmıştır. *Tatbik olunmak* için *uygulanmak* (m.86), *mutabakat* için *uygunluk* (m.101) karşılığı kullanılmıştır.¹⁶⁸

Yürürlüğe girmek (m.52): *Mamulünbih olmak* karşılığında alınmıştır. Aynı mânâda *meriyülicra olmak* yerine de kullanılmıştır (m.105).¹⁶⁹

Nitelik (m.56): *Vasıf* karşılığında alınmıştır.¹⁷⁰

Araç (m.57): *Vasıta* karşılığında alınmıştır.¹⁷¹

Başsavcı (m.61): *Başmüddeiumumi* karşılığında alınmıştır. *Müddeiumumilik* için ise *savcılık* (m.64) denilmiştir. Eski Türkçede “sav=söz”, “savcı=haberci, sözcü, söz sahibi” demek olduğundan, *savcı* ile “kamu sözcüsü” denilmek istenmiştir.¹⁷²

Adçekme (m.63): *Kur'a* karşılığında alınmıştır.¹⁷³

Eşit (m.69): *Müsavi* karşılığında alınmıştır.¹⁷⁴

Ayrıksız (m.69): *Bilaistisna* karşılığında alınmıştır.¹⁷⁵

Bağıt (m.70): *Akit* karşılığında alınmıştır.¹⁷⁶

Mülk edinme (m.70): *Temellük* karşılığında alınmıştır.¹⁷⁷

Malını ve hakkını kullanma (m.70): *Tasarruf* karşılığında alınmıştır.¹⁷⁸

---

¹⁶⁸ Gereke, s. 14.

¹⁶⁹ Gereke, s. 14.

¹⁷⁰ Gereke, s. 14.

¹⁷¹ Gereke, s. 14.

¹⁷² Gereke, s. 14.

¹⁷³ Gereke, s. 15.

¹⁷⁴ Gereke, s. 15.

¹⁷⁵ Gereke, s. 15.

¹⁷⁶ Gereke, s. 15.

¹⁷⁷ Gereke, s. 15.

¹⁷⁸ Gereke, s. 15.

Dernek (m.70): *Cemiyet* karşılığında alınmıştır.¹⁷⁹

Ortaklık (m.70): *Şirket* karşılığında alınmıştır. Türkçede “iştirak” ve “şirket” mânâlarına gelen *ortaklık* teriminin “şirket” mânâsında yaygınlaşması uygun görülmüştür.¹⁸⁰

Konut (m.71): *Mesken* ve *ikametgâh* (m.86) kelimelerinin yerine alınmıştır.¹⁸¹

Zoralımı (m.73): *Müsadere* yerine alınmıştır.¹⁸²

Kınanmak (m.75): *Muaheze edilmek* karşılığında alınmıştır.¹⁸³

Basın (m.77): *Matbuat* (presse) karşılığında alınmıştır.¹⁸⁴

Yoklanmak (m.77): *Muayene edilmek* karşılığında alınmıştır.¹⁸⁵

Sıkı yönetim (m.78): *İdarei örfiye* karşılığında alınmıştır.¹⁸⁶

Kısıntı (m.78): *Takyidat* karşılığında alınmıştır. Bununla beraber, *takyidata tâbi tutulmak* için *kayıt altına alınmak* denilmiş (m.78), *takyit* yerine ise *kayıtlanma* kelimesi tercih edilmiştir (m.86).¹⁸⁷

Gözetim (m.80): *Nezaret* karşılığında alınmıştır.¹⁸⁸

Öğretim (m.80): *Tedrisat* karşılığında alınmıştır. *İptidai tahsil* için *ilk öğretim* denilmiştir (m.87).¹⁸⁹

---

¹⁷⁹ Gerekçe, s. 15.

¹⁸⁰ Gerekçe, s. 15.

¹⁸¹ Gerekçe, s. 16.

¹⁸² Gerekçe, s. 16.

¹⁸³ Gerekçe, s. 16.

¹⁸⁴ Gerekçe, s. 16.

¹⁸⁵ Gerekçe, s. 16.

¹⁸⁶ Gerekçe, s. 17.

¹⁸⁷ Gerekçe, s. 17.

¹⁸⁸ Gerekçe, s. 17.

¹⁸⁹ Gerekçe, s. 17.

Başvurma (m.82): *Müracaat* karşılığında alınmıştır.¹⁹⁰

Sonuç (m.82): *Netice* karşılığında alınmıştır.¹⁹¹

Dilekçi (m.82): *Müstedî* karşılığında alınmıştır.¹⁹²

Gider (m.84): *Masraf* karşılığında alınmıştır. *Varidat* içinse *gelir* karşılığı kullanılmıştır (m.98).¹⁹³

Ondalık (m.84): *Âşar* karşılığında alınmıştır.¹⁹⁴

İl (m.85): *Vilâyet* karşılığında alınmıştır. *Kaza* için *ilçe*, *bucak* için *nahiye* karşılıkları kullanılmıştır (m.89).¹⁹⁵

Özel İdare (m.85): *İdarei hususiye* karşılığında alınmıştır.¹⁹⁶

Ayaklanma (m.86): *İsyân* karşılığında alınmıştır.¹⁹⁷

Kalkışma (m.86): *Teşebbüs* karşılığında alınmıştır.¹⁹⁸

Gönderişme (m.86): *Müraselât* karşılığında alınmıştır.¹⁹⁹

Okul (m.87): *Mektep* karşılığında alınmıştır.²⁰⁰

Erginlik yaşı (m.87): *Sinni rüşt* karşılığında alınmıştır.²⁰¹

---

¹⁹⁰ **Gerekçe**, s. 17.

¹⁹¹ **Gerekçe**, s. 17.

¹⁹² **Gerekçe**, s. 17.

¹⁹³ **Gerekçe**, s. 17.

¹⁹⁴ **Gerekçe**, s. 17.

¹⁹⁵ **Gerekçe**, s. 18; *İl* kelimesi Suat Hayri Ürgüplü tarafından *devlet* kelimesi yerine önerilmiştir. Bkz. **Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük**, s. 104.

¹⁹⁶ **Gerekçe**, s. 18.

¹⁹⁷ **Gerekçe**, s. 18.

¹⁹⁸ **Gerekçe**, s. 18.

¹⁹⁹ **Gerekçe**, s. 18.

²⁰⁰ **Gerekçe**, s. 18.

²⁰¹ **Gerekçe**, s. 18.

Yeterlik (m.92): *Ehliyet* karşılığında alınmıştır.²⁰²

Hakediş (m.92): *İstihkak* karşılığında alınmıştır.²⁰³

Üst (m.94): *Âmir* karşılığında alınmıştır. *Maiyet* ise *emri altındakiler* ile karşılanmıştır (m.46).²⁰⁴

Karşılıklı (m.98): *Mütenazır* karşılığında alınmıştır.²⁰⁵

Dayanaklar (m.102): *Zevabıt* karşılığında alınmıştır.²⁰⁶

Savsanmak (m.102): *İhmal olunmak* karşılığında alınmıştır.²⁰⁷

İşlerlikten alakonmak (m.102): *Tatil olunmak* karşılığında alınmıştır.²⁰⁸

1945'te kanun dilimize giren bu kelimelerin birkaç istisna dışında tamamının Türk hukuk diline yerleştiği görülmektedir. Bu istisnalar, “*Kamutay, akçalı, yiyicilik, adçekme, bağıt, savsanmak, işlerlikten alikonmak, gönderişme, ister, dilekçi, tekelli, sorum, sorumlanmak, sanıklanmak, inan, kanunlu*” kelimeleridir.

Burada TDK Genel Merkez Kurulu'nun hayata geçmeyen bir geçici madde önerisini de açıklamak gerekmektedir. Kurula göre, Anayasa'nın Türkçeleştirilmesi, hukuk, kanun ve devlet dilinin özleştirilmesi yolunda en büyük ve en değerli adımdır. Bu amaçla, yeni kelimelerin hemen bütün kanunlara da yayılması için Anayasa'ya geçici (Kurulun ifadesiyle *süreksiz*) bir madde eklenmesi gerekmektedir. Bu madde şöyle olmalıdır: “*Anayasa'da geçen ve bağlı listede gösterilen terimler, devletin bütün kanunlarında kullanılmış olan ve listenin Osmanlıca başlıklı sırasında gösterilen*

²⁰² Gerekçe, s. 18.

²⁰³ Gerekçe, s. 19.

²⁰⁴ Gerekçe, s. 19.

²⁰⁵ Gerekçe, s. 19.

²⁰⁶ Gerekçe, s. 20.

²⁰⁷ Gerekçe, s. 20.

²⁰⁸ Gerekçe, s. 20.

terimlerin yerine geçmiştir.” Kurula göre böyle bir madde, hukuk ve kanun dilimizin özleştirilmesini çabuklaştıracak ve kolaylaştıracaktır.²⁰⁹

C. Kanun Teklifinin Müzâkeresi ve Kabulü

İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu ve 222 arkadaşının Anayasa teklifi, 10 Ocak 1945 günü Mecliste müzâkereye açılmıştır. Teklif hakkındaki ilk tartışma, esasa geçmeden önce, birleşimi yöneten Refet Canitez’in usûle dair bilgilendirme yapması üzerine doğmuştur. Tartışmanın özü şudur: 1924 Anayasasının 102. maddesi, anayasa değişikliğinin usûlünü düzenlemektedir. Bu maddeye göre, Anayasada değişiklik teklifi, Meclis üye tam sayısının en az üçte biri tarafından imzalanır. Değişiklikler ise ancak üye tamsayısının üçte iki oy çokluğu ile kabul edilebilir. Canitez, üçte iki oy çokluğunu -ki o gün için bu sayı 303’tür- hem maddelerin oylamasında hem de teklifin tümünün açık oylamasında dikkate alacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine Kütahya Milletvekili Recep Peker, üçte iki oy çokluğunun tamsayı üzerinden değil mevcut katılımcıların üçte ikisi üzerinden hesaplanması gerektiği yönünde itiraz etmiştir. Peker’e cevap veren Canitez, Mecliste zaten yeterli sayıda milletvekili olduğu gerekçesiyle tartışmayı uzatmamış ve müzâkereyi başlatmıştır.²¹⁰

Teklifi Meclise detaylı olarak sunan isim Teşkilât-ı Esâsiye Encümeni Reisi Ömer Mümtaz Ökmen olmuştur. Ökmen, hakiki devletleşme ve hakiki millîleşmede olduğu gibi hakiki kültürün de temelini Meclis tarafından atıldığından bahisle Anayasa değişiklik teklifinin hangi maksatla ele alındığını açıklayarak konuşmasına başlamıştır. Ona göre, 1928’de harf devrimi ile başlatılan kültür hareketi, ilerleyen yıllarda devlet ve milletin el ele vermesiyle iftihar edilecek başarılar kazanmıştır. Bu başarılı çalışmalar sonucunda, öz Türkçe, dile büyük oranda hâkim olmuştur. Fakat bunun yanında devlet dili (kanun dili, resmî dil) biraz geride kalmıştır. Bunun sebebi, kanunlardaki ve bilhassa Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’ndaki ıstıhlara bağlı kalmak mecburiyetidir. Bu nedenle, hukuk ve

²⁰⁹ Maarif Vekili Hasan Âli Yücel’in başkanlığındaki TDK Genel Merkez Kurulu şu isimlerden oluşmaktadır: İbrahim Necmi Dilmen, Besim Atalay, Hasan Reşit Tankut, Fuat Köseraif, Ahmet Cevat Emre, Mehmet Ali Ağakay, Ömer Asım Aksoy, Naim Onat, Kemalettin Kamu. Bkz. **Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük**, s. 51-2.

²¹⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.7, C.15, İ.22, 10.01.1945, s. 41.

kanun dilinde yapılacak bir inkılâp için Anayasanın kılavuzluğu beklenmiştir. “Bütün millî davaları zamanında hâlleden” Meclis, öz Türkçenin hukuk ve kanun dili olması için olgun bir aşamaya geldiğini görmüştür. Bu kapsamda, *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*, hiçbir maddesinde, hiçbir mefhumunda ve medlûlunda en ufak bir değişiklik yapılmadan öz Türkçeleştirilmiştir.²¹¹

Dil devriminin önde gelen isimlerinden Bingöl Milletvekili Tahsin Banguoğlu, Anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi işinin tarihî mânâsına ve Türk dili tarihindeki mevkiine değindiği konuşmasının önemli bir bölümünü Osmanlıca ile ilgili düşüncelerine ayırmıştır. Ona göre Osmanlıca, Türkçenin kanevesi üzerine Arapçanın ve Farsçanın kelimeleri ve kaideleri ile icat edilmiş bir yazı dilidir. Bu tarzda yazı yazmak, devrin münevverlerinin bir züppeliğidir. Osmanlıca, medrese efendilerinin yollarını sapıtmasından ortaya çıkmış bir dildir. Bu nedenle, medreseden uzak kalan Türkler kendi konuştukları gibi yazmaya devam etmişlerdir. Osmanlıca, Türk dilinin tarihî bir merhalesi olmayıp bir sapaktır. Beş asır boyunca ilim ve sanat eserlerimiz bu sapık dille yazılmıştır. Tanzimat, bu dilin kılığını Garplılaştırmakla yetinmiştir. Türk milletinin Osmanlıcaya isyan ettiği dönem ise Meşrûtiyet dönemidir. Ardından dil işini devlet işi yapan Cumhuriyet dönemi öncüleri, hiç tereddüt etmeden Osmanlıca'yı baltalamışlardır. Özellikle 1928'deki harf devrimi ve mekteplerden Arapça-Farsça derslerinin kaldırılması, Osmanlıcanın idam kararları olmuştur. Osmanlıcanın son kalıntıları resmî dilde yaşamakta olup artık bu dille hukuk tahsili de mümkün değildir. Anayasanın öz Türkçeleştirilmesi, Osmanlıca'yı son dayanağından da söküp çıkarmış olacaktır.²¹² Banguoğlu'nun bu düşünceleri, aynı zamanda, öz Türkçecilerin ortak kanaatleridir.

Denizli Milletvekili Emin Aslan Tokat, Anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesinin İnönü zaferinin 24. yıl dönümüne denk geldiğini belirterek bu mukaddes günde bu heyecanı yaşatan İnönü ve arkadaşlarına minnet duygularını arz etmiştir.²¹³ Öz

²¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 10.01.1945, s.42.

²¹² TBMM Zabıt Ceridesi, 10.01.1945, ss. 43-4.

²¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, 10.01.1945, s.44; İstiklal Savaşı'nda önemli bir yeri olan 1. İnönü Muharebesi, 6-11 Ocak 1921 tarihleri arasında olmuş ve düzenli ordunun kazandığı ilk muharebe namını kazanmıştır. Anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi işinde bu tarih özellikle seçilmiş olabilir. Bkz. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/inonu-muharebeleri/>, Erişim: 12.01.2023.

Türkçecilerin önde gelen isimlerinden ve Meclisin ilk dönemlerinden itibaren dil konusunda en hassas milletvekillerinden olan Besim Atalay, yıllardan beri güttüğü dil davasının bu raddeye gelmesinden dolayı mutludur.²¹⁴ Bu konudaki en erken teşebbüslerden biri olan 1924 tarih ve 2/324 sayılı “*Kanunların sâde ve açık yazılmasını temin için Mecliste bir (Dil Encümeni) teşkil edilmesi*” hakkındaki kanun teklifinin sahibi de olan Atalay, bu teklife atfen “*meğer ki bugün geçecekmiş, ben acele etmişim. Zararı yok. Bir millet hayatında üç, beş, yirmi, yirmi beş senenin kıymeti yok, nihayet oldu, fakat gönül; dediklerin olur amma zaman geçer*” demiştir.²¹⁵ Öte yandan, Meclise sunulan Anayasa taslağında birtakım Arapça kelimelerin kaldığını belirterek bunun bir adım olduğunu ve yarın bu kelimelerin de kalkarak yerine Türkçelerinin geleceğini vurgulamıştır.²¹⁶

Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel uzun bir konuşma yapmıştır. Düşünsel’e göre, Türkçe en ileri hukuk kavramlarını dahi ifade edebilecek bir kudrete sahiptir. Kaynağına gidildikçe, istenilen her kelime başka dillerden daha iyi surette Türkçenin özünde bulunabilir. Bunu yaparken çok çalışmanın yanı sıra şu iki hususa da dikkat edilmesi gerekmektedir. İlk olarak köklerin ve eklerin işletilmesi yolunu kuvvetle tutmak gerekir. Örneğin ilk anayasa taslaklarında *tefsir* karşılığı olarak *açıklama* denilmişken, daha sonra Parti Komisyonu “yorma” kelimesinden hareketle *yorumlama* kelimesini bulmuş ve Türkçeye kazandırmıştır.²¹⁷ *Kısıt, yargıç, uygulama, kolluk, denetleme, sıkı yönetim ve anayasa* gibi kelimelerin her biri böyle bir çabanın ürünüdür. Daha pek çok kelime bu yolla bulunmuştur; bu da Komisyonun hakiki bir başarısıdır. Bu davaya inanılır ve bir parça çalışılacak olursa, diğer kanunlardaki hukukî ıstılahların karşılığını bulmakta hiç sıkıntı yaşanmayacaktır. Düşünsel, konuşmasını üç büyük ismi

²¹⁴ Atalay, mutluluğunu bir de fıkra anlatarak taçlandırmıştır: Zavallı köylünün birisi gelmiş, Yeni Cami’de bir arzuhalciye; “arkadaşım bana bir tokat vurdu, lütfen bir arzuhal yaz” demiş, o da yarım saat kadar bir şeyler yazmış, koca bir sayfa olmuş, köylüye okuyunca köylü başlamış ağlamağa. “Neye ağlıyorsun” deyince “nasıl ağlamayayım, başıma neler gelmiş de benim haberim yok” demiş. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 10.01.1945, s. 45.

²¹⁵ Atalay’ın alıntı yaptığı beyit Ziya Paşa’ya ait olsa gerektir:

“*Bir gün olur cefâdan o şüh-î cihan geçer
Ey dîl dediklerin olur ammâ zaman geçer.*”

²¹⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 10.01.1945, s. 45.

²¹⁷ Düşünsel, *yorumlama* kelimesini teklif eden ismin Tahsin Banguoğlu olduğunu söylemektedir. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 10.01.1945, s. 45.

anarak sonlandırmıştır. Bu isimler, *Lehçe-i Osmanî* yazarı Ahmet Vefik Paşa, Şemseddin Sami ve Tunalı Hilmi'dir.²¹⁸

Son olarak konuşan isim, İçel Milletvekili Dr. Muhtar Berker olmuştur. Berker, yıllardan beri devam eden dil çalışmalarının birçok alanlarda olduğu gibi Anayasada ve hukuk terimlerinde de yapılmasını sabırsızlıkla beklediklerini, devrimleri bütünleyen bu çalışmayı sevinçle karşıladıklarını, her devrimde olduğu gibi bunda da yadırgayanların ve büyük amacı kavrayamayanların olacağını fakat er geç yanıldıklarını anlayacaklarını ifade etmiştir. Berker, konuşmasına Anayasanın Türkçeleştirilmesi fikrinin ilk ilham kaynağı olduğu için millî şef İsmet İnönü'ye şükran duygularını sunarak son vermiştir.²¹⁹

Konuşmalardan sonra Anayasanın maddelerinin sırayla müzâkeresine geçilmiştir. 105 maddenin tamamı sırayla oylanmış ve hiçbir itiraz ileri sürülmeksizin tüm maddeler kabul edilmiştir. 1942'de anayasa taslakları hakkında epey görüş ve itiraz dile getirilmesine rağmen, 1945'te müzâkerelerde tek bir itirazın olmaması oldukça dikkat çekicidir. Anlaşıldığı kadarıyla, itirazlar "boykot" şeklinde oylamaya katılmamak suretiyle gösterilmiştir. Nitekim, Meclisin 455 üyesinden 370'i oylamaya katılmış ve katılanların tamamı değişiklik teklifinin kabulü yönünde oy kullanmıştır.²²⁰ Yani 85 milletvekili, oylamaya katılmamış veya çeşitli sebeplerle katılamamıştır. İsmet İnönü, Hasan Âli Yücel, Necmettin Sadak, Mehmet Fuad Köprülü ve Hüseyin Cahit Yalçın, o gün oylamada yer almayan isimlerden en dikkat çekici olanlarıdır.²²¹

Öte yandan, Köprülü'ye göre, o gün teklifin kabulü yönünde oy kullanan milletvekillerinin en az yüzde sekseni bu işe vicdanen taraf olmamasına rağmen yukarıdan gelen emir tesirini icra etmiştir.²²² Gerçekten de teklifin kabulü yönünde oy kullanan milletvekillerinden bazıları, sonraki yıllarda bu tercihlerini değiştirmiştir.²²³

²¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 10.01.1945, s. 45.

²¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 10.01.1945, s. 47.

²²⁰ TBMM Tutanak Dergisi'nde oylamaya katılan ve kabul oyu kullanan Milletvekili sayısı 365 olarak gösterilmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, 10.01.1945, s.56. Oysaki, Günal Seyit'in aktardığına göre, TBMM Arşivi'ndeki kanun dosyasında bu sayı 370'tir. Bkz. Seyit, s. 121.

²²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 10.01.1945, s. 56.

²²² Köprülü, *Yaşayan Türkçemiz 1*, s. 250.

²²³ Bu konuya ilerleyen sayfalarda temas ettik.

D. Değişikliğin Nitelendirilmesi Meselesi

Anayasa dilinin özleştirilmesi maksadıyla TBMM'ye sunulan teklifte, *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu* hükümlerinin esasında hiçbir değişiklik yapılmadığı ve mânâya tamtamına bağlı kalındığı ifade edilmiştir. Bu husus, Teşkilât-ı Esâsiye Encümeni mazbatasında da açıkça belirtilmiştir.²²⁴ Kanun koyucu, bu maksatla, yapılan işin sâdece “Türkçeleştirme” olduğunu ve hükümlerinde esasa ilişkin hiçbir değişiklik yapılmadığını Anayasanın 104. maddesinde ayrıca düzenlemiştir: “20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı *Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve ekleri yerine mâna ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş olan bu kanun konulmuştur.*”

Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nda maddeler özleştirilerek yeniden yazılmış ve aynı madde numarasıyla *Anayasaya* alınmışken, 104. maddede bu kuralın dışına çıkmıştır.²²⁵ Zira *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'nun 104. maddesi, bambaşka bir hususu -1876 ve 1921 Anayasalarının ilga edildiğini- düzenlemektedir: “1293 tarihli *Kanunu Esasi ile mevaddı muaddelesi ve 20 Kânunusani 1337 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve müzeyyelât ve tadilâtı mülğadır.*” Oysaki bu kurala, yani maddelerin sâdece özleştirilmesi kuralına yeni anayasa hazırlık çalışmalarında riayet edilmiştir. Nitekim Türk Dil Kurumunun hazırladığı 1942 tarihli anayasa taslağında, 104. madde özleştirilerek aynen alınmıştır: “1293 tarihli «*Kanunu esasi*» ile değişik maddeleri ve 20 *İlkay (Kânunusani) 1337 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu, ekleri ve değişiklikleri kaldırılmıştır.*” Öte yandan TDK bu maddeye bir dipnot ekleyerek “24 Nisan 1340 tarihli *Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile ekleri ve değişiklikleri, Anayasa ile kaldırılmıştır*” şeklinde bir fıkra eklenmesini istemiştir.²²⁶ TBMM'ye sunulan anayasa değişikliği kanun teklifinde, TDK'nin isteği göz önünde bulundurulmuş ve 104. madde bazı değişikliklerle şöyle yer almıştır: “1293 tarihli «*Kanunuesasi*» ile değişik maddeleri ve 20 «*Kânunusani*» 1337 tarihli *Teşkilâtı Esasiye Kanunu, 20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve bunların ekleri*

²²⁴ **Gerekçe**, s. 21.

²²⁵ Karlıklı'ya göre, tek başına bu değişiklik dahi 1945 metninin kelimesi kelimesine bir çeviri olmadığı için açık kanıttır. Bkz. **Karlıklı**, s. 217.

²²⁶ Bu istek, 1876 ve 1921 Anayasaları gibi 1924 Anayasasının da ilga edileceğini, başka bir ifadeyle hazırlanan Anayasanın yeni bir anayasa gibi görüldüğüne delâlet edebilir. Bkz. **Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük**, s. 74.

ve değişiklikleri kaldırılmıştır.” Anayasa değişiklik teklifini inceleyen Teşkilâtı Esâsiye Encümeni, sâdece bu maddeyi değiştirmiş ve teklifi yürürlüğe giren hâliyle Meclis Genel Kuruluna sunmuştur.²²⁷

104. madde, yapılan işin sâdece Türkçeleştirme olduğunu söylese de doktrinde sonucun hiç de öyle olmadığını düşünen isimler vardır. Gerçekten de anayasa değişikliklerinin yarattığı fark bazen o kadar derin olur ki, ortaya çıkan metin, yeni bir anayasa gibi adlandırılabilir. Örneğin 1876 tarihli *Kanûn-i Esâsî*'de 1909'da yapılan değişikliklerin “1909 Anayasası” olarak adlandırılması yaygın bir tutumdur.²²⁸ Benzer şekilde, 1924 *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'nun yeni metnini de “1945 Anayasası” şeklinde ayrı bir anayasa olarak nitelendirenler olmuştur.²²⁹ Yücel Karlıkl, değişiklik sonucu ortaya çıkan metnin “1945 Anayasası” olarak adlandırılmayı hak ettiğini düşünmektedir.²³⁰ “1945 Anayasası” tâbirini kullanan bir başka yazar Faruk Turinay, “şeklî anlamda anayasa” anlayışının benimsenmesi hâlinde bu tâbirin kullanılmasında bir mahzur olmadığını belirtmektedir. Nitekim Yavuz Atar, 1945 ilâ 1952 yılları arasında yürürlükte kalan anayasanın içerik olarak aynı olmakla birlikte, hukukî açıdan (şeklî olarak) farklı bir anayasa olduğunu düşünmektedir.²³¹

Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku* kitabında, “1945 Anayasası” olarak ayrı bir başlık altında konuyu ele almaktadır. Gözler'e göre, biçimsel açıdan 1924-1960 döneminde Türkiye'de üç Anayasa vardır. *İlki*, 1924-1945 yılları arasında 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu; *ikincisi*, 1945-1952 yılları arasında 1945 Anayasası ve *üçüncüsü*, 1952-1960 yılları arasında 1952'de 5997 sayılı Kanun ile tekrar yürürlüğe konulan 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'dur. Türk anayasa hukuku literatüründe böyle bir ayırım

²²⁷ Gerekeçe, s. 31.

²²⁸ Karlıkl, s. 217.

²²⁹ Faruk Turinay, *Suçta ve Cezada Kanunilik İlkesinin Anayasal Temelleri*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 223.

²³⁰ Karlıkl, ss. 216.

²³¹ Yavuz Atar, *Karşılaştırmalı ve Notlu Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Önceki Anayasalar*, Mimoza Yayınları, Konya, 2008, s. 183.

yapılmamasına rağmen, Gözler'e göre bu dönemde üç adet anayasal kanun, yani kurucu işlem vardır.²³²

Bir kurucu işlem varsa, bir de kurucu iktidar olmalıdır. Bu nedenle, meselenin bir de “kurucu iktidar teorisi” nazara alınarak irdelenmesi gerekir. Bu teori, özü itibarıyla, anayasayı yapan iktidar ile mevcut anayasadan yetki alan ve ona göre hareket eden iktidarın farklı olduğu düşüncesine dayanır.²³³ Doktrinde yerleşmiş anlayışa göre, kurucu iktidarın “aslî kurucu iktidar” ve “talî kurucu iktidar” olmak üzere iki türü vardır. Aslî kurucu iktidar, bir bakıma devleti (yeniden) kuran güç olarak genellikle kendisini bağlayan herhangi bir anayasal kurala göre hareket etmez. Aslî kurucu iktidar ya hiç yoktan ya da yeni baştan bir anayasa yapar. Talî kurucu iktidar ise kuruculuk işlevini yürürlükteki anayasanın koyduğu değişiklik yöntemi çerçevesinde yerine getirmektedir. Başka bir ifadeyle, kurucu işlem hukukî bir boşlukta değil yürürlükteki anayasal düzen içinde gerçekleşmektedir.²³⁴

10.01.1945 tarih ve 4695 sayılı Kanunla yapılan Anayasa değişikliğinde, 105 maddelik Anayasanın 1'inci maddesi dışındaki tüm maddeler değiştirilmiştir. Bu kapsamlı değişiklik, anayasa tarihinde eşine pek nadir rastlanılabilecek bir tabloyu gözler önüne sermektedir. Buna rağmen, değişikliğin *Teşkilât-ı Esasîye Kanunu*'nun 102. maddesinde düzenlenen değişiklik usûlüne riayet ederek yapıldığı hususunda bir tereddüt yoktur. Yukarıda belirtildiği üzere, değişiklik teklifi Meclis üye tam sayısının en az üçte biri tarafından imzalanmış ve yine üye tam sayısının en az üçte ikisi tarafından kabul edilmiştir. Bu nedenle, söz konusu değişiklik -her ne kadar son derece geniş bir kapsama şâmilse de- bir talî kurucu iktidar işlemi olarak kabul edilmelidir.

Öte yandan, Anayasa metninin neredeyse tamamında yapılan kelime ve üslûp değişikliği, yapılan işin zorluğu da nazara alındığında, Anayasanın lafzı kadar ruhunu da etkilemiş olabilir. Bu nedenle, 104. maddede verilen “*mâna ve kavramda bir değişiklik*

²³² Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin, Bursa, 2000, s. 73.

²³³ Eren, s. 58.

²³⁴ Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukukuna Giriş*, 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019, ss. 148-52.

yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş” bilgisine şüphe ile yaklaşmıştır. Bu bağlamda Kemal Gözler, söz konusu maddeye realist yorum teorisine göre şerh düşmektedir:

“Kural olarak, bu üç anayasal metnin anlam olarak aynı olduğu kabul edilmektedir. Zaten 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı Kanun da, 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun “mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş” olduğunu belirtmektedir. Ancak gerçek bu değildir. Anayasa normu, anayasa metninin anlamıdır. Metin değişikçe bu metne atfedilecek anlamda pek doğal olarak değişebilir. Bir metne hangi anlamın atfedileceği bir yorum sorunudur. Ve buna anayasayı yorumlamakla görevli organlar etkilidir. Yorum ise metne göre yapılıdır. 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu ve 1945 Anayasasının metinleri karşılıklı olarak incelenirse bunların arasında birçok anlam farkının da olduğu görülür.”²³⁵

Ergun Özbudun, Gözler’e hak vermekle birlikte ulaştığı sonucun abartılı olduğunu düşünmektedir:

“Gerçekten de, bir metnin dili değiştirilirken, ilk metne ne kadar sadakatle bağlı kalmaya çalışılırsa çalışılırsın, farklı yorumlara yol açabilecek bir takım ifade farkları olması mümkündür. Ancak bundan, Gözler’in ifade ettiği gibi, ‘bu dönemde tam üç adet anayasal kanun, yani kurucu işlem vardır’ sonucunu çıkarmak, kanımca abartılıdır.”²³⁶

Ali Fuad Başgil, bu değişiklikle sâdece kelimelerin değil ruh ve mânânın da değiştiğini düşünmektedir:

“Bu tadil ile 1924 (Teşkilatı Esasiye Kanunu) nun bütün kelime ve tabirleri baştan aşağı (öz Türkçe) adı verilen bir lisana çevrilmiştir. Gerçi bu çevirmede manada değişiklik yapılmadığı ileri sürülmüş ise de değişen kelimelerle birlikte gayet tabii olarak az çok ruh ve mana da değişmiştir.”²³⁷

²³⁵ **Gözler**, 2000, s. 73; Realist yorum teorisine hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Gözler, “Realist Yorum Teorisi ve Mekanist Anayasa Anlayışı”, **Anayasa Yargısı**, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Yıl 1998, Cilt 15, ss. 202-47.

²³⁶Ergun Özbudun, **1924 Anayasası**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 5-6.

²³⁷ Ali Fuad Başgil, **Esas Teşkilat Hukuku**, Baha Matbaası, İstanbul, 1960, s. 124.

Nitekim, Demokrat Parti 9. Dönem Niğde Milletvekili Necip Bilge bu hususu teyit etmekte, yapılan değişikliklerin Anayasanın mânâ ve ruhuna az da olsa etki ettiğinin Meclis faaliyetlerinde görüldüğünü kaydetmektedir:

“...metinde yapılan ifade değişikliklerinin mânâ ve mefhumuna tesir etmiyeceğini ne kadar iddia ederlerse etsinler, kelime ve tâbirlerin değişmesi ilk metnin mânâ ve ruhuna da ister istemez tesir edecektir. Halk Partisi tarafından yapılan değişiklik sırasında bu iddia ortaya atılmıştı. Meclis faaliyetlerimizde bu iddianın doğru çıkmadığını, küçük de olsa bazı farkların husule gelmiş olduğunu yakından görmüşüzdür.”²³⁸

Bülent Tanör, *Teşkilât-ı Esasîye Kanunu*'nda 1945 yılında yapılan değişikliğin yalnız biçimle ilgili bir değişiklik olduğunu düşünmektedir.²³⁹ Aynı şekilde yalnız biçimsel bir değişiklik olduğunu belirten Mümtaz Soysal, bunun yanında, *mebus* kelimesinin *milletvekili* kelimesiyle karşılanması gibi, “temsil” ve “vekâlet” kuramlarına ilişkin derin tartışmalara yol açabilecek bazı anlam kaymalarına sebep olduğuna ve bazı terimlerin eksik ya da değişik biçimde Türkçeleştirildiğine dikkat çekmiştir.²⁴⁰

1924 ve 1945 tarihli anayasa metinleri arasındaki anlam kaymaları konusuna Gözler de temas etmiş ve örnek olarak 59. maddeyi göstermiştir:

“1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu “meşru vesait”ten; buna karşılık, 1945 Anayasası “yasalı araçlar”dan bahsetmektedir. “Yasalı araçlar” ne demektir? “Yasayla belirlenen araçlar” demek ise, bundan yasama organının savunma hakkının bir “yasa” ile istediği gibi sınırlandırabileceği sonucu çıkar. Oysa “meşru vesait” ibaresinden böyle bir sonuç çıkarmak hayli zordur.”

“...59. maddenin 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu versiyonunda herkes haklarını “müdafaa için” demektir. 1945 Anayasası ise bu “müdafaa için” ibaresini “korumak için” diye öz Türkçeleştirmiştir. Bilindiği gibi, “koruma”, “müdafaa”nın değil

²³⁸ TBMM Tutanak Dergisi, D.9, C.18, B.14, 08.12.1952, s. 136.

²³⁹ Tanör, s. 323.

²⁴⁰ Soysal, s. 37.

“muhafaza”nın karşılığıdır. “Korumak için” ifadesi yerine “savunmak için” denmeliydi.”²⁴¹

Yücel Karlıklı, anlam kaymalarına dikkat çeken bir başka isimdir. Ona göre, *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*’nda 1945’te yapılan değişiklik, anayasa değişikliği kavramının sınırlarını zorlamaktadır. Zîra değiştirilen kelimelerden bazıları ciddî anlam kaymalarına sebep olmuştur. 2’nci maddede *resmî dil* yerine *devlet dili* denilmesi ve *şahsiyeti maneviye* yerine *yüce varlık* denilmesi, 74. maddede “...ormanları devlet tarafından idare etmek” ibaresinin “ormanları devletleştirmek” olarak değiştirilmesi yalnızca kelime değişikliği olarak açıklanamaz. Ayrıca, 81. maddedeki “*selahiyettar müstantik ve mahkeme kararı*” yerine “*yetkili sorgu yargıcı veya yetkili mahkeme kararı*” denilirken, “ve” yerine “veya” bağlacının kullanılması da önemli bir anlam farklılaşmasına sebep olmuştur.²⁴²

Faruk Turinay, mânâ ve kavramda görmezden gelinemeyecek farklılıklar olduğunu düşünmektedir:

“Her iki anayasada da yetmiş ikinci maddede düzenlenen kanunilik prensibiyle ilgili hüküm (106) hem genel hem özel sonuçlar istihraç etmek amacıyla incelenecek olursa, mesela ‘muayyen olan’ ifadesinin 1945’te ‘yazılı’ kelimesiyle karşılandığı, halbuki, ‘muayyen olan’ söz öbeğinde belirliliğe özel bir vurgu yapıldığı söylenebilecektir. Yine, 1924 metnindeki ‘başka bir suretle’ ibaresi, 1945 Anayasası’nda ‘başka türlü’ ifadesiyle karşılanmıştır ki, suret kelimesinin ‘yöntem’, ‘usul’ şeklindeki anlamı ve dolayısıyla kanunilik bakımından belirlilik unsuru çerçevesinde yöntem anlamındaki suret’in daha az hukuki ve daha geniş bir anlama sahip olduğu ileri sürülebilecek türlü kelimesiyle aynı manaya gelmediği dikkate alınırsa, anlam farklılığını ve doğal olarak değişmesi mümkün olan hukuki sonucu kabul etmemek elde değildir.”²⁴³

Yukarıda söz edilen anlam kaymalarından başka, 1945 tarihli yeni metinde bazı anlam fakirleşmelerinin bulunduğunu da eklemeliyiz. Örneğin Anayasanın 18.

²⁴¹ Gözler, 2000, ss. 73-4.

²⁴² Karlıklı, ss. 217-8.

²⁴³ Turinay, 2013, ss. 223-4.

maddesindeki “tâyin olunma”, 51. maddesindeki “muayyen”, 52. maddesindeki “irâe”, 86. maddesindeki “hudus”, “müeyyit”, “tesbit olunma” ve 98. maddesindeki “mübeyyin” kelimelerinin hepsi, sadece “gösterme” kelimesi kullanılarak (“gösterir, gösterilen” gibi farklı eklerle) karşılanmıştır. 16. maddede “sadakat”, 20. maddede “menut”, 48. maddede “tâbi” ve 100. maddede “merbut” kelimelerinin hepsi tek başına “bağlı” kelimesiyle karşılanmıştır.²⁴⁴ Yine “Mahsus” (m. 9) ve “hususî” (m. 26) kelimelerinin her ikisine de “özel” karşılığı verilmiştir. Kemal Gözler’in de dikkat çektiği üzere, Fransızlar “privé” kelimesinden “public (kamusal) olmayan”ı, “spécial” kelimesinden de “general (genel) olmayan”ı anlarlar. Biz ise “özel” kelimesi ile neyi anlayacağımızı kullanıldığı bağlamı görmeden söyleyemeyiz.²⁴⁵

Dil fakirleştirildiğinde, Meclis görüşmelerinin alenî olmasını (m. 20) da Cumhurbaşkanlığı makamının inhilâl etmesini de (m. 33) tek başına “açık” kelimesi ile karşılamaya mecbur kalırız.²⁴⁶ Peki Anayasanın 33. maddesinde sayılan ihtimallerden biri gerçekleşirse, yani hastalık, memleket dışı yolculuk, ölüm, çekilme veya başka sebeplerle Cumhurbaşkanlığı makamı “açık” kalırsa, tıpkı Meclis görüşmelerinde olduğu gibi her isteyen gelip bu makama oturabilecek midir? Hukukun bu türden sorulara muhatap olmaması en doğrusudur.

Konuyla ilgili olarak 1996’da Yargıtay İçtihatları Birleştirme Hukuk Genel Kurulu tarafından alınmış bir içtihadı birleştirme kararından da bahsetmek yararlı olacaktır. 3116 sayılı *Orman Kanunu*’na göre çıkarılan “*Makilik ve Orman Sahalarının Birleştiği Yerlerde Orman Sınırlarının Tesbitine Ait Yönetmelik*” ile ilgili Yargıtay’ın bazı dâireleri arasında içtihat aykırılığı çıkması üzerine, konu Yargıtay İçtihatları Birleştirme Hukuk Genel Kurulu’na intikal etmiştir. Alınan içtihadı birleştirme kararı üzerine yazılan bir karşı oy yazısında, 1924 ve 1945 tarihli anayasa metinleri, ayrı birer anayasa gibi değerlendirmeye esas alınmıştır. Karşı oy yazısında geçen ifadeler şu şekildedir:

²⁴⁴ Üstelik “bağlı” kelimesi, eski metinde 95. maddede kullanılmıştır.

²⁴⁵ Gözler, bu sorunu “dilde fakirleşme” olarak nitelendirmektedir. Bkz. **Gözler**, 2021, s. 86.

²⁴⁶ “Açık” kelimesinin hukuk literatüründeki diğer kullanımları hakkında ayrıntı için bkz. **Gözler**, 2021, ss. 87-9.

“5653 Sayılı Yasa ve tartışma konusu yönetmelik 1950 yılında çıkarıldığına göre, 1945 tarihli Anayasa dönemine rastlar ve 1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu ile ilgisi yoktur.

1945 tarihli Anayasa'nın 52. maddesi tüzük çıkarılmasını emretmiştir.

Demek ki; her iki Anayasada da (nizamname - tüzük) çıkarılabileceği kabul edilmiştir.”²⁴⁷

Karşı oy yazısını yazan hâkimin adı karar metninde yer almamaktadır. Öte yandan, tespit edebildiğimiz kadarıyla, “1945 Anayasası” tabirini uygulamada başka kullanan olmamıştır.

10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı Kanun ile yayımlanan *Anayasa*, 20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'nun -teşbihle ifade edersek- tenâsüh etmiş (Fr. *réincarnation*) hâlidir. Başka bir ifadeyle, anayasanın lafzı büyük oranda değiştirilmişse de ruhu âdetâ yeni metne göç ettirilmiştir. Adları değişse de -ve hatta bunun sınırları zorlansa da- anayasal kurumlar, görevler ve ilkeler değiştirilmemiştir. Değişiklik, mânâ cihetinden irdelendiğinde bazı eksik veya yanlış Türkçeleştirmelerin bulunduğu söylenebilir. Üstelik, lafız değiştiğinde az çok ruh da değişmiş olabilir. Ancak bu durum, hemen her anayasa değişikliği için mümkündür. Bu zâviyeden bakıldığında, biz “1945 Anayasası” tâbirinin yalnızca 1945 tarihli metni kısaca belirtme kastı ile kullanılabileceğini düşünüyoruz.

E. Anayasanın Öz Türkçeleştirilmesini Takip Eden Çalışmalar

Araştırmamızın temel tezi, 1945'te Anayasa dilinde yapılan öz Türkçeleştirmenin hukuk dilinde tam bir devrim olduğudur. Bu hakikati gözler önüne serebilmek adına, mevzuattan, doktrinden ve uygulamadan örneklere yer vereceğiz.

²⁴⁷ YİBBGK., E. 1993/5 K. 1996/1 T. 22.3.1996.

1. Mevzuatın Öz Türkçeleştirilmesi

10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı Kanun ile anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi, mevzuatın dilinde keskin bir dönüşüme sebep olmuştur. Henüz 1945'te yeni yürürlüğe giren yasal düzenlemeleri incelediğimizde, bu gerçeği kolaylıkla fark edebilmekteyiz.

Anayasadan sonraki ilk öz Türkçeleştirilen mevzuat, Feridun Fikri Düşünsel'in imzasıyla 26.03.1945 tarihinde Meclise sunulan *Dahilî Nizamnamenin Türkçeleştirilmesine Dair Tüzük Teklifi*'nin kabulüyle TBMM İçtüzüğü olmuştur.²⁴⁸ Teklifin gerekçesine göre, İçtüzük metni tamamen Anayasanın özleştirilmesinde izlenen usûle göre öz Türkçeleştirilmiştir. Bununla birlikte, bu teklife özgü olarak “mânânın daha serbest anlatılması” yolu yeğlenmiştir. Teşkilâtı Esasiye Encümeni tarafından da -ufak tefek basım yanlışlıkları düzeltilerek- aynen Meclise sunulan teklif, 11 Nisan 1945 günü kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Teklifinin gerekçesine Türkçeden Osmanlıcaya Kılavuz eklenmiş ve alfabetik sıraya göre karşılıklar gösterilmiştir. Bu kılavuz incelendiğinde, 4695 sayılı Kanunla hukuk diline giren terimlerin yanı sıra pek çok yeni terimin hukuk diline girdiği, öte yandan “*belgi, bulunmadı, çağrılık, madenden*” gibi bazı kelimelerinse tutunamadığı görülmektedir.²⁴⁹

İçtüzük dışındaki mevzuatın öz Türkçeleştirilmesi, görece yavaş ve kısmî fakat sürekli olacak şekilde ilerlemiştir. Örnek olarak *Belediye Kanunu*'nda yapılan kanun değişikliğini gösterebiliriz. 10 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı *Belediye Kanunu*'nun 119. maddesi şöyledir: “*Belediye bütçesi, Belediyenin her senenin haziranı iptidasından ertesi senenin mayısı sonuna kadar bir seneye ait varidat ve masarifini mübeyyin ve belediye*

²⁴⁸ Düşünsel'in imzasına, 24.12.1952 tarih ve 5997 sayılı 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun Tekrar Meriyete Konulması Hakkında Kanun'un teklifi altında da rastlanmaktadır. **İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü ve 203 arkadaşının, Anayasa teklifi ve Anayasa Komisyonu raporu (2/349)**, Sıra Sayısı: 232, (TBMM Tutanak Dergisi, D.9, C.18, B.21, 24.12.1952 ekindedir).

²⁴⁹ **Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünselin, Dahilî Nizamnamenin Türkçeleştirilmesine dair tüzük teklifi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni mazbatası (2/63)**, Sıra Sayısı: 68, (TBMM Zabıt Ceridesi, D.7, C.15, İ.35, 28.03.1945 ekindedir).

varidatının *istifa*²⁵⁰ ve belediye hizmetlerinin ve masraflarının ifasına²⁵¹ mezuniyeti mutazammındır.” Bu kanunda, 26 Mart 1945 tarihinde 4705 sayılı Kanunla yapılan değişikliklerden birisi de aynı maddedir ve aynen şöyle kaleme alınmıştır: “Belediye bütçesi, belediyenin her yılın Ocak ayı başından ertesi yılın Aralık ayı sonuna kadar bir yıla ait gelir ve giderini gösterir, belediye gelirlerinin toplanmasına, hizmetlerinin yapılmasına ve harcamalarına izin verir.” Dil devriminin yeni yeni gündeme girdiği bir dönemde hazırlanan 1580 sayılı *Belediye Kanunu*’ndaki bu madde, sâdece on beş yıl sonra tercüme edercesine değiştirilmiştir.

Yine 1945 yılı içerisinde; 4772 sayılı *İş Kazalariyle Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu*, 4788 sayılı *Uyuşmazlık Mahkemesi Kurulması Hakkında Kanun*, 4756 sayılı *Avukatlık Kanununun 21 nci Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun* ve 4791 sayılı *Hâkimler Kanuniyle Bu Kanunun Bir Kısım Maddelerini Değiştiren 3501, 3693 ve 3885 Sayılı Kanunların Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun* başta olmak üzere, pek çok kanun yürürlüğe girmiş olup bu kanunlar aracılığıyla yeni hukuk terimleri kanunlardaki yerini almaya devam etmiştir. 1945’ten itibaren mevzuatın adım adım öz Türkçeleştirilmesine devam edilmiştir.

Bu dönemde, -sıra dışı bir yasama faaliyeti olarak- kanun adlarının “kendiliğinden” öz Türkçeleşmiş kabul edilmesine teşebbüs edilmişse de bunun devamı

²⁵⁰ Bugün Türkiye’de hemen her hukukçu, *istifa* kelimesini yalnızca “Bir işten kendi isteğiyle çekilme” mânâsında anlamakta ve kullanmaktadır. Kanunda geçen “belediye varidatının” -bugünkü anlamda- istifa etmeyeceği ortadadır. O hâlde buradaki *istifa* ile anlatılmak istenen nedir? Bu soru, aslında, Türkçenin imlâsındaki büyük yaralardan birinin, “düzeltme işareti-şapka” meselesinin sorunudur. TDK’nın resmî internet sitesinde de cevaplanmak zorunda kalındığı üzere, “düzeltme işareti hiçbir zaman kaldırılmamıştır.” Bkz. <https://www.tdk.gov.tr/icerik/sikca-sorulan-sorular/duzeltme-isareti-kaldirildi-mi/>, Erişim: 12.01.2023. Düzeltme işareti (^), gerçekten de hiçbir zaman kaldırılmamıştır fakat bugün daha çok yaşayan bir ölüyü andırmaktadır. Bugün, düzeltme işareti artık çok az kullanılmaktadır. TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*’te *istifa* kelimesinin yalnızca bugün bilinen anlamına yer vermektedir. Bkz. **Güncel Türkçe Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim: 12.01.2023. Kubbealtı Lugatı ise her iki anlamına da yer vermiştir. *İstifâ* (استغفاء), Arapçada “bağışlamak, affetmek” anlamlarına gelen ‘afv’ kökünden türetilmiştir. Bugün “istifa” kelimesi, yalnızca bu anlamda kullanılmaktadır. Öte yandan, *istifâ* (استيفاء), Arapçada “yerine getirmek” anlamındaki *vefâ* kökünden türetilmiştir ve “Tamâmiyle alma, tam olarak alınma” anlamlarına gelmektedir. Bkz. **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, <http://lugatim.com/s/istifa>, Erişim: 12.01.2023; İşte, 1580 sayılı *Belediye Kanunu*’nda kullanılan kelime, ikinci “i” harfi şapkalı olan “*istifâ*” kelimesidir.

²⁵¹ “Bir işi yapma, yerine getirme, iş hâline koyma, icrâ” anlamlarında kullanılan *ifâ* kelimesi, bir önceki dipnotta bahsedilen *istifâ* kelimesi ile aynı kökten, Arapça *vefâ* kökünden türetilmiştir. Bkz. **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, <http://lugatim.com/s/ifa>, Erişim: 12.01.2023. Ne hikmetse, *istifâ* unutulmasına rağmen *ifa* hâlen yaşamaktadır.

gelmemiştir. Örnek olarak 19 Şubat 1947’de yürürlüğe giren 5017 sayılı *Yargıçlar Kanununa Ek Kanun*’u verebiliriz. O güne kadar, Türkiye’de “Yargıçlar Kanunu” diye bir kanun hiç olmamıştır. Kanun koyucunun kastettiği aslında 4 Temmuz 1934 tarihli *Hâkimler Kanunu*’ndan başkası değildir. Kanunun isminin öz Türkçeleştirildiğine dair herhangi bir yasal düzenleme olmaksızın, birdenbire kanun “Yargıçlar Kanunu” olarak anılmaya başlamıştır.²⁵² İkinci bir örnek olarak 27 Mayıs 1947 tarih ve 4904 sayılı *Danıştay Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına ve Bu Kanuna Bazı Madde ve Fıkralar Eklenmesine Dair Kanun*’dan bahsedebiliriz. Burada “Danıştay Kanunu” ile kastedilen de aslında 23 Aralık 1925 tarih ve 669 sayılı *Şûrayı Devlet Kanunu*’dur. 4695 sayılı Kanun ile *Şûrayı Devlet* yerine *Danıştay* karşılığı kabul edildiğinden TBMM İçişleri Komisyonu, Kanun’un 1. maddesine “3546 numaralı Devlet Şûrası Kanununun adı Danıştay Kanunu adına çevrilmiştir” şeklinde bir cümle eklemiştir. Adalet ve Bütçe Komisyonlarının değişikliklerinde ise böyle bir ekleme yapılmamıştır.²⁵³ Sonuç olarak İçişleri Komisyonunun eklediği cümle dikkate alınmaksızın Kanun’un adı -yine hiçbir yasal düzenleme olmaksızın- birdenbire *Danıştay Kanunu* oluvermiştir. Bu örneklerde görülen teşebbüs, alışkanlık hâline gelmeden terk edilmiştir.

2. Doktrinin Öz Türkçeleşmesi

Doktrinin öz Türkçeleşmeye başlaması, çok daha önceki yıllara rastlamaktadır. Yukarıda “Hukuk Dilinin Öz Türkçeleştirilmesinde Sivil Çabalar” başlığında da ayrıntılı olarak açıklandığı üzere, 1930’larda pek çok hukuk terimi için öz Türkçe karşılıklar önerilmiş ve bunlardan bir kısmı kitaplarda ve makalelerde kullanılmıştır.

Suphi Nuri İleri’nin çalışmalarında kullandığı “*ana yasa, andlaşma, oy, yakalanma*”,²⁵⁴ Orhan Arsal’ın kullandığı “*çokluk, elde etme, ilişkili, kollama, koruma,*

²⁵² Bu durum, en azından 31.01.1950 tarih ve *Yargıçlar Kanununa Ek 5017 Sayılı Kanunun 4. Maddesinin Kaldırılmasına Dair Kanun*’a kadar böyle sürmüştür.

²⁵³ **Danıştay kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı fıkra ve maddeler eklenmesi hakkında kanun tasarısı ve İçişleri, Adalet ve Bütçe Komisyonları raporları (1/92)**, Sıra Sayısı: 129, **TBMM Tutanak Dergisi**, D.7, C.23, B.52, 20.05.1946 ekinde.

²⁵⁴ Aktaran: **Özcan**, s. 10.

kural seçme hakkı”²⁵⁵ İleri ve Arsal’ın birlikte derlediği “*kaldırılma, kötü kullanma, pay, toplantı, andıçirmek, birleşme-birlik, ortak, toplanma, sınırlama, başkent, dilekçe, bildirim, sonuç, Danıştay, kurum, düşme, görüşme, suç, seçim, soruşturma, yabancı, özür, açık, gizli, ödenek, kişi, soru, dokunulmazlık, kaldırma, bakan, değiştirme, ödev, gösterme, tüzük, gelir*”²⁵⁶ ve Sadri Maksudi Arsal’ın önerdiği “*tutuk, tüzük, özlük, oy, yasama*” gibi kelimeler, henüz 1930’lu yıllarda doktrinde kullanılmış ve ilerleyen yıllarda hukuk diline yerleşmiş yeni hukuk terimlerine örnek verilebilir.²⁵⁷ Öte yandan, 1930’lu yıllarda önerilen öz Türkçe kelimelerin bir kısmı da tutunamayarak birkaç yıl içinde tamamen unutulmuştur. Örneğin Türkiye’nin ilk hukuk doktorlarından Edip Serdengeçti’nin, “*Türk Kamusal Türesinde Özgüç Kuralı*” başlıklı makalesinde kullandığı “*soruk, saylık, etker, tükellenme, soysal, kılıksal, yüre, nicilik*” gibi kelimeler bugün başka bir dile ait gibi gelmektedir.²⁵⁸ İleri ve Arsal’lar kadar olmasa da öz Türkçe hukuk terimlerini kullanan başka yazarlar da olmuştur.

Ernst Hirsch’in hazırladığı *Hukuk Neşriyatı Bibliyografyası 1934-1940* başlıklı çalışmasından aktardığımız aşağıdaki kitap ve makale başlıkları bu konuda yeterli bir kanaat uyandıracaktır:

- Ali Rıza Türel, **Uluslar Arası Daimi Adalet Divanı**, İzmir Barosu Dergisi, 1935 (1).
- V. Hrabar, **Saint Augustin'in Uluslararası Hukuk Doktrini**, tt. Mustafa Emin, Siyasal Bilgiler, 1935, 48.
- Fuad Bayramoğlu, **Arsulusal Hava Rejimi**, Siyasal Bilgiler, 1935, 52.
- Münir Evrinyol, **İş Verenin ve İşçinin Kanuni Hak ve Ödevleri**, İnkılâb Kitabevi, Ankara, 1937.
- M. Hüsnü Özerdem, A. Şükrü Alptekin; **Cumhuriyet Yasaları Kılavuzu**, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1937.
- Cevat Yücesoy, **Sosyeteler Sağışı**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

²⁵⁵ Aktaran: **Özcan**, ss. 35-41.

²⁵⁶ **Orhan Arsal**, ss. 13-79.

²⁵⁷ **Sadri Maksudi Arsal**, 1930, s. 323.

²⁵⁸ Edip Serdengeçti, “*Türk Kamusal Türesinde Özgüç Kuralı*”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Yıl 1935, Cilt 1, Sayı 3, ss. 322-3.

- Osman Nuri Uman, **Esasiye Hukuku (Ana Yasa Hukuku)**, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1939.

Yukarıda örneklerine yer verdiğimiz, bu dönemde yazılan akademik eserlerde kullanılan “*kamusal, uluslararası, ödev, yasa, anayasa*” gibi bazı terimler hukuk diline yerleşmiş; “*türe, arsuulusal, sosyete, sağış*” gibi bazı terimlerse tutunamayarak unutulup gitmiştir. 1945’ten itibaren başta Anayasa olmak üzere mevzuat üzerinden resmî hukuk diline giren terimlerin büyük bir çoğunluğu, -biraz da mecbûren- yazarlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

Ahmet İşeri’nin hazırladığı *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt : I – XXI, Sistematik Fihristi (1944 – 1964)* başlıklı çalışmadan aktardığımız 1945 ilâ 1950 yıllarına ait kitap ve makale başlıklarından, özleşmenin derecesini bir nebze tespit edebiliriz:

- Prof. Süheyp Derbil, **Yayım Hürriyeti ve Basın Polisi**, AÜHFD, 1945, 2, 2-3.
- Prof. Fadıl Hakkı Sur, **Kamu Borçlarının Doğuşu**, AÜHFD, 1945, 2, 2.
- Prof. Eugène Gaudumet, **1804’tenberi Fransız Medenî Kanunu'nun Fransa'da Yorumlanması**, (Çev.: Asis. Dr. Kemal Gürsoy), AÜHFD, 1945, 2, 1.
- Prof. Marcel Waline: **Tüzel Kişilik Kuramı**, (Çev.: Asis. Hâmide Uzbank), AÜHFD, 1945, 2, 2.
- Dr. Henri Decugis: **Zamanaşımı**, (Çev.: Ferzan Arif Aras), AÜHFD, 1946, 5, 2-4.
- Mustafa Durak Cerit, **Askerî Yargıtay Savcı ve Adlî Üyeleri Genel Olarak Askerî Adlî Yargıçlar Ne Gibi Teminata Sahiptirler?** AÜHFD, 1947, 1, 4.
- Herbert Emmerich, **Birleşik Devletlerde Kamu İdaresi**, (Çev.: Asis. Emel Semizoğlu), AÜHFD, 1947, 1, 4.
- Prof. Alfonso Tesauro, **Seçim Sistemleri ve Bunların Yeni Anayasalarda Tecrübesi**, (Çev.: Prof. Dr. Bülent Nuri Esen), AÜHFD, 1947, 6, 2-4.
- Doç. Turhan Feyzioğlu, **Kanuna Aykırı Tüzükler Karşısında Mahkemelerin Durumu**, AÜHFD, 1949, 6, 2-4.

- Prof. Hans Kelsen, **Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'ndan Çekilme Hakkı**, (Çev.: Asis. Dr. Hicri Fişek), AÜHFD, 1949, 2, 4.
- Ord. Prof. Dr. Ernst Hirsch, **Bern Sözleşmesi**, AÜHFD, 1950, 1, 2.

“*Yayım, kamu, yorum, tüzel kişilik, zamanaşımı, yargıç, savcı, üye, seçim, tüzük, çekilme, sözleşme*” gibi yeni Anayasa metninde yer alan terimlerin henüz ilk yıllarda, sâdece metin içinde değil doğrudan başlıklarda dahi kullanıldığını görüyoruz.

Öte yandan, altını önemli çizmemiz gereken nokta şu ki, doktrin birdenbire özleşmemiştir. İşeri'nin hazırladığı fihristi örnek olarak incelediğimizde, “*yayım, kamu, yorum, tüzel kişilik, yargıç, sözleşme*” gibi 1940'lı yıllarda kullanılmış terimler yerine, tasfiye edilmek istenen “*neşriyat, âmme, tefsir, hükmî şahıs, hâkim, mukavele*” gibi terimlerin de ilerleyen yıllarda hâlâ tercih edildiğini görebiliriz.

- Prof. Muvaffak Akbay, «**Grev hakkı**» na Dair Yeni Neşriyat, AÜHFD, 1951, 1, 2.
- Prof. Dr. Faruk Erem, **Âmmenin Aleyhine Cürümler**, AÜHFD, 1961, 1, 4.
- Asis. Dr. Baki Kuru, **1794 Tarihli Prusya Umumî Memleket Kanunu'nda (ALR) ve 1811 Tarihli Avusturya Medenî Kanunu'nda (ABGB) Kanunların Tefsiri**, AÜHFD, 1958, 1, 4.
- Asis. Jale Güral, **Hükmî Şahısların Cezaî Mes'uliyeti**, AÜHFD, 1947, 3, 1.
- Ord. Prof. Baha Kantar, **Açış Dersi - Hâkimlerin Müsbet Hukuka Göre Vaziyetleri**, 1953, 1, 4.
- Ord. Prof. Vasfi Raşit Seviğ, **Mukavelelerin Tasnifi ve Borçlar Kanunu Dışında Bırakılmış Mukaveleler ve Bilhassa Sulh Mukavelesi**, 1949, 6, 2-4.

Doktrinindeki bu tablonun oluşmasına sebep olan siyasal, toplumsal ve hatta psikolojik pek çok etkenden bahsedilebilir. Ancak asıl olarak doktrin dilinde özleşmenin neden bu kadar sürüncemede kaldığının tespit edilmesi gerekmektedir. Özcan, erken Cumhuriyet döneminde hukuk dilinin özleşmesine yönelik sivil arayışların kökeninde, temel olarak “dışsal” ve “içsel” olmak üzere iki tip etkinin varlığından söz etmektedir:

“Dışsal etki, erken Cumhuriyet döneminde kanun dilinde yaşanan değişime yönelik olarak hukuk akademisinin bu değişime ayak uydurma ihtiyacı ve devletin uyguladığı öz Türkçe politikasının yarattığı iklime eklemleme düsturuna dayanmaktadır. Bu düsturla hareket eden özleştirmeci hukukçular, hazırladıkları öz Türkçe hukuk sözlükleri ve özleşmeyi savunan yazılarla, bir “etki alanı” oluşturmaya gayret etmişlerdir. Ancak tarihsel süreç göz önüne alındığında oluşturulmaya çalışılan etki alanının başarılı olduğu söylenemez...”²⁵⁹

Özcan’a göre, özleşmeci hukukçuların etki alanı oluşturmamalarının iki sebebi vardır. *Birincil sebep*, 1930 ve 1940’lı yıllardaki özleşme arayışının bizzat devlet müdâhalesiyle gerçekleştirilmesidir. *İkincil sebep* ise hukuk dilinde özleşmeye yönelik yeterli sivil toplum gücünün olmayışdır. Özcan, özellikle Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Ali Fuad Başgil’in özleşme karşıtı çalışmalarını anmakta, bu çalışmaların birer “baskı grubu” işlevini gördüğünü belirtmektedir.²⁶⁰ Özcan’ın tespitlerine katılmakla birlikte, bu nedenlerin de bir sebebinin olduğunu, esas meseleninse bu sebep olduğunu düşünüyoruz. Osmanlıların son döneminde başlayan dilde sâdeleşme hareketinin, sivil toplum desteği alması ve devlet müdâhalesi gerektirmemesinin sebebi neydi ise, dilde özleşme hareketinin devlet müdâhalesi gerektirmesi ve sivil toplum gücü alamamasının sebebi de kanaatimizce aynıdır. Sâdeleşme talebinin altında yatan sebep, gerçekten de dilin sâdeleşmesiyken; özleşme çabalarının altında yatan sebep, biraz daha geniş kapsamlı olarak bir kültür devrimidir.

Bu kültür devriminin bir parçası olan hukukçuların, yani “inkılâp hukukçularının” yaklaşımları ise Özcan’a göre hukuk dilinde özleşme hareketinin içsel etkisini oluşturmaktadır:

“Hukuk dilindeki özleşmeye yönelik içsel etki ise Cumhuriyet’in kurucu ideolojisinin oluşturduğu ‘inkılâp hukukçuluğu’ anlayışı karşısında hukuk akademisinin mevzilenme ihtiyacına dayanmaktadır. İnkılâp hukukçuluğu anlayışı genel olarak Cumhuriyet dönemi hukuk zihniyetini anlama çabasında, özel olarak

²⁵⁹ Özcan, s. 27.

²⁶⁰ Özcan, s. 28.

ise hukuk dilinin dönüşümüne yönelik sivil arayışları çözümleme çabasında hem bir imge hem de bir kavramsallaştırma işlevi görmektedir.”²⁶¹

Genel olarak bakıldığında, doktrinin dili hakkında kabaca şu tespiti yapabiliriz. 1945’e kadar olan dönemde özleşme hareketinin taşıyıcı kolunu sivil çabalar olmuştur. 1945’ten 1960’lara kadar olan dönem bir bocalama dönemi sayılabilir. 1952’ye kadar yeni hukuk terimlerine ayak uydurma çabası ile 1952’den sonra ne oranda eski dile döneceği endişeleri bu bocalamanın esas sebepleridir. 1960’lardan itibaren uzun yıllar boyunca kendi yatağında ilerleyen doktrinin dili, 2000’lerden itibaren mevzuatın büyük oranda öz Türkçeleştirilmesiyle paralel olarak özleşmiştir.

IV. HUKUK DİLİNDE KARŞI DEVRİM: 5997 SAYILI KANUN

Anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi, cesur bir adım olarak özleştirme taraftarlarının büyük takdirini kazanmıştır. Öte yandan, özleştirme karşıtları da işin Anayasaya kadar uzanması sebebiyle âdeta bilenmiştir. Aslında dil devriminin ilk günlerinden itibaren karşıt görüşlere her zaman rastlanmıştır. Ancak, 1945’ten itibaren hem anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi hem de dönemin sosyo-politik manzarası, bu görüşlerin daha fazla dile getirilmesi için gerekli ortamı hazırlamıştır.

Bu yıllarda Türkiye’nin sosyal hayatı giderek demokratikleşen bir görünüme kavuşmuştur. Demokratikleşme ise beraberinde karşıt görüşlerin hür bir şekilde ifade edilebileceği uygun ortamı hazırlamıştır. Bu ortamda; basın mensupları, sivil toplum üyeleri ve İstanbul Üniversitesi’nde görevli akademisyenler, dil devrimi hakkındaki görüşlerini daha yüksek sesle dile getirir olmuşlardır.²⁶² Özellikle 1948’in Ekim ayında İstanbul Muallimler Birliği’nin düzenlediği *Birinci Dil Kongresi*, özleştirme karşıtı eğilimin kamusal alandaki varlığını daha şiddetli olarak hissettirerek bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim, ikisi de 1949’da düzenlenen *Dördüncü Maarif Şûrası* ve *VI. Türk Dil Kurultayı*, köktenci özleşme eğiliminin artık aşınmaya başladığını göstermektedir.²⁶³ Bu

²⁶¹ Özcan, s. 28.

²⁶² Uriel Heyd, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine -Makaleler-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 240.

²⁶³ Seyit, ss. 133-6.

eğilim, 1950’de Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte, siyâsetin öncelikli gündemlerinden biri hâline gelecektir.

Araştırmamızın bu bölümünde, özleştirme karşıtı bu eğilimin -biri teşebbüs hâlinde kalan, diğeri uygulamaya geçen- iki önemli faaliyetinden bahsedilmektedir.

A. Karşı Devrimin Sesleri: “Sarol Formülü”

Tarihler 22 Haziran 1950’yi gösterdiğinde, Anayasanın 2’nci maddesindeki “*Devlet dili Türkçedir*” hükmünden ne anlaşılması lâzım geldiği hakkında TBMM’ye bir teklif sunulur. Demokrat Parti İstanbul Milletvekili Dr. Mükerrer Sarol’un sunduğu bu teklif, aynen şöyledir:

“Anayasanın 2 nci maddesinin son fıkrası Devlet dilinin Türkçe olduğu, yazılıdır. Halbuki senelerdir devam eden şef sisteminin lüzumsuz ve kanunsuz tazyiki hattâ tehdidi ile millî dilimizde ihdas edilen buhran devam etmekte gittikçe daha kesif bir hal almaktadır. Mektep kanun, mahkeme ve her çeşit resmiyet yoluyla zorla tutturulmaya çalışan uydurma dil daha şimdiden nesiller arasında korkunç bir ayrılık yaratmış ve Millet’in mânevi bünyesinde tedavisi güç yaralar açmıştır.

Bu itibarla Anayasanın 2 nci maddesindeki Devletin resmî dili Türkçedir sözünden ne anlaşılması lâzımgeldiği hususunda Büyük Millet Meclisince bir tefsir kararı almak ve devam edegelmekte olan bu buhrana nihayet vermek üzere önergemin umumi heyete şevkini rica ederim.”²⁶⁴

Teklifi inceleyen Anayasa Komisyonu, 3 ret oyuna karşılık 12 kabul oyu ile söz konusu fıkrayı şu cümlelerle yorumlar:

“Anayasanın İkinci maddesindeki «Devletin resmî dili Türkçedir» fıkrasında kastedilen Türkçe; hiçbir ilmî metot ve esasa dayanmadan ve salâhiyetli ilim adamlarının mütalâalarına müracaat edilmeden keyfî surette salâhiyetsiz heyetlere kabul ettirilerek zorla millete mal edilmek istenilen uydurma kelime ve ıstılahların

²⁶⁴ İstanbul Milletvekili Mükerrer Sarol’un, Anayasanın ikinci maddesindeki (Devlet Dili Türkçedir) fıkrasının yorumlanması hakkında önergesi ve Anayasa Komisyonu raporu, Sıra Sayısı: 31, s. 1 (TBMM Tutanak Dergisi, D.9, C.1, B.21, 12.07.1950 ekindedir).

vaz'ından evvelki zamanlarda Türk Milleti tarafından kullanılan ve tabî seyri ile devam eden Türkçedir.”²⁶⁵

Komasyon raporunun okunduğu 12 Temmuz 1950 tarihli birleşimde konuşan Komasyon sözcüsü DP Diyarbakır Milletvekili Ferit Alpiskender, Komasyonun bu işi günlerce müzâkere ettiğini, bunun içtimâiyat ve lisâniyatı hukuk ilmi kadar alâkadar ettiğini görerek bir Tâli Komasyon kurduklarını, bu komasyonun vermiş olduğu tetkikat neticelerini Meclise arz etmeyi tefsir fıkrasının aydınlanması bakımından faydalı gördüğünü ifade ederek bu neticeleri dört madde hâlinde açıklamıştır. Biz bu neticeleri aşağıda özet olarak aktarıyoruz:

- 1- Her ne kadar fıkradaki mânâ açıksa da bugünkü resmî dil “kullanılâgelen resmî dilden” ayrıştığından tefsire lüzum vardır.
- 2- Fıkra, asırlar boyunca Türkçeye giren ve istihalesini yaparak Türkçeleşen kelime ve ıstılahların, sırf “uydurma kelime ve ıstılahlarla dolu Anayasa ve ona ilişik olan hukukî mevzuatın” dışında kalması sebebiyle Türkçe olmadığı anlamını içermemektedir.
- 3- Sabık iktidar, milletin dil birliğini dil inkılâbı denilen hâdise ile hercümerç etmiştir.
- 4- Osmanlılar devrinde halk dili ile resmî dil arasında büyük bir uçurum açılmış, bunun üzerine dilde sâdeleşme arayışları başlamış ve Ziya Gökalp’in öncülüğündeki Türkçülük cereyanı bu konuya ilmî bir istikamet çizmiştir. 1928’ten itibaren bu istikamet sâdeleşmeden tasfiyeciliğe doğru kaydırılmış, Atatürk’ün gidişatı tehlikeli görmesi ve engellemeye çabalaması da kâr etmemiş ve gelinen noktada uydurma kelime ve terimlerle dolu olan bir hukuk dili meydana getirilmiştir.²⁶⁶

²⁶⁵ Yoruma mahal olmadığını düşünen isimler; Ankara Milletvekili Ramiz Eren, Konya Milletvekili Ali Rifat Alabay ve Zonguldak Milletvekili Muammer Alakant’tır. Bkz. **Anayasa Komasyonu raporu**, Sıra Sayısı: 31, s. 2.

²⁶⁶ **Anayasa Komasyonu raporu**, Sıra Sayısı: 31, ss. 572-4.

Komisyonun yaklaşımı, Ziya Gökalp'in dilde sâdeleşmeyi savunan fikirlerinden izler taşımaktadır. Nitekim, Alpiskender'in aşağıda yer verdiğimiz cümleleri, Gökalp'in *Lisan* başlıklı manzumesinin kısa bir özeti sayılmaya yeterlidir²⁶⁷:

“Anayasada «Devlet dili Türkçedir» fıkrası yalnız bugünkü Anayasa dilinin, resmî dil olduğunu ve yalnız bunun Türkçe olduğunu ifade etmez. Asırlardan beri Türk dilinde kullanılagelen ve bugün Türkçede yaşayan her kelime ve terim köküne bakılmadan Türkçedir ve Türkçeleşmiş olan her söz öz Türkçedir. Bu suretle Türk Dili Türk Milletinin kullandığı dildir.”²⁶⁸

Komisyon sözcüsü Alpiskender'in konuşmasının ardından teklifin müzâkeresine geçilmiştir. İlk söz alan DP Erzurum Milletvekili Mustafa Zeren, “böyle bir tefsir yoluna gidebilir miyiz?” diye sorarak konunun hukukî açıdan değerlendirmesini yapmıştır. Zeren, Anayasanın “Teşkilâtı Esasiye Kanunu yerine Türkçeleştirilmiş olan bu konun konulmuştur” denilen 104. maddesine atıfla, bu kelimelerin bir kere kanunlaştırıldıktan sonra tefsir yoluyla Anayasanın bünyesinden atılamayacağını, mutlaka yine bir kanuna gerek olduğunu ifade etmiştir. Aksi takdirde bu, kanuna sadâkat gösterirken sözüne sadâkat göstermemek olacaktır.²⁶⁹ Zeren'in itirazı, ilk aşamada biraz gölgede kalsa da - biraz aşağıda bahsedileceği üzere- tartışmalara son verecek çerçeveyi çizmiştir.

CHP Kars Milletvekili Tezer Taşkiran, Anayasa Komisyonunda azınlıkta kalan görüşe katılarak inkılâpların tabiatı itibariyle sert olduğunu, dolayısıyla şüphesiz hataların da olduğunu, fakat bir inkılâp hareketini toptan reddetmek suretiyle 1932 öncesindeki Türkçeye dönüşün dilde vücuda gelecek büyük bir karışıklıktan başka bir yararı olmayacağını ifade etmiştir. Ona göre, bu konu Meclisten uzaklaştırılmalı; bilginlere, ediplere, yazarlara ve nihâyetinde zamana bırakılmalıdır.²⁷⁰

Hemen ardından gelen konuşma, 1942'de Anayasa taslaklarını hazırlayan isimlerden CHP Hatay Milletvekili Hasan Reşit Tankut'a aittir:

²⁶⁷ Ziya Gökalp'in 2 Nisan 1916 tarihinde yayımlanan *Lisan* başlıklı manzumesi için bkz. **Levend**, s. 332.

²⁶⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, D.9, C.1, B.21, 12.07.1950, s. 574.

²⁶⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, 12.07.1950, ss. 574-5.

²⁷⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, 12.07.1950, ss. 575-6.

“Efendim, önce Anayasa Komisyonu sözcüsü muhterem arkadaşına teşekkür ederim. Burada bize okudukları şeyde şu kelimeleri gayet güzel, hazmedilmiş ve iyi kullanılır bir şekilde ağızdan çıkardılar, kavram, alan, kılavuz, terim, savaş, yıl, kurul, anlaşmazlık...” (Bunlar uydurma değil sesleri)

“...Türk dilinin ıslahı onu sâdeleştirmek, Türkçeleştirmek milletin bir kısmı tarafından istenilmiş ve arzu edilmiş olmasa idi bunu ne dikdatör ne şef emredebilirdi...”

“...Şu kitapta, hukuk terimleri vardır. Bu hukuk terimlerini yapan heyetin tesadüfen içinde bulundum ve beni lütfen başkanlığa kabul ettiler kendilerine riyaset ettim. Azalarını şimdi söyleyeceğim. O vakit Yargıtay Başkanı, şimdi Adalet Bakanımız Halil Özyörük, Yargıtay başkanlarından ve şimdi ikinci başkanımız Fuad Hulusi Demirelli, Ankara Hukuk Fakültesi Dekanı, İstanbul Hukuk Fakültesi Dekanı ve o zaman Danıştay Başkanı bulunan İsmail Hakkı Bey. Eğer bu zevata yetkili değil dersiniz...”

(Değil sesleri)

“Dil âlimi hukuki terimleri yapamaz. Hukuk terimini hukukçular söylerler. Mânasını anlatırlar, kullanma şeklini söylerler, muhalif mânasını açıklarlar, yan ve yakın mânalarını anlatırlar. Bizim dil uleması o vakit kelimenin nabzını tutarak o kelime hakkında fikir verir.”

“Çok dil değiştirmişizdir, Türkçemiz, içine çok yabancı kelimeler almıştır. Bunlar Türkçeyi boğuyorlardı. O zaman Karamanoğlu Mehmet Beyin sesi gibi bir ses çıkıyor ve dönelim diye hitap ediyordu. Son hareket bu millî hitabın bir icabıdır. Karar sizindir.” (Sağdan alkışlar).²⁷¹

Tankut’un yüksek tempoda geçen konuşması üzerine, kürsüye gelen teklif sahibi Mükerrerem Sarol, formülünün sebeplerini uzun uzadıya anlatmıştır. Denilebilir ki, Sarol yalnız kendi içini değil tüm özleşme karşıtlarının içini Meclis kürsüsünden dökmüştür. Bu uzun konuşmanın bazı bölümlerini naklediyoruz.²⁷²

²⁷¹ TBMM Tutanak Dergisi, 12.07.1950, ss. 576-7.

²⁷² Konuşmanın tamamı için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 12.07.1950, ss. 577-80.

“Anayasanın ikinci maddesi: Devletin dili Türkçedir, dediği zaman kastedilen dil her halde bugünkü uydurma dil değil, bizim dilimiz olan Türkçedir. Bunun aksini düşünmek yani Anayasaya o zaman sevk edilen hükümlerle bugünkü dil kastedilmiş ise o zamanki insanlara kâhin demekten başka bir diyeceğimiz kalmaz.”

“İtiraf etmek lâzımdır ki, bu memlekette dilimizin başına gelenler hiçbir büyük millet dilinin başına gelmemiş ve uğradığı suikastın tarihte misli görülmemiştir.”

“Dil meselesinde malûmatım belki de her münevver vatandaşın bilgisinden de eksiktir, fakat ne beis var? Yaralı bir insanın acıdan kıvranıp feryat etmesi için mütehassıs hekim mi olması lâzımdır?”

“..bizde ihdas edilen dil meselesinin illeti asla izah olunmamış, açılan dil dâvasının delili ve sübut vasıtaları gösterilmemiştir. Lisanımızı içinden çıkılmaz bir anarşiye düşürmekle neticelenen, lüzumsuz zorlamaların sebebi ve mânası bir türlü anlaşılammıştır.”

“Devrimizde ana babaların bile kendi çocukları üzerinde tasarruf hakları medeni kanunlarla heman heman hiçe indirilmişken yüzlerce senelik bir tarihin öz evlâdı olan ve sözüyle özüyle bugünkü güzelliğine ulaşan Türkçemizi kimin hasta etmeye hakkı vardır? Anlıyoruz samur kürke ihtiyacı olanlar var, fakat postekinin bizim olduğunu unutmasınlar.” (Bravo sesleri)

“Muhterem arkadaşlar; ruhiyatçı ruh, tarihçi tarih icat eder mi? 20 nci asrın ortasında daha Aristo zamanında halledilmiş meselelerle uğraşmak insana cidden azap ve hayret veriyor. Hesapçı aded, hendeseci nasıl şekil icat edemezse lisan mütehassısı da dil icat edemez.”

“Uydurma dil orijinalitesini ima edenlere göre ıstılahlar mutlaka köy vesair yerlerdeki kelimelerden veyahut da belki de 1000 yıl evvel yazılmış âbidelerin kitabelerinden alınabilir.”

“Atatürk’ün bütün zaman ve bütün insanlar için doğru olan Dil-Tarih Fakültesinin üstündeki (Hayatta en büyük mürşit ilimdir) vecizesine inanarak Türkçemizi yabancı olan yeni uydurma dilin resmî dil olmasına en az şahsım namına daima isyan

edeceğiz. Tek tesellimiz, büyük heyetinizin bu ıstıraba bir son verme hususunda vereceği karar olacaktır.”

Meclis sıralarının gittikçe hareketlendiği anlarda, Seyhan Milletvekili Reşad Güçlü bir önerge vermiştir. Bu önergede, Anayasanın 104. maddesi mevcut olduğu hâlde, 2’nci maddenin yorumuna gidilip gidilmeyeceği prensibi hâledilmeden yapılan bütün müzâkerenin boşa gitmesi ihtimali olduğundan, evvelâ bu hususun oylanması teklif edilmektedir. Önergenin okunması üzerine oylamaya geçilmiş ve önerge çoğunluk oyuyla kabul edilmiştir.²⁷³ Böylece Anayasa hükmünün yorumlanması meselesi Meclis gündeminden düşmüş, kısa yoldan karşı devrim yapabilmek üzere geliştirilen “Sarol formülü” tutmamıştır.²⁷⁴

Sarol’un tekliften şahsen beklentisinin ne olduğunu açıkça bilemiyoruz. Bununla beraber, Anayasa Komisyonu Sözcüsü Ferit Alpiskender’in konuşmasının satır aralarından teşebbüs edilen karşı devrimin izlerini çıkartabiliyoruz:

“Biz bugünkü Anayasanın değiştirilmesinden önceki Anayasanın eski şeklini değil onun tabî seyriyle ve sâdeleşerek devam eden şeklini arzuluyoruz.”

“Biz; bu tefsiri yapmakla bundan sonra yani Kasım devresine kadar hazırlanacak olan kanunlarda Hükümete geniş ve milletin kabul ettiği, benimsediği dille hepinizin kolayca ve seve seve okuyup anlayabileceği bir Türkçe ile kanunları huzurunuzda getirmesini temin ediyoruz.”

²⁷³ **TBMM Tutanak Dergisi**, 12.07.1950, ss. 583-4.

²⁷⁴ 1955’te dönemin sosyal ve ekonomik sorunlarıyla iyice bunalmış olan Menderes hükümeti bakanlarının birer birer düşürülmesi ve DP Meclis Grubu’nun hükümete iyiden iyiye bilenmesi üzerine, Başbakan Adnan Menderes istifâ etmek üzereyken Devlet Bakanı Dr. Mükerrrem Sarol, Menderes’e bir çözüm önerir. Hadise, Sarol’un dilinden şöyle aktarılmaktadır: “*Aşağıda bazı Mebuslarla konuşuyorum. ‘Yahu diyorum, 15 gün önce avuçlarınızı çatlattınız Menderes, Menderes, diye. Menderes 15 gündür ülke dışında. 15 gün içinde mi oldu bu rezaletler, bu maskaralıklar? Diliniz şimdi mi çözüldü? Ayıp size yahu’ diyorum. ‘Biz Menderes’e söylemiyoruz’ diyorlar. ‘Kime söylüyorsunuz?’ ‘Ehliyetsiz olanlara.’ ‘Bu fikrinizi söyleyebilir miyim Menderes’e?’ diyorum. ‘Elbette’ diyorlar. ‘Biz Menderes’ten memnunuz’ diyorlar. Ben bu yetkiyi alınca fırlıyorum yukarı rüzgar gibi. ‘Ağam’ diyorum, ‘Nereye gidiyorsun? Sen alelade bir Başvekil değilsin. Bu memleketin kaderine el koymuş bir adamsın. Bu partinin Başkamısın. Zaten CHP dışarıda senin yuvarlanmanı bekliyor. Millet seni telin eder, millete karşı borcun var, gidemezsin. İn aşağı ve şahsen itimat talep et diyorum, Şahsen.’* Gerçekten Menderes de öyle yapmış ve şahsen Parti Grubunun itimadını alarak istifâ etmekten son anda kurtulmuştur. İşte bu formül, sonraları literatüre “Sarol formülü” olarak geçmiştir. Bkz. Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2011, ss. 89-90.

“Millî Eğitim Bakanlığında bir temennide bulunuyoruz. Sosyoloji ve lisaniyat âlimlerinden müteşekkil bir heyet kurarak hiçbir tatbik yeri olmıyan uydurma kelimeleri, hatalıları, yanlış kısımları tasfiye etmesi için bir mütalâada bulunduk. Fakat karşılaştığınız tefsir size önünüzdeki toplantıda gelecek kanunlarda, gündemlerde size yabancı olan kelimelerle değil öz Türkçe kelimelerle karşılaşmanızı temin içindir.”²⁷⁵

Alpiskender’in “öz Türkçe” tabiri ile anlatmak istediği dilin, dil devriminden sonraki döneme ait dil olmadığı anlaşılmaktadır. Bu demektir ki, CHP’nin iktidarda olmadığı hemen ilk aylarda, “öz Türkçe” yeniden tanımlanmaktadır. Öte yandan, Demokrat Parti iktidarının ilk döneminde, dil devriminden önceki döneme ait dilin arzu edilmediği anlaşılmaktadır. Alpiskender’in açıkça ifade ettiği üzere; hedef, *Teşkilâtî Esasiye Kanunu*’nun ilk metninde kullanılan dil değil, tabii seyriyle ve sâdeleşerek gelişen dildir. Bu hedefe, yalnızca iki yıl sonra, biraz da sapmak suretiyle ulaşılabacaktır.

B. Hukuk Dilinde Karşı Devrim: 5997 Sayılı Kanun

Hukuk dilinde devrim niteliğindeki 1945 Anayasa değişikliğinden yaklaşık yedi yıl sonra, bu kez karşı devrim niteliğinde bir değişiklik teklifi hazırlanmıştır. Anayasa Komisyonu sözcüsü Ferit Alpiskender’in verdiği bilgiye göre, bu teklifi “Partiler Üstü Dil Komisyonu” hazırlamıştır. Komisyon; Alpiskender’in sözcü ve raportörlüğünde, M. Fuad Köprülü, Halide Edip Adıvar, Ali Canib Yöntem, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Avni Başman ve Arif Nihat Asya’dan müteşekkildir. Dışarıdan da Abdülhak Adnan Adıvar, Şekip Tunç, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Ali Fuad Başgil ve diğer profesörler ile Ali Nüzhet Köksel, komisyonun çalışmalarına destek vermiştir. Komisyonunda, 1924 ve 1945 tarihli anayasa metinleri karşılaştırılarak ve yaşayan dil esas alınarak yepyeni bir metin oluşturulmuş, oluşturulan bu metin önce Demokrat Parti Meclis grubuna, ardından da Meclise sunulmuştur.²⁷⁶

²⁷⁵ Alpiskender, bu konuşmasında dil devrimini solculukla itham etmektedir: “Dildeki bu aşırılıkla mazi unutulduğu takdirde solculuğa bu, esaslı bir zemin vasfını göstermektedir. Dil tabii istikametine girdiği takdirde bu büyük tehlikeden tabii olarak, kurtulmuş oluruz...” Bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, D.9, C.1, B.21, 12.07.1950, ss. 581-3.

²⁷⁶ “Ferit Alpiskender’den Mektup”, **Yaşayan Türkçemiz 1**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1980, ss. 45-6.

9 Şubat 1952 tarihli kanun teklifinin altında, 204 milletvekilinin imzası bulunmaktadır.²⁷⁷ Teklife göre, Türk dilinin gelişmesi ve güzelleşmesi için hem tabîi seyrinde sâdeleşmesi ve olgunlaşması, hem de dil işlerinin siyâsetten arındırılması gerekmektedir. Bu kapsamda 204 milletvekilinin teklifi şudur:

“Dilimizin bu yoldaki gelişme ve olgunlaşmasına engel olan kanuni ve resmî engellerin kalkması Anayasamızın bu husustaki hükümlerinin değiştirilmesi ve yaşayan Türk dilinden ayrı ikinci bir dil mahiyetini arzeden Anayasa ve içtüzük dilinin yaşayan dile çevrilmesi bir zaruret olarak duyulmaktadır. İşte bu sebeple Anayasamızın asıl metnini teşkil eden 20 Nisan 1340 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununun eskimiş birtakım kelime ve ıstılahlar; atılarak vücuda getirilen ilişik metni ve gerekçesi ait olduğu komisyonda incelenerek Yüksek Meclisin tasvibine arzolunmak üzere işbu kanun teklifimizi takdim eyleriz.”²⁷⁸

Teklifin gerekçesine göre, Anayasa metni; uydurulmuş, hayâtiyetini kaybederek fosilleşmiş veya Moğolca gibi yabancı dillerden alınan kurallara göre üretilmiş birtakım kelime ve ıstılahlarla âdeta bir halita hâlini almıştır. Yaşayan yazı ve konuşma diline tamamen yabancı olan bu dil, tıpkı Osmanlılarda olduğu gibi, millet dilinden ayrılarak ayrı bir devlet dili olmuştur. Bu ikiliği gidermek üzere, önce dilcilerden kurulu bir komisyondan, ardından İhtisas Komisyonunun hukukî ölçülerinden geçerek “yaşayan dile uygun” yeni bir anayasa metni elde edilmiştir.²⁷⁹

17 Haziran 1952 tarihli Anayasa Komisyonu raporuna göre, 4695 sayılı Kanun’un bir an evvel kaldırılması üzerinde ittifaka yakın bir çoğunluk hâsıl olmuş fakat yerine konulacak olan metin hususunda bazı farklı görüşler ileri sürülmüştür. Komisyonda azınlığı teşkil eden bazı üyeler, doğrudan eski metnin yürürlüğe konulmasını teklif etmişse de Türkçenin “kendi içinde yaptığı çeyrek asırlık inkılâba” uymadığı ve yeni bir

²⁷⁷ Teklife imza atanlar arasında; Başbakan Adnan Menderes, Türk Hukuk Kurumu eski başkanlarından Refik Şevket İnce, 1945’te TBMM İçtüzüğü’nün öz Türkçeleştirilmesini teklif eden Feridun Fikri Düşünsel ve 1950’de yorum teklifini sunan Mükerrerem Sarol (İstanbul) gibi siyâsetçilerin dışında, tanınmış yazarlardan Halide Edib Adıvar (İzmir), Arif Nihat Asya (Seyhan), Hamdullah Suphi Tanrıöver (Manisa) ve Faruk Nafiz Çamlıbel (İstanbul) gibi isimler dikkat çekmektedir. **İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü ve 203 arkadaşının, Anayasa teklifi ve Anayasa Komisyonu raporu**, Sıra Sayısı: 232 (TBMM Tutanak Dergisi, D.9, C.18, B.14, 08.12.1952 ekindedir).

²⁷⁸ **Anayasa Komisyonu raporu**, Sıra Sayısı: 232, s. 1.

²⁷⁹ **Anayasa Komisyonu raporu**, Sıra Sayısı: 232, ss. 3-4.

Anayasa değişikliği olacağına göre yaşayan dilin tercih edilmesi gerekçeleriyle kabul görmemiştir. Komisyonun bir iki üyesi, yeni bir Anayasa tedvin edilinceye kadar mevcut metnin korunmasını teklif etmiş fakat bu teklif de kabul görmemiştir. Nihayet Komisyonda bulunan üyelerin çoğunluğunun teklifiyle, 4695 sayılı Kanun'un kaldırılarak yerine *Teşkilâtı Esasiye Kanunu*'nun -eskimiş terkip ve tabirleri yaşayan dile çevirmek suretiyle- yürürlüğe konulmasının uygun olduğuna karar verilmiştir.²⁸⁰

Kanunun müzâkerelerine, tekliften yaklaşık on ay sonra 8 Aralık 1952 tarihli birleşimde başlanabilmiştir. İlk sözü alan ve dil meselesini uzun uzadıya anlatan Demokrat Parti Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal'ın teklifi şudur:

“Dil meselesini teşriî yolla halletmiyelim. Biz bugün bunu yaparsak 11 nci Mecliste yeni neslin bugün bizim Anayasadan çıkardığımız öz Türkçe kelimelerin çoğunu tekrar Anayasaya koyacağı muhakkaktır. İki üç sene evvel tek parti devrinde Meclisin eski Anayasayı teşriî yolla değiştirmesi büyük hata idi. Şimdi biz bu hataya karşı bir protesto bir nümayiş olarak (Hayır sesleri) yine teşriî yolla Anayasayı kelime bakımından değiştirirsek, bu hataya yeni bir hata ile mukabeleden ibaret olur. Arkadaşlar, bu teklifi reddedelim, dil işini Akademiye bırakalım. Ancak bir akademi peyderpey bu tasfiye işini yapsın.²⁸¹

Arsal'a göre, dil inkılâbı Atatürk'ün inkılâpları içinde en mühim olanıdır. İnkılâplar ise bir kül hâlinde yaşamalıdır. Bu nedenle, Anayasa hakkındaki teklif kabul edilecek olursa, bu inkılâplara bir darbe indirmiş olunacaktır. Arsal ne Anayasa komisyonunun ne de Meclisin dil bakımından gerekli yetkinliğe sahip olmadığını düşünmektedir. Ona göre, nasıl kimya bilmeden oksijen ve hidrojenin nelerle birleşince neleri oluşturacağına dair söz söyleme yetkinliğimiz yoksa, aynı şekilde dil hakkında da karar vermeye yetkinliğimiz yoktur.²⁸²

Arsal'ın ardından konuşan isim, yine Demokrat Parti sıralarından Niğde Milletvekili Necip Bilge olmuştur. Bilge, sırf şekle inhisar eden böyle bir değişikliği yapmanın CHP'nin takip ettiği yoldan yürümek olacağını, esasa ilişkin meseleler varken

²⁸⁰ **Anayasa Komisyonu raporu**, Sıra Sayısı: 232, s. 5.

²⁸¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, D.9, C.18, B.14, 08.12.1952, ss. 131-3.

²⁸² **TBMM Tutanak Dergisi**, 08.12.1952, ss. 133-4.

bu türden uğraşların beyhûde değilse bile verimsiz olacağını söyleyerek Meclise getirilen teklif metnine ilişkin eleştirilerini detaylı olarak sıralamıştır. Bilge'ye göre yapılması gereken bellidir:

“1945 yılında konmuş olan kanunla Türk diline kadar sokulmuş bulunan siyasi baskıyı kaldırmak istiyorsak bunun yolu her iki metinden bir halita yaparak yeni bir metin çıkarmak değil, 1340 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununu değiştiren 4695 sayılı Kanunu bir tek madde ile ortadan kaldırmaktan ibarettir.”²⁸³

Bilge'den sonra kürsüye gelen DP Gümüşhane Milletvekili Vasfi Mahir Kocatürk, geçmişte “Yedi Meşaleciler” olarak bilinen Cumhuriyetin ilk edebî topluluğuna mensuptur.²⁸⁴ Kocatürk'e göre, Cumhuriyet ilan edildiğinde memlekette bir dil meselesi mevcuttur. Bu meselede o günlerde üç ayrı grup fikirlerini dile getirmiştir. Bu gruplar; kelimelerin asıllarından alınması gerektiğini düşünenler, kökü yabancı olan bütün kelimelerin dilden çıkarılmasını isteyenler ve bu işin hemen yapılması yerine zamana bırakılmasını önerenlerdir. Meclis ilk grubun fikrini benimseyerek “milletin malı olmayan” kelimelerle bir anayasa yazmıştır. Yapılan işin isâbetli olup olmamasından önce, açık bir hukukî hata olduğunu belirten Kocatürk, Meclislerin yeni bir dil yaratamayacağını ve bu dille yeni bir kanun yazamayacağını savunur. Ona göre ilmin Türk dili üzerinde yapması gereken bellidir. Türk milletinin bin yıllık canlı dili ile yazdığı kütüphaneler dolusu kitabın -Osmanlıca ile değil- Türkçe ile yazıldığıнын tespit ve tescil edilmesi gerekmektedir. Fakat dilcilerimiz bu canlı realiteyi bulacakları yerde uydurma yoluna gitmişlerdir. Kocatürk'e göre eğer uydurma bir dil yaşasaydı, üzerinde bugünkü dilcilerden çok daha büyük mütehassis isimlerin çalıştığı Osmanlıca yaşardı. Şu soruyu da sorar: Ananın babanın bildiği kelimedden evladı mahrum ederek nesiller arasında uçurumlar açmanın neresi milliyetçiliktir? Atatürk inkılâplarını öne sürenlere de bir çift söz eden Kocatürk, Atatürk'ün bütün içtimâî gidişleri gördüğü gibi dil gidişini de çok güzel gördüğünü, onun esas gayesinin dili ölmüş kelimelerden ve yabancı dillere ait

²⁸³ TBMM Tutanak Dergisi, 08.12.1952, ss. 134-8; 4695 sayılı Kanunu tek bir madde ile kaldırmaya taraftar bir diğer isim DP Gümüşhane Milletvekili Vasfi Mahir Kocatürk'tür. (O yıllardaki kullanım “Gümüşhane” şeklinde olduğu için Meclis zabıtlarında da aynen bu şekilde kullanılmaktadır.)

²⁸⁴ Kocatürk hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kocaturk-vasfi-mahir>, Erişim: 05.02.2023.

kurallardan arındırmak olduğunu, uydurma kelimeleri kanunlar yoluyla dile sokmaya asla teşebbüs etmediğini ifade etmiştir. Ona göre, Atatürk inkılâplarını asıl baltalayanlar 1945'tekilerdir.²⁸⁵

Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp ile birlikte Yeni Lisan hareketinin kurulmasına öncülük eden isimlerden DP Bursa Milletvekili Ali Canib Yöntem, ikinci oturumun ilk konuşmacısı olur. Yöntem'e göre, diller içtimâî birer müessesedir. Bu demektir ki; diller, fertlerin arzularına göre değil, kendilerini idâre eden içtimâî kanunlara göre tahavvül ve tekâmül ederler. Fertlerin, dil üzerindeki tesirleri, paratonerin tabiî kanunlardan yardım alarak çalışması gibi, içtimâî kanunlara hürmet ederek çalışması suretiyle olabilir. Türk Dil Kurumunun müfrit üyeleri ise bu hakikati ters anlamış, bir yandan ölmüş kelimeleri diriltmeye uğraşmış, diğer yandan da kelime uydurmuştur. Bu gayriciddî ve gayriilmî uydurmacılığa son verilmesi gerektiğini düşünen Yöntem, memlekette hercümerce sebep olan 1945 anayasa faciasından bir an önce dönülmesi gerektiğini savunmuştur.²⁸⁶

Ardından kürsüye gelen CHP Sivas Milletvekili Reşat Şemsettin Sirer'in konuşması, tam bir vicdan muhasebesi gibidir. İlk olarak 1945 tarihli anayasa metnini hazırlayan heyet içinde kendisiyle birlikte yer alan Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel ve Hasan Reşit Tankut hakkında konuşur:

“Muhterem arkadaşlarım; eğer o zaman doğru, iyi bir iş yaptysak bu dört kişinin şeref payı vardır. Eğer o zaman yanlış ve kötü bir iş yaptysak, maddi olmasa bile, mânevi vebal ve mesuliyet hissemiz vardır.”

Sirer'in doğrudan sanık sandalyesine oturttuğu isim ise Dışişleri Bakanı M. Fuad Köprülü'dür. Sirer, teklif gerekçesindeki “ölü kelimelerin diriltildiği” iddiasına bizzat Köprülü'nün 1. Türk Dil Kurultayı'ndaki “insan iradesini” öne çıkaran görüşlerinden hareketle cevap vermiştir. Kendisinin 1945'teki çalışma için gösterdiği hassâsiyeti, ona göre Köprülü göstermemiştir.²⁸⁷

²⁸⁵ Uzun ve yüksek tempolu konuşmasında Kocatürk'ün sözü sık sık alkışlarla ve tezâhüratlarla kesilmiştir. Bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, 08.12.1952, ss. 138-43.

²⁸⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, 08.12.1952, ss. 144-5.

²⁸⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, 08.12.1952, ss. 148-9.

Sirer'in iltifatları üzerine kürsüye gelen Köprülü, dil meselesinin hiçbir zaman siyasî bir mevzu olarak siyasî kuvvet tarafından ele alınmasına taraftar olmadığını, bu teklife de sırf bu nedenle, 1945'te yapılan cebrî bir tasarrufun ortadan kaldırılması amacıyla imza attığını söylemiştir. Köprülü'ye göre, bu tasarruf bir dikta rejiminin türlü acayip fikirlerinden birisidir. 1945 öncesinde kendisinin de görüşlerine başvurulması üzerine yapılan işin doğru olmadığını belirten Köprülü, teklifin Meclisteki müzâkeresinde kapıdan bir kere olsun girmeyip bilardo oynadığını söylemiştir.²⁸⁸

Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Türkçeye birtakım uydurma kelimelerin sokulduğunun altını çizerek konuşmasına başlamıştır.²⁸⁹ Bu uydurmacılık, milleti millet yapan unsurların başında gelen aziz dil müessesesinin bağrına saplanmış bir hançer gibidir. İleri'nin de son sözü, -tıpkı DP grubunun çoğunluğu gibi- dil işlerinin siyaset meselesi hâline getirilmemesi üzerine olur.²⁹⁰

10, 12 ve 15 Aralık 1952 tarihli birleşimlerde yeterli çoğunluk sağlanamadığı için teklif hakkında müzâkerelere geçilememiştir. Bundan ötürü 17 Aralık tarihli birleşimin ilk oturumu usûl tartışmalarının gölgesinde başlamıştır. Meselenin özetini oturuma başkanlık eden TBMM Başkanvekili Muzaffer Kurbanoglu'ndan naklediyoruz:

²⁸⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, 08.12.1952, ss. 153-5.

²⁸⁹ İleri, konuşmasında, Bakan olarak katıldığı 6. Türk Dil Kurultayı'ndan bir hâtırasını nakletmektedir: *"Son Dil Kurumunun Kurultayında Millî Eğitim Bakanı olarak konuştuğum zaman okullarımızda çocuklarımıza uydurma kelimeleri okutmıyacağız ve okutamıyacağız ve bu itibarla Dil Kurumu ilmî yollardan çalışarak bize birtakım malzeme verirse bunlardan istifade edeceğimizi, bilâkaydüşart Dil Kurumunun imal ettiği kelimeleri kitaplarımıza ahmıyacağımızı beyan etmişim. O zaman sabık bir profesör şu şekilde bir konuşma yaptı; uydurmacılığın ne kadar zarar verdiğini ifade için arz ediyorum: "İlk insan yaratıldığı zaman kelime var mıydı? Yoktu. Ne yaptı? Uydurdu. O halde biz de uydurmaya devam edeceğiz." ...Hikmet Bayur'un bu sözü üzerine Dil Kurumu faaliyetinde bir hayli rolü olan Besim Atalay kürsüye geldi ve dedi ki; hakikaten birçok kelimeler uydurduk ve bu kelime uydurmakta çok ileri gittik. Sonra şöyle bir şey anlattı: "Ben, dedi, eski bir metni bugünkü dile tercüme ediyordum. Bir muziplik, aklıma geldi. Yukarıda Dil Kurumu uleması toplanmış, çalışıyor. Şunlara bir oyun edeyim diye tamamen kafamdan bir kelime uydurdum ve bunu eski Türkçe bir kelime imiş gibi bir kâğıda yazıp, bunun manasını anlamadım diye yukarıya gönderdim. Arkadaşlar yarım saat sonra benim orada uydurduğum kelimenin mânası verildi ve aşağıya gönderildi."* Bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, 08.12.1952, ss. 159-60.

²⁹⁰ İleri'nin konuşmasında "müjde" olarak yer bulan bir bilgi dikkatimizi çekmektedir. Talimatı üzerine, en çok sıkıntı yaşanan felsefe terimlerini ele alan ehil bir heyet, 800'den fazla terimi tasfiye ederek elden geçirmiş ve bu terimler küçük bir kitap olarak basılmıştır. Bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, 08.12.1952, ss. 159-61. Bu bilgi, Demokrat Parti iktidarının hemen ilk döneminde, dil meselesinin üzerine -bu kez tam karşıdan- gidildiğini göstermektedir.

“..bu mesele hakkında Riyaset Divanının bir noktai nazarı var, onu arzedeceğim: Geçen hafta Meclise riyaset eden arkadaşımız Celâl Yardımcı'nın bu mesele hakkındaki noktai nazarını gördükten sonra Divanı Riyaset Pazartesi günü bir toplantı yaptı, bu meseleyi evvelki tatbikatiyle teemmül etti ve Anayasanın 102 nci maddesinin, İctüzüğün 146 ncı maddesinin sâdece Anayasanın değişikliklerinin kabulü veya reddi hakkındaki hususata maksur olduğunu, vâzı kanunun ihmali ile amel etmek icabettiği, binaenaleyh diğer hususlarda, değişiklik mahiyetini tazammun etmiyen kararlarda üçte iki nisabın aranmayacağı, müzakere nisabının kâfi olduğu noktai nazarına vardı.”²⁹¹

Bu suretle üçte iki çoğunluk aranmaksızın müzâkereye devam edilmiştir. Türkiye Köylü Partisi Seyhan Milletvekili Cezmi Türk ve İzmir Milletvekili Hüseyin Avni Başman ilk oturumda esas hakkındaki görüşlerini açıklamışlardır. İkinci oturumda tartışmalar yeniden usûl üzerinde başlamış, en sonunda müzâkere nisabı hususunda Meclisin bir karar alıp almayacağı hususunun oylanmasına geçilmiştir. Yapılan oylamanın reddedilmesi üzerine, müzâkereye kaldığı yerden devam edilmiştir.²⁹²

İkinci oturumda esas hakkında ilk söz alan, o günlerde Meclisin en çok tanınan isimlerinden DP İzmir Milletvekili Halide Edib Adıvar'dır. Ona göre dil; fertlerin, fikir, ilim ve sanat erbabının yarattığı kelimelerin aynı kazanda kaynaması ile oluşan canlı bir terkiptir. Bu terkibe zarar verici hareketler, bizzat o millete de zarar verebilirler. Dil; tabîî, uzvî ve müşterek bir tekâmül olduğundan hiçbir kanuna tâbî kılınamaz. Adıvar, 1945'te dili kanuna tâbî kılma teşebbüsünden bahsederken, yurtdışından bir arkadaşının kendisine bahsettiği bir kitaptan, henüz üç yıl önce ilk kez basılan George Orwell'in *1984* isimli romanından söz eder. Bu romanda; totaliter bir rejim dil meselesine karışmakta, “new speak” isimli bir dil icat etmekte, yazılı eserleri bu yeni dile tercüme etmekte ve kalan her şeyi yakmakta, bu sâyede o milletin mazi ile irtibatını bıçak gibi kesmektedir.²⁹³ Adıvar, kıssadan hisseyi vermiştir. Meclisten beklentisi ise, Cezmi Türk'le aynı kanaatleri

²⁹¹ TBMM Başkanlık Divanını bu mesele hakkında “çözüm odaklı” bir yaklaşıma iten asıl gerekçenin ne olduğunu doğrudan bilemiyoruz. Bir ihtimal, bu teklifin daha fazla sürüncemede kalması istenmemiş olabilir. Fakat her bakımdan dikkate değer nokta şu ki, böylesi önemli bir teklifin görüşüldüğü günlerde Meclisin üçte ikisinin katılımı üst üste temin edilememiştir. Bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, D.9, C.18, B.18, 17.12.1952, s. 291.

²⁹² **TBMM Tutanak Dergisi**, 17.12.1952, s. 299.

²⁹³ **TBMM Tutanak Dergisi**, 17.12.1952, s. 299.

paylaşarak, ruh itibariyle demokratik bir anayasa yapılması, bu anayasa yapılırken de hem dil hem de hukuk erbabının görüşlerinden istifade edilmesidir.²⁹⁴ Halide Edip Adıvar'ın ilk, teklifinse son konuşması böylece tamamlanmıştır.

Oturum sonunda, değişiklik teklifinin reddini talep eden iki taktir sunulmuştur. Birisi Cezmi Türk'e, diğeri Sadri Maksudi Arsal'a aittir. Yapılan oylama sonunda, ikisi de reddedilmiştir. Diğer bir teklif; Vasfi Mahir Kocatürk, Tarık Güerrek ve Avni Başman'a aittir. Bu teklifte, 4695 sayılı Kanun yerine *Teşkilâtı Esasiye Kanunu*'nun geçerli olacağını içerecek şekilde değişiklik teklifinin yeniden Anayasa Komisyonuna gönderilmesi teklif edilmektedir. Yapılan oylamada bu teklif kabul edilmiş ve Anayasa Komisyonuna iade edilmiştir.²⁹⁵ Ertesi gün, yani 18 Aralık 1952 günü TBMM Başkanlığına sunulan ve aynı mahiyeti haiz diğer bir teklifin altında bu kez 186 milletvekilinin imzası bulunmaktadır. Bunun üzerine 19 Aralık günü yeniden toplanan komisyon, "Profesör Fuad Köprülü ve 203 arkadaşının yaptıkları kanun teklifinde kullanılan kelime ve ıstılahların aynen kabulünü teşriî organın dil üzerinde yeni bir tasarrufu olabileceği düşüncesiyle" 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun ek ve tâdilleriyle birlikte aynen kabulünün uygun olacağına, iki çekimser oya karşılık çoğunluk oyuyla karar vermiştir.²⁹⁶

Bu arada, 21 Aralık 1952 günü, Başbakan Adnan Menderes, Başbakanlıkta dönemin gazete başmuharrirleriyle bir araya gelir. Toplantıya katılanlar arasında, Necmeddin Sadak (*Akşam*), Falih Rıfkı Atay (*Dünya*), Ahmet Emin Yalman (*Vatan*), Mustafa Nermi²⁹⁷ (*Yeni İstanbul*) ve daha pek çok isim vardır.²⁹⁸ Toplantıda Adnan Menderes ile Falih Rıfkı Atay arasında geçen bir konuşma, o güne kadar hiç rastlamadığımız bir bilgiyi bize ulaştırmaktadır. Atay, Necmeddin Sadak'a hitaben (anayasayı kastederek) "*bunu seninle biz yaptık değil mi Necmeddin*" diye sorduktan

²⁹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 17.12.1952, s. 302.

²⁹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 17.12.1952, ss. 303-4.

²⁹⁶ Çekimser kalan isimler, ikisi de CHP'den Erzincan Milletvekili olan Şemsettin Günaltay ve Mehmet Sabit Sağıroğlu'dur. Bkz. **İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü ve 203 arkadaşının, Anayasa teklifi ile İzmir Milletvekili Zühtü Hilmi Velibeşe ve 185 arkadaşının, 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun yeniden meriyete konulmasına dair kanun teklifi ve Anayasa Komisyonu raporu** (2/349, 469), Sıra Sayısı: 56, (TBMM Tutanak Dergisi, D.9, C.18, B.21, 24.12.1952 ekindedir.)

²⁹⁷ Mustafa Nermi, yukarıda (s. 122) bahsi geçen ve "anayasa" kelimesini -şimdilik- ilk kullanan isimdir.

²⁹⁸ **Vatan Gazetesi**, 21.12.1952, s. 4.

sonra şu cümleleri ekler: “Bize ‘anayasa metnine mümkün merteye fazla yeni kelime koyun. Çünkü siz 100 kelime koyarsanız Meclis bunların 50’sini kabul edecektir’ dediler. Söylediklerini yaptık.” Bunun üzerine Menderes “ve hepsi kaldı değil mi?” diye ekler. Atay şöyle cevap vermiştir: “Hepsi kaldı ne demek üstelik denetlemek (murakabe) gibi bizim koymadıklarımızı da ilave ettiler.”²⁹⁹ Herhalde Menderes, bu bilgiden o gün için pek memnun olmuştur. Üç gün sonra, Meclis yeniden toplanır.

Teklifin tümü üzerinde müzâkerenin yapıldığı 24 Aralık 1952 tarihli birleşimde, ilk sözü DP Manisa Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver almıştır. Ona göre Türk dili bahsi, bir ummanı kucaklayan çok geniş bir bahistir. Bu düşüncesinin sebebi, Türk dilinin hayret edilecek bir özelliğinde saklıdır. Binlerce senelik bir Türk ailesinde; Şamanizm, Maniheizm, Budizm, Nestûrîlik, Müsevîlik ve İslâmiyet dinleri görülebilecekken, şekil farklarına rağmen tek bir dilin, Türkçenin kullanıldığı görülecektir. Ayrıca Türkler, İslâm medeniyetinin kurucularındandır. Buna rağmen, bir taraftan Arapça kelimeleri dilimizden çıkarırken diğer taraftan asıl ecnebi kelimelerin istilâsına seyirci kalınmaktadır. Tanrıöver, Arap kelimelerini kendi kelimelerimiz olarak addetmemizi önerir. Aksi takdirde, “devlet, meclis, maliye, hazine, kanun” gibi kelimelerin hiçbiri kalmayacaktır. Evet, eski kanuna dönülmelidir fakat şekil üzerinde kalmayarak Anayasanın kendisi de değiştirilmelidir.³⁰⁰

Oturumun devamında, CHP Hatay Milletvekili Hasan Reşit Tankut, DP Ağrı Milletvekili Kasım Küfrevi, DP Niğde Milletvekili Necip Bilge ve DP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu da teklif hakkındaki görüşlerini açıklamıştır.³⁰¹ Ardından kanun teklifinin maddelerinin oylanmasına geçilmiş ve teklif aşağıda nakledildiği şekliyle 24 Aralık 1952 tarih ve 5997 sayılı Kanun olarak yürürlüğe girmiştir:

²⁹⁹ (Cumhuriyet Gazetesi, 21.12.1952)’den aktaran Salimoğlu, s. 488.

³⁰⁰ Tanrıöver, bir gün Atatürk’ün kendisine “şimdiki Türk dili” hakkındaki görüşlerini sorması üzerine verdiği cevabı anlatır: “Evliya Çelebi şöyle der: «Çerkesçe ol lehçedir ki, onu Çerkes kavminden maada yalnız saksâğanlar konuşur». (Gülüşmeler). Bana «yeni dilimiz için sen ne düşünüyorsun?» dedikleri zaman, «Paşam dedim, size Heyeti Vekilenin içtimaina ait bir cümleyi söyleyeceğim: (Bakanlar Kurulu, Başbakanlıkta, Başbakan Saraçoğlu’nun başkanlığında toplanacaktır.) Bu cümle karşısında ya ikinci bir Evliya Çelebi çıkar da (Türk dili şol lehçedir ki; onu Türklere başka yalnız kargalar konuşur) derse, o zaman ne yaparız?» Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, D.9, C.18, B.21, 24.12.1952, ss. 389-94.

³⁰¹ TBMM Tutanak Dergisi, 24.12.1952, ss. 397-406.

491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun tekrar meriyete konulması hakkında Kanun

MADDE 1. - 20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu 4695 sayılı Kanunun kabul tarihine kadar yürürlükte bulunan tadilleriyle birlikte tekrar meriyete konulmuş ve bu kanun yerine ikame edilmiş olan 10.1.1945 tarihli ve 4695 sayılı Anayasa meriyetten kaldırılmıştır.

MADDE 2. — Bu kanun neşri tarihinden itibaren mer'idir.

Kanunu incelediğimizde, “meriyülicra” yerine “yürürlükte”, “ilga edilmiştir” yerine “kaldırılmıştır” denildiğini görüyoruz. Oysaki “ilga edilen” 4695 sayılı Kanun *yürürlük* kelimesini tercih etmişken, artık “yürürlükte” olan 491 sayılı Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu *ilga* kelimesini tercih etmiştir. Öte yandan, *yürürlük* ve *meriyet* kelimeleri aynı cümle içinde aynı mânâda kullanılmıştır. Yedi yıllık bir bilenmenin intikamı olarak tek başına bu Kanun, hukuk dilindeki ilk ve son karşı devrim teşebbüsü olmuştur.

SONUÇ

Hukuk sisteminin sıhhati, sağlam bir hukuk dilinden geçer. Zîra bir hukuk kuralı ihdas edilirken yalnızca kelimelerin doğru seçilmesi yetmez; hukuk dilinin sistematığı gereği doğru yerde ve doğru zamanda kullanılması gereklidir. Değil kelimenin, bir virgülün dahi yanlış bir yerde kullanılması, hükmü etkileyebilir veya mânâsını değiştirebilir. Halbuki bir hukuk kuralının olmazsa olmazı, net ve açık bir şekilde ifade edilmesidir. Zîra bir kural, yeterince muğlak ise düzene değil düzenbazlığa hizmet eder. Hukuk dilinin bir diğer önemli özelliği ise terimlerinin “efrâdını câmi, ağyârını mâni” olması mecburiyetidir. Yani bir hukukî terim, karşılık geldiği mânâ açısından ne eksik ne de fazla olmalıdır. Bu nedenle, derin bir tarihî arka plana sahip olan terimlerin teoride ve pratikte keskin bir mânâyâ kavuşmaları, doğru bir hukuk kuralı için evleviyetle gerekir.

Öte yandan, hukuk dilinin edebî bir şâheser ortaya koymak gibi bir derdi yoktur. Rudolf von Jehring'e atfedildiği üzere, kanun koyucu bir filozof gibi düşünmeli ve bir

köylü gibi konuşmalıdır.³⁰² Başka bir ifadeyle, hukuk dili sistematik olmalı ancak hukuk kuralları muhatapları tarafından tereddütsüz anlaşılabilirliktir. İlk bakışta burada bir paradoks var gibi görünür. Halbuki var olan, hukuk dilinin geniş kapsamı içinde kanun dilinin ancak belirli bir alana inhisar etmesinden başka bir şey değildir. Hukukçular, bir meseleyi kendi aralarında enikonu irdelerken hukukun kapsamlı terminolojik mirasından istifade edebilirler ve zaten etmelidirler. Ancak esasen muhataplarının kendisine uyması amacıyla hazırlanan bir kanun, bu amacı temin için mümkün merteye anlaşılabilir bir dile sahip olmalıdır. Bu “anlaşılabilir” olma durumu, çoğu zaman “dil sâdeliği” ile karıştırılmaktadır. Dilin sâde olması anlaşılabilirlik için elbette gereklidir. Ancak mesele kanun diline gelip dayandığında yalnız sâdelik yeterli olmamaktadır. Buradaki anlaşılabilirliğin esas kıstası, kanunun konusu ve muhataplarıdır. Söz gelimi, avukatlık mesleğini düzenleyen kanun koyucu, hukukun genel ilkelerine atıfla yazılan maddeleri belâgatli bir üslûpla kaleme alabilir. Tek başına bu durum, bir kanunun muhatapları tarafından anlaşılmasına engel teşkil etmez. Fakat aynı üslûp bu kez ihtiyar heyetleri ile ilgili bir kanunda kullanıldığında, kanun, muhataplarının dilinden uzaklaşmış kabul edilir.

Bu yapısı sebebiyle hukuk dili irâdî ve hâricî müdâhalelere uygun bir ihtisas dili değildir. Onu yıkmak için birkaç hamle yetebilir fakat yapmak için asırlar gerekir. Tek bir hukuk terimini değiştirmek için, yeri gelir, birbirine bağlanmış yüzlerce kanûnî düzenlemeyi elden geçirmek icap edebilir. Bazen de aynı kökten türetilerek geliştirilen onlarca terimin dönüştürülmesi başlı başına bir mesele hâline gelir. Bu yapılmadığında ise hukuk dili yavaş yavaş kaotik bir terimler âlemine dönüşebilir.³⁰³ Söz gelimi, “Mahkemede yapılan muhâkeme sonunda hâkim iki seneye mahkûm etti” cümlesini “Hakyerinde yapılan yargılama sonunda yargıç iki yıla kasadı” şeklinde özleştirmek istediğimizde, yalnızca kelimeler arasındaki etimolojik irtibatı ve âhengi kaybetmekle kalmayız. Bir zaman sonra “mahkeme” direnir, “hakyeri” unutulur. “Hâkim” “yargıç” kelimesine, “yargılama” “muhakeme”ye göre bir adım önde kalır. “Mahkûm olmak” ile “hüküm giymek” yanyana yürür hâle gelir. “Mahkeme” yaşar ancak “Temyiz

³⁰² Aktaran: Wolfgang Graf Vitzthum, “Anayasanın Şekli, Dili ve Üslubu”, **Anayasa Teorisi**, Ed. Otto Depenheuer, Cristoph GRABENWARTER, Çev. Araş. Gör. Elif EREN KOÇ, Lale Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 393.

³⁰³ Günümüz hukuk dili ile ilgili değerlendirmeler için bkz. **Gözler**, 2021, ss. 21-132; bkz. **Çağlayan**, ss. 481-4.

Mahkemesi” “Yargıtay” oluverir. Bu arada “hâkimiyet”, “egemenlik” olur fakat “hükümet” aynen kalır. İşte böyle, tek bir köke vurulan dikkatsiz bir neşter, kelimelerin etimolojik irtibatını kesebilir ve dilin âhengini bozabilir.

1930’lu yıllar boyunca Türkiye’nin başlıca gündem maddelerinden biri olan *Türk Dil Devrimi*, devletin dile irâdî bir müdâhalesi olarak kabul edilmektedir. Günlük konuşma dilinden hukuk diline, teknik terimlerden felsefe terimlerine kadar geniş bir sahada yapılan bu müdâhale ile Türkçe, “öz” Türkçeye ulaşmak uğrunda ameliyat masasına yatırılmıştır. İlk kullanılan alfabe değiştirilerek 1928’de Latin alfabesine geçilmiş ve ardından dilin söz varlığı büyük oranda yenilenmiştir. Bu müdâhaleden tabîi olarak hukuk dili de etkilenmiştir. Nitekim 1945 yılına gelindiğinde, Cumhuriyetin ilk anayasası olan *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*, 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı Kanunla büyük oranda öz Türkçeleştirilerek “*Anayasa*” başlığıyla yeniden yayımlanmıştır. Hukuk dilinde sık kullanılan terimlerin pek çoğu, bu değişiklik sonrasında yerini öz Türkçe karşılıklarına bırakmıştır. Deyim yerindeyse, nihâyet surda bir gedik açılabilmiştir.

Altını önemle çizmemiz gereken husus şudur: Anayasalar, bir hukuk sisteminde kendisinden -aynı anda- bir tane daha olmayan eşsiz metinlerdir. Her bir maddesi, lafzıyla ve ruhuyla istenilen mânânın tam olarak yansıtılabilmesi amacıyla virgülünden noktasına kadar itina ile yazılır ve her bir kelimesi bilinçli olarak seçilir. Bu nedenle, bir kelimenin yerine başka bir kelimenin kullanılmış olması, anayasanın muhatapları tarafından hukukî bir bağlamda yorumlanır. Üstelik bu yorum pek çok kanuna ve daha da alt düzenlemelere sirâyet edebilir. Buna rağmen, hazırlık çalışmalarına ve Meclisteki görüşmelere yansıdığı kadarıyla *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*’nda yer alan terimlerin öz Türkçe karşılıkları hukukî açıdan fazla irdelenmemiştir. Zaten pek çoğu birkaç yıl öncesine kadar hiç olmayan veya kullanılmayan kelimelerin, üzerinde durulabilecek hukukî bir mânâsı da bulunmamaktaydı. Bu durum, hukuk dilimizin yeniden tasarlandığı döneme ait bir tabloyu gözler önüne sermekte ve mevcut dil sorunlarının köklerine ışık tutmaktadır.

Anayasaya uygun olması gereken mevzuat da o günden itibaren bu değişikliğe ayak uydurmaya çalışmış ve bir müddet “ne yardan ne serden” denilebilecek bir bocalama devri yaşanmıştır. Anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi kimi kesimler tarafından tepki

ile karşılanmış ve 24 Aralık 1952 tarihinde, 491 sayılı *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu* metninin yeniden yürürlüğe konulması kabul edilmiştir. Böylece Cumhuriyet Halk Partisi tarafından 1945'te hukuk dilinde yapılan devrime karşılık 1952'de Demokrat Parti tarafından bir karşı devrim yapılmıştır. Fakat bu karşı devrim, Türk hukuk dilinin öz Türkçeleşmesi yolunda mâziye doğru attığı son bir kulaçtan başka bir anlama gelememiştir. Nitekim Demokrat Parti'nin karşı devrimi, muârizı olduğu ilk devrim gibi yaklaşık sekiz yıl sürmüştür. Askerî darbe ile iktidarı ele geçiren bir kadronun hazırlattığı 1961 Anayasasıyla birlikte, 1945'te anayasa diline giren pek çok terim yeniden anayasada yer almış ve zamanla eski hukuk terimlerinin tamamen unutulacağı yeni bir dönem başlamıştır.

Bu kapsamda yaptığımız araştırmamızda, Türk hukuk dilinde yaşanan dönüşümün en önemli aşaması olan 1924 Anayasasının öz Türkçeleştirilmesi sürecini iki bölüm hâlinde inceledik. İlk olarak Türkçede reform tartışmalarının kısa bir tarihini ele aldığımız birinci bölümde, Osmanlı münevverlerinin dilin sadeleşmesine yönelik görüşleri çerçevesinde başlayan reform tartışmalarının cumhuriyet devriyle dilin özleştirilmesi çalışmalarına evrildiğini tespit ettik. Ardından dil reformunun Türk hukuk dilindeki yansımalarını ele aldık. Bu başlıkta *dil*, *millet* ve *hukuk* olguları arasındaki ilgiyi açıklayarak anayasa dilinin özleştirilmesi hamlesinin altında yatan fikrî zemini irdeledik. Dilin milletlerin bekâsı için hayâtî bir önemi hâiz olduğu ve hukukun da tıpkı dil gibi toplumların harcında önemli bir görevinin olduğu sonucuna vardık. İkinci olarak Türk hukuk dilinin tarihî seyrini inceleyerek 1924 Anayasasının öz Türkçeleştirilmesinin tarihî konumunu tespit ettik. Yaptığımız incelemeler sonucunda, 1945'te anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesinin hukuk dili tarihimizde son derece keskin bir dönüşüme sebep olduğunu gördük. Üçüncü olarak 1920 ilâ 1930 yılları arasındaki dönemde dikkat çeken hukuk dilinde reform izlerini inceledik. Bu döneme hâkim olan reform yaklaşımının, kanun dilinde yabancı dil kökenli kelimelerin kullanılmaması ve kanun dilinin olabildiğince sade tutulması olduğunu tespit ettik. Birinci bölümde son olarak incelediğimiz 1930 ilâ 1940 yılları arasındaki döneme ise Türk dil devriminin kanatları altında büyüyen hukuk dilinde tasfiye hareketlerinin hâkim olduğunu gördük.

Araştırmamızın ikinci bölümünde 1924 Anayasasının öz Türkçeleştirilmesi sürecini geniş bir kapsamda ele aldık. Bu bölümde, önce anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi fikrinin tarihî arka planını irdeledik. Dil devrimi kapsamında öz Türkçeleştirilecek olan hukuk terimlerinin siyâsî ve hukukî bir düğüm olarak belirmesine dayanan bu mesele, 1945'te doğrudan anayasadaki terimlerin öz Türkçeleştirilmesiyle çözülmüştür. Bu bağlamda, ilk olarak hukuk terimlerinin geniş çapta yapılan bir çalışmayla tespit edildiği Türk Hukuk Lûgati projesi ile 1941'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde başlatılan hukuk terimlerinin öz Türkçeleştirilmesi çalışmalarını inceledik. Ardından, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından hukuk terimleri meselesinin nihâî çözümü için anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi emrinin verilmesi üzerine 1941'de başlayan hazırlık çalışmalarını tafsilatıyla ele aldık. Hazırlık sürecinde üzerinde çalışılan ve bir kısmı 1945'te resmîyet kazanan yeni öz Türkçe hukuk terimlerini ve bu terimlerin hukuk dilimize etkilerini inceledik. Ayrıca yeni terimlerle ilgili yasama, yürütme ve yargı organları ile akademik camianın görüşlerine yer verdik. Son olarak 1952'de yeniden eski anayasa metnine dönüş sürecini inceledik ve bu süreçte Meclise yansıyan hararetlî tartışmaları, dönemin ruhunu da aktarabilmek adına uzun uzadıya naklettik.

En nihâyetinde bu tez kapsamında şu hususları zikretmek mümkündür. 1924 Anayasasının öz Türkçeleştirilmesi hukuk dilinde yapılmış bir devrim mesâbesindedir. Anayasa metninin 1952'de aslına döndürülerek *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu* başlığıyla yeniden yürürlüğe girmesi ise hukuk dilinin öz Türkçeleşmesi tarihinde ancak kısa bir duraklamaya sebep olabilmıştır. Nasıl 1945 tarihli yeni anayasa metni ilk iktidar değişikliğinde al aşağı edilmişse, 1952'de yeniden yürürlüğe sokulan eski hukuk terimleri de ilk iktidar değişikliğinde yeniden maziye terk edilmiştir. Nitekim 1961 Anayasası ile beraber yeni hukuk terimleri tekrar anayasadaki yerini almış ve hukuk dilinin öz Türkçeleşme macerasının bugün hâlen süren yolculuğu, bu kez son derece kararlı olarak yeniden başlamıştır.

KAYNAKÇA

- AKALIN**, Şükrü Halûk; “Yetmiş Beş Yılda Türk Dil Kurumu”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Temmuz 2007, Sayı 667, 6-62.
- AKKAYA**, Ferdi; “**Atatürk Dönemi’nde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde, Türk Diline İlişkin Teklif, Kanun ve Tartışmalar**”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- AKMAN**, Ayhan; “Milliyetçilik Kuramında Etnik-Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, Cilt IV, 81-90.”
- AKSOY**, Ömer Asım; “Anayasanın Dili”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Yıl 1964, Cilt 11, 39-62.
- AKTÜRK**, Şener; “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl 2006, Sayı 38, 23-53.
- AKÜN**, Ömer Faruk; “Şinasi”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sinasi>, Erişim: 16.06.2022.
- ALPİSKENDER**, Ferit; “Ferit Alpiskender’den Mektup”, **Yaşayan Türkçemiz 1**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1980.
- Anayasa: Gerekçeler-Taslak-Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1942.
- ANDERSON**, Benedict; Hayali Cemaatler, 2. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 1995.
- ARAT**, Reşid Rahmeti; “Dil Meseleleri ve Türk Dili”, **Türk Kültürü Dergisi**, Yıl 1965, Cilt 3, Sayı 27, 173-80.
- , “Dil Tabii Bir Varlıktır”, **Türk Kültürü Dergisi**, Yıl 1975, Cilt 14, Sayı 158, 69-74
- ARGUNŞAH**, Mustafa; “1938-1980 Yılları Arasında Türkiye’de Siyaset-Dil İlişkileri”, **Türk Edebiyatına Açılan Pencere İnci Enginün Armağanı**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2014.
- ARSAL**, Orhan; **Türe Sözlüğü İçin Bir Önerge**, İstanbul, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, 1936.
- ARSAL**, Sadri Maksudi; **Türk Dili İçin**, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatı, 1930.
- , **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1947.

- ATAR**, Yavuz; **Karşılaştırmalı ve Notlu Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Önceki Anayasalar**, Mimoza Yayınları, Konya, 2008.
- ATAY**, Falih Rıfki; Çankaya, İstanbul, Bateş Yayınevi, 1980.
- AYDEMİR**, İbrahim Ahmet; “Türk Hukuk Dili Üzerine Araştırmalar I”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Yıl 2010, Cilt 58, Sayı 2, 19-36.
- AYDIN**, Mehmet Âkif; “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecelle-i-ahkam-i-adliyye>, Erişim: 21.07.2022.
- AYTÜRK**, İlker; “Türk Dil Milliyetçiliğinde Batı Meselesi”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl 2006, Sayı 38, 93-108.
- BARAN**, Erdal; “**Millî Edebiyat Dönemini Besleyen Türkçülüğün Kaynakları**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 2019.
- BAŞGİL**, Ali Fuad; **Hâtıralar**, 7. Baskı, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2018.
- , **Esas Teşkilat Hukuku**, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.
- BATİSLAM**, H. Dilek; “Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Yıl 2002, Sayı 7, 185-208.
- BERKES**, Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 18. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- BERKTAY**, Halil; “**Pirus zaferi**” (ve Helenistik Çağ üzerine notlar), <https://serbestiyet.com/yazarlar/pirus-zaferi-ve-helenistik-cag-uzerine-notlar-20042/>, Erişim: 13.12.2022.
- BİRAND**, Mehmet Ali; **DÜNDAR**, Can; **ÇAPLI**, Bülent; **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.
- Birinci Maarif Şûrası (Çalışma Programı, Konuşmalar, Lahikalar)**, Ankara, T.C. Maarif Vekilliği Yayınları, 1939.
- BORA**, Tanıl; **Cereyanlar**, 8. Baskı, İletişim Yayınları, 2021.
- BUĞRA**, Tarık; **Düşman Kazanmak Sanatı**, Ötüken Neşriyat, 9. Basım, İstanbul, 2022.
- BULUT**, Yücel; “Hindistan’da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, Yıl 2003, Cilt 3, Sayı 6, 71-106.
- BÜYÜKTOLU**, Recep; “Hatay Anayasası ve Anayasa'nın Hatay Bölgesinin Siyasi Teşkilatlanmasındaki Rolü”, **Anavatana Katılışının 80.Yılında Hatay**

Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2020.

CAFEROĞLU, Ahmed; “Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstihlaları”, *Türkiyat Mecmuası*, Yıl 2010, Cilt 4, 1-44.

C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, Ankara, TBMM Matbaası, 1931.

C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, Ankara, Ulus Basımevi, 1939.

C.H.P. Programı, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

C.H.P. Tüzüğü, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

ÇAĞAPTAY, Soner; “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde İrk, Dil ve Etnisite”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, Cilt IV, 245-62.

ÇAĞLAYAN, Ramazan; “Geçmişten Günümüze Hukuk Dilimiz Üzerine”, **Türkçe Şûrası**, Ankara, ASBÜ Yayınları, 2022, 460-84.

ÇETİN, Türkan; “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanununun Çıkarılması”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1994, Cilt 2, Sayı 4, 29-44.

ÇOBAN, İbrahim; “Türk Hukuk Kurumu’nun kuruluşu ve İlk Yıllardaki Faaliyetleri”, **I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri**, (ed. Fethi Gedikli), On iki Levha Yayıncılık, İstanbul 2012

DEMİREL, Ahmet; **İsmet İnönü Defterler (1919-1973)**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.

DİLMEN, İbrahim Necmi; “**Birinci Bölümdeki Türkçeleşmeler**”, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, 19 Ocak 1945.

DOĞAN, D. Mehmet; **Batılılaşma İhaneti**, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 1993.

ELİAÇIK, Muhittin; Manzum Fetvaların Dil Özellikleri, **VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı**, 24-28 Eylül 2012, 2020, cilt: I, 1457-70.

ESEN, Bülent Nuri; **Türk Anayasa Hukuku**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1971.

ERCİLASUN, Ahmet Bican; “Sadri Maksudi Arsal ve Türk Dili”, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal’a Armağan Özel Sayısı (60. Ölüm Yıldönümü Vesilesiyle), Yıl 2017, Cilt 75, 167-80.

- ERDEM**, Hakan; “**Padişahın Açık Türkçe Israrı**”, <https://www.karar.com/yazarlar/hakan-erdem/padisahin-acik-turkce-istrari-6425>, Erişim: 15.06.2022.
- , “**II. Bayezid: Türkçe Kelimelerle Açık ve Anlaşılır Yazın**”, <https://www.karar.com/yazarlar/hakan-erdem/ii-bayezid-turkce-kelimelerle-acik-ve-anlasilir-yazin-6483>, Erişim: 15.06.2022.
- ERDİN**, Selim; “Yasaların Dili”, **Mecmua Ankara Hukuk Fakültesi Öğrencilerinin Fakültelerine Armağanı**, 1. Baskı, Ankara, 2008, 197–232.
- ERDOĞAN**, Mustafa; **Anayasa Hukukuna Giriş**, 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019.
- EREN**, Abdurrahman; **Anayasa Hukuku Dersleri**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2022
- ERİKSEN**, Thomas Hylland; **Etnisite ve Milliyetçilik**, İstanbul, Avesta, 2004.
- EROĞUL**, Cem; “Anayasa ve Tüze Dilinin Türkçeleştirilmesi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Yıl 1994, Cilt 49, Sayı 03, 119-48.
- , **Anatüzeye Giriş (“Anayasa Hukuku”na Giriş)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2016.
- EROL**, Murat; “Türkiye’de Hukuk ve Kanun Dilinin Gelişiminde Anlam Sorunu”, **Türkçe Şûrası**, ASBÜ Yayınları, Ankara, 2022.
- GEDİKLİ**, Fethi; **Hukuk Dili ve Adli Yazışmalar**, İstanbul, İÜ AUZEF Yayını, 2019.
- , “İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Hukuk Fakültesinde 1941-1944 Yılları Arasında Yapılan Terim Çalışmalarına Dair”, **Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil’in Anısına Armağan**, Editörler: Abuzer Kendigelen, Saadet Yüksel, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2019, 555-86.
- GOLOĞLU**, Mahmut; **Devrimler ve Tepkileri**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- , **Tek Partili Cumhuriyet**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- GÖKBERK**, Macit; **Değişen Dünya Değişen Dil**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- GÖZLER**, Kemal; **Hukuk Dilinin Öz Türkçeleşmesi Üzerine**, Bursa, Ekin, 2021.
- , **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa, Ekin, 2000.
- , “Yorum İlkeleri”, **Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaşması**, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2012, 15-119.

- , “Realist Yorum Teorisi ve Mekanist Anayasa Anlayışı”, **Anayasa Yargısı**, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Yıl 1998, Cilt 15, 202-47.
- GROSSFIELD**, Bernhard; “Language and the Law”, **Journal of Air Law and Commerce**, Yıl 1985, Cilt 50, Sayı 4.
- Hatay Devleti Resmî Gazetesi**, Editörler: Zakir Avşar, M. Mücahit Küçükyılmaz, Basın İlan Kurumu, 2021, Cilt: 1.
- Hatay Devleti Resmî Gazetesi**, Editörler: Zakir Avşar, M. Mücahit Küçükyılmaz, Basın İlan Kurumu, 2021, Cilt: 2.
- HEYD**, Uriel; **Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine -Makaleler-**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.
- HIRSCH**, Ernst E.; “Hukuk Bir Bilim Kolu Mudur?”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl 1944, Cilt 2, Sayı 1, 19-61.
- , “Pratik Hukukta İlmî İspat ve Tefsir”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl 1944, Cilt 1, Sayı 2, 192-9.
- , **Anılarım: Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi**, 10. Baskı, Ankara, TÜBİTAK Yayınları, 2005.
- , **Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri**, 3. Baskı, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2001.
- HOBSBAWM**, Eric J.; **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, 2. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993.
- HOCAOĞLU**, Durmuş; “Öz Türkler ve Öz Türkçe”, **Yeniçağ Gazetesi**, 15.09.2006.
- İLERİ**, Suphi Nuri; “Dil Kurultayının Tesirleri ve Neticeleri”, **Öz Dilimize Doğru**, Yıl 1932, Sayı 8, 126-9.
- , “Kooperatif Kanunu Ne Gibi Faideler Temin Eder?”, **Yeni Ses Dergisi**, Yıl 1939, Sayı 2.
- , “Öz Dilimize Doğru”, **Öz Dilimize Doğru**, Yıl 1933, Sayı 13, 7-8.
- İMER**, Kamile; **Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınevi, 1976.
- İNALCIK**, Halil; “Kanunnâme”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kanunname>, Erişim: 21.07.2022.
- İNÖNÜ**, İsmet; **Hatıralar**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, 1987.

- İPŞİRLİ**, Mehmet; "Medrese", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/medrese#2-osmanli-donemi>, Erişim: 21.07.2022.
- JANSON**, Tore; **Dillerin Tarihi**, 1. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016.
- KARAL**, Enver Ziya; "Tanzimat'tan Sonra Türk Dili Sorunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi II**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- KARLIKLI**, Yücel; "Türk Anayasaları ve Dil", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Yıl 2012, Sayı 20, 56-60.
- KARTALLIOĞLU**, Yavuz; **Osmanlı Konuşma Dili**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2021.
- KAYNAR**, Mete Kaan; **KALKAN**, Nurettin; "Cumhuriyet'in Dil Reformunu Okumak: Köprü Mü, Paravan Mı?", **Mukaddime**, Yıl 2019, Cilt: 10, Sayı: 2, 444 – 469.
- KILIÇ**, Selâmi; "Türkiye'de Latin Harfleri Meselesi (1908-1928)", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 1991, Cilt 2, Sayı 07, 551-72.
- KILIÇ**, Muharrem; "Hukuksal Yorumun Filozofik-Yorumbilimsel Bağlamı", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl 2011, Cilt 16, Sayı 1, s. 63-78.
- KOÇ**, Mustafa; "Cumhuriyet Döneminde Türkçe Etrafında Oluşturulan Dil Tezlerinin Osmanlı Kökeni: Feraizcizade Mehmed Şakir'in Persenk Açıklaması", **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2006, Sayı 10, 239-318.
- KORKMAZ**, Ferhat; "Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal'de Kanun ve Kanunun Dili", **Kanunların Dili ve Uluslararası Sempozyumu**, 15-17 Aralık 2017, Ankara.
- KÖPRÜLÜ**, **Edebiyat Araştırmaları**, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- , M. Fuad; "Düzme Devlet Dili Nasıl Yapıldı?", **Yaşayan Türkçemiz 1**, İstanbul, Tercüman Gazetesi Yayınları, 1980, 249-50.
- , "Türk Dili Hakkında Namık Kemal'in Bazı Düşünceleri", **Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi**, Yıl 1940, Sayı 92, 97-8.
- KORKMAZ**, Zeynep, **Cumhuriyet Döneminde Türk Dili**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1974.

- , **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I-II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2023, s. 750-1.
- LEVEND**, **Türk Dilinde Gelişme ve Sâdeleşme Evreleri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1960.
- , “**Anayasa Nasıl Hazırlandı?**”, Ulus Gazetesi, 15.03.1952.
- LEWİS**, Geoffrey; **Trajik Başarı - Türk Dil Reformu**, 1. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2007.
- MENGÜŞOĞLU**, Takiyettin; **İnsan Felsefesi**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015.
- Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul, 1935.
- ONARAN**, Mustafa Şerif; “Aksoy Kendini Anlatıyor”, **Türk Dili**, Yıl 1977, Sayı 305, 116-22.
- ÖKÇESİZ**, Hayrettin; “Hukuk ve Dil”, **Argumentum**, Yıl 1991, Sayı 14, 205-7.
- ÖZBUDUN**, Ergun; **1924 Anayasası**, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- ÖZCAN**, Tarık; “Erken Cumhuriyet Döneminde Hukuk Dilinin Özleşmesine Yönelik Sivil Arayışlar”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Yıl 2020, Sayı 30, 5-54.
- ÖZDEM**, Ragıp Hulûsi; “Dil Mükemmeliği ve Dil Mükemmelleştirme Görünceleri – I”, **Türkiyat Mecmuası**, Yıl 2010, Cilt 4, 63-88.
- , “Türk Dili Tetkik Cemiyeti”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, 1.1 (1933), 31-40.
- ÖZDEMİR**, Hakan; “**Cumhuriyet Tarihinde Hukuk Dilindeki Değişmeler ve Gelişmeler**”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- ÖZYILDIRIM**, Işıl; “Türk Yasa Dili”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl 1999, Cilt 16, Sayı 1, 89-114.
- RADO**, Şevket; “Dilde Tasfiyecilik”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Mayıs 1988, Cilt LV, Sayı 437.
- SADAK**, Necmeddin; “**Anayasanın Sâdece Yazılış Tarzını Değiştirmenin Sırası Mıdır?**”, Akşam Gazetesi, 10 Aralık 1952.
- SALİMOĞLU**, Meltem; “Bürokratik Elitlerin Siyasal Mücadele Aracı Olarak Anayasa’nın Dili (1945-1952)”, **Mülkiye Dergisi**, Yıl 2022, Cilt 46, Sayı 2, 477-504.

- SAYAR**, Ahmed Güner; **Çekiç İle Örs Arasında Mehmed Âkif Ersoy**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021.
- SERDENGEÇTİ**, Edip; “Türk Kamusal Türesinde Özgüç Kuralı”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Yıl 1935, Cilt 1, Sayı 3, 322-333.
- SEVÜK**, İsmail Habib; **Dil Davası**, İstanbul, İnkılâb Kitabevi, 1949.
- SEYİT**, Günal; **Türkiye’de Hukuk Dilinin Dönüşümü**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2020.
- SMİTH**, Anthony D.; **Millî Kimlik**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, 1994.
- , **Ulusların Etnik Kökeni**, 1. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2002.
- SOYSAL**, Mümtaz; **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1997.
- ŞAHİN**, Dursun; “Güneş Dil Teorisi ve Mehmet Şâkir”, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1586>, Erişim: 19.06.2022.
- ŞEYHÜLİSLÂM MEHMED ESAD EFENDİ**, **Lehçetü’l Lügat**, Hazırlayan H. Ahmet Kırkılıç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara, 2022.
- ŞİMŞEK**, C. Yakup; **RİT Lügati**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2022.
- ŞİRİN**, Tolga; “Anayasanın Anlamı Nedir? Semantik Bir Yanıt”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nin Kuruluşunun 40. Yılı Özel Sayısı, Yıl 2022, Cilt 28, Sayı 2, 694-712.
- TANÖR**, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.
- TANPINAR**, Ahmet Hamdi; **19 Uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, 7. Baskı, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1988.
- TDK**, “Anayasa Dilimiz Üzerine”, **Dil Dâvası**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1952.
- TDK**, “Öz Türkçe Üzerine: Öz Türkçeden Ne Anlıyoruz?”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Mayıs 1967, Cilt XVI, Sayı 188.
- “Teşekkür”, **Öz Dilimize Doğru**, Yıl 1932, Sayı 8.
- TURAN**, Osman; **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1958.

- TURAN**, Şerafettin; “**Atatürk, Gazi Mustafa Kemal (1881-10 Kasım 1938)**” <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-gazi-mustafa-kemal-1881-10-kasim-1938/>, Erişim: 19.06.2022.
- TURİNAY**, Faruk; **Dil, Hukuk ve Siyaset Bağlamında Anayasa Düşüncesi**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2012.
- , **Suçta ve Cezada Kanunilik İlkesinin Anayasal Temelleri**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul, 1935.
- Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (Himaye Etfal Cemiyeti) Anayasası**, Resimli Ay Basımevi, İstanbul, 1935.
- UMAN**, Osman Nuri; **Esasiye Hukuku (Ana Yasa Hukuku)**, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1949.
- Vakit Gazetesi**, 26.05.1940 tarihli nüsha.
- Vatan Gazetesi**, 21.12.1952 tarihli nüsha.
- VELİDEDEOĞLU**, Hıfzı Veldet; “Tanzimattan Önceki ve Sonraki Hukuk Dilimizden Örnekler”, **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1978.
- VITZTHUM**, Wolfgang Graf; “Anayasanın Şekli, Dili ve Üslubu”, **Anayasa Teorisi**, Ed. Otto Depenheuer, Cristoph GRABENWARTER, Çev. Araş. Gör. Elif EREN KOÇ, Lale Yayıncılık, Ankara, 2014, 385-402.
- YAZIR**, Elmalılı Muhammed Hamdi; **Hak Dini Kur’an Dili**, 1. Cilt, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2021.
- YILMAZ**, Ejder; **Hukuk Dilinin Gelişmesi ve Sadeleşmesi**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2022.
- YÖRÜK**, Ali Adem; “İlk Hukuk Lügatlerimiz (1870-1928)”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Yıl 2006, Sayı 2, 99-128.
- YÜCEL**, Hasan Âli; “Dil Kurultayında Ortaya Konulan Başlıca Meseleler”, **Yeni Türk**, Teşrinisani 1932.
- ZÜRCHER**, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

TBMM TUTANAKLARI

- TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.4, İ.74, 28.09.1920.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.13, İ.81, 24.09.1921.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.20, İ.54, 14.06.1922.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.20, İ.59, 21.06.1922.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.26, İ.174, 15.01.1923.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.1, İ.12, 01.09.1923.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.28, İ.20, 30.12.1923.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.4, İ.79, 05.01.1924.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.6, İ.108, 21.02.1924.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.7, İ.9, 11.03.1924.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.8, İ.43, 21.04.1924.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.12, İ.33, 07.01.1925.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.22, İ.52, 08.02.1926.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.23, İ.74, 20.03.1926.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.23, İ.79, 29.03.1926.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.24, İ.89, 22.04.1926.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.31, İ.61, 30.04.1927.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.3, C.3, İ.59, 09.04.1928.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.3, C.10, İ.2, 04.09.1929**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.3, C.10, İ.54, 18.04.1929.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.3, C.10, İ.59, 29.04.1929.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.4, C.23, İ.65, 07.06.1934.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.5, C.3, İ.26, 20.05.1935.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.5, C.4, İ.33, 03.06.1935.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.7, C.15, İ.22, 10.01.1945.**
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.7, C.15, İ.35, 28.03.1945**
- TBMM Tutanak Dergisi, D.7, C.23, B.52, 20.05.1946**
- TBMM Tutanak Dergisi, D.9, C.1, B.21, 12.07.1950.**
- TBMM Tutanak Dergisi, D.9, C.1, B.21, 12.07.1950.**
- TBMM Tutanak Dergisi, D.9, C.1, B.21, 12.07.1950.**

TBMM Tutanak Dergisi, D.9, C.18, B.14, 08.12.1952.

TBMM Tutanak Dergisi, D.9, C.18, B.18, 17.12.1952.

TBMM Tutanak Dergisi, D.9, C.18, B.21, 24.12.1952.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, C. II, B. 37, O. 1, 04.04.1961.

1/259 Numaralı İcra ve İflâs kanunu ve tatbikına ait kanun lâyhaları ve Adliye Encümeni mazbatasası, Sıra No: 136.

Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünselin, Dahilî Nizamnamenin Türkçeleştirilmesine dair tüzük teklifi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni mazbatasası (2/63), Sıra Sayısı: 68.

Ceza usulü muhakemeleri hakkında 1/332 numaralı kanun layihası ve Dahiliye ve Adliye Encümenleri mazbataları, Sıra No: 116.

Danıştay kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı fıkra ve maddeler eklenmesi hakkında kanun tasarısı ve İçişleri, Adalet ve Bütçe Komisyonları raporları (1/92), Sıra Sayısı: 129.

İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü ve 203 arkadaşının, Anayasa teklifi ve Anayasa Komisyonu raporu (2/349), Sıra Sayısı: 232.

İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü ve 203 arkadaşının, Anayasa teklifi ile İzmir Milletvekili Zühtü Hilmi Velibeşe ve 185 arkadaşının, 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun yeniden meriyete konulmasına dair kanun teklifi ve Anayasa Komisyonu raporu (2/349, 469), Sıra Sayısı: 56.

İstanbul Milletvekili Mükerrerem Sarol'un, Anayasanın ikinci maddesindeki (Devlet Dili Türkçedir) fıkrasının yorumlanması hakkında önergesi ve Anayasa Komisyonu raporu, Sıra Sayısı: 31.

İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu ve 222 arkadaşının, Anayasa teklifi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni mazbatasası, Sıra Sayısı: 39.

Maarif vekâleti merkez teşkilât ve vazifeleri hakkındaki kanuna ek kanun lâyhaları ve Maarif ve Bütçe encümenleri mazbataları, Sıra sayısı: 112.

Tekirdağı mebusu Celâl Nuri B. in, Büyük Millet Meclisi dahilî nizamnamesinin bazı tabir ve istilahlarını tadil edici 73 numaralı nizam teklifi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni mazbatasası, Sıra No: 154.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://app.e-uyar.com>

<https://islamansiklopedisi.org.tr>

<https://kuran.diyamet.gov.tr>

<https://lugatim.com>

<https://sozluk.gov.tr>

<https://www.atam.gov.tr>

<https://www.biyografya.com>

<https://www.nisanyansozluk.com>

<https://www.tbmm.gov.tr>

<https://www.tdk.gov.tr>

<https://www.alphadictionary.com>